

ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ
Σλίτι της Κύπρου

ΚΥΠΡΟΣ

Σταυροδρόμι της Μεσογείου

“ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ”
ΕΙΔΙΚΕΣ ΜΟΡΦΟΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Εικόνα Εξωφύλλου:

*Ναός των Αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης στη Λετύμπου,
12ος-13ος αι. με προσθήκες του 15ου αι.*

ΚΥΠΡΟΣ
ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΔΥΣΗ»

Συλλογικά Έργα

ISBN: 960-7998-09-X

© 2001, ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ (Ε.Ι.Ε.)

Υπεύθυνη του Προγράμματος: Ειδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις
«ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ» και

Επιμέλεια έκδοσης:

Ελένη Γραμματικοπούλου

Τηλ.: (01) 72 73 501, Fax: (01) 72 46 618, e-mail: gramma@eie.gr

Σχεδίαση, παραγωγή:

S & P Advertising

Ασκληπιού 154, 114 71 Αθήνα

Τηλ.: (01) 64 62 716, Fax: (01) 64 52 570

ΚΥΠΡΟΣ
ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ

«ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ»
ΕΙΔΙΚΕΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, συνεχίζοντας την παράδοση της προσφοράς και της συμβολής στην ανάπτυξη της πνευματικής ζωής του τόπου μας, οργάνωσε τις καθιερωμένες πλέον Ειδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις «ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ» και κατά την περίοδο 1999-2000.

Η παρουσίαση των σύγχρονων επιστημονικών επιτευγμάτων στο χώρο τόσο των θετικών, όσο και των ανθρωπιστικών επιστημών καθώς και η προβολή του κοινωνικού χαρακτήρα της επιστημονικής έρευνας εξακολουθούν να αποτελούν, κατά μείζονα λόγο, τα καθοδηγητικά κριτήρια και το στόχο των διαλέξεων, που εντάσσονται στο Μορφωτικό Πρόγραμμα του Ε.Ι.Ε.

Υλοποιώντας αυτές τις βασικές προϋποθέσεις, θεωρήθηκε σκόπιμο να περιληφθεί στο πρόγραμμα αυτής της περιόδου ένας κύκλος διαλέξεων με τον γενικό τίτλο: «**Κύπρος, σταυροδρόμι της Μεσογείου**» σε συνεργασία με το ερευνητικό πρόγραμμα «BYZANTIO ΚΑΙ ΔΥΣΗ» που διεξάγεται στο Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

Στον παρόντα τόμο περιλαμβάνονται τα κείμενα των πέντε διαλέξεων του κύκλου αυτού. Οι ομιλίες έγιναν στο Αμφιθέατρο «Λεωνίδα Ζέρβας» του Ε.Ι.Ε. κατά το διάστημα από 1η Φεβρουαρίου έως 29η Φεβρουαρίου 2000. Κατά πάγια τακτική, μετά το τέλος των ομιλιών ακολουθούσε συζήτηση με τους ακροατές.

Το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών επιθυμεί και από τη θέση αυτή να ευχαριστήσει τους ομιλητές, συνεργάτες στο ερευνητικό πρόγραμμα «BYZANTIO ΚΑΙ ΔΥΣΗ» και όλους εκείνους που συντέλεσαν στην πραγματοποίηση της σειράς των ομιλιών. Ειδικότερα ευχαριστούμε τον κύριο Νίκο Γ. Μοσχονά, Διευθυντή Ερευνών στο

Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών του Ε.Ι.Ε. και υπεύθυνο του ερευνητικού προγράμματος, στον οποίον οφείλεται ο σχεδιασμός της σειράς αυτής.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλουμε να απευθύνουμε στην Κυπριακή Πρεσβεία – Σπίτι της Κύπρου και ειδικά στην Μορφωτική Ακόλουθο κυρία Νάσα Παταπίου για την άμεση ανταπόκρισή τους να συνεργαστούν στην πραγματοποίηση της παρούσας έκδοσης.

Ιων Σιώτης
Πρόεδρος Δ.Σ. – Διευθυντής ΕΙΕ

Χαιρετισμός του Υπουργού Παιδείας και Πολιτισμού της Κυπριακής Δημοκρατίας

Με ιδιαίτερη ικανοποίηση χαιρετίζω την έκδοση του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών «Κύπρος, σταυροδρόμι της Μεσογείου».

Η μελέτη, η επιστημονική τεκμηρίωση, ο προβληματισμός σε πάσης φύσεως ζητήματα που αφορούν στην περιοχή αυτή της Μεσογείου, είναι αυταπόδεικτα ένας πολύτιμος θησαυρός αναγκαίων γνώσεων, διά των οποίων αναγνωρίζουμε καλύτερα τον εαυτό μας και μπορούμε να οικοδομήσουμε ασφαλέστερα το μέλλον μας.

Η Κύπρος στην αέναη διεκκυστίνδα που της επιβάλλει η γεωγραφική της θέση, σε πείσμα της γεωγραφίας και προς όφελος της ιστορίας κατορθώνει, διατηρώντας την ελληνική της γλώσσα και ταυτότητα, όχι μόνο να επιβιώνει, αλλά κυρίως να συνθέτει, να αφομοιώνει και να παράγει έργα πολιτισμού. Στην Κύπρο, όπου η διατήρηση της πολιτιστικής και εθνικής μας ταυτότητας αποτελεί το σημαίνον για το μέλλον μας, η δημιουργική βίωση και προβολή του πολιτισμού μας μέσα από τις επιστημονικές σπουδές και έρευνες συνιστά υπηρεσία σε εθνικό επίπεδο. Διότι αυτές οι σπουδές ανατροφοδοτούν το λαό από τις εθνικές του ρίζες εξυψώνοντας το αγωνιστικό του φρόνημα. Η τρισχιλιετής ένδοξη ιστορική παρουσία του ελληνισμού στο νησί δημιουργεί σε μας βαρύτερες ευθύνες, που ανάμεσά τους πρώτη και απαραίτητη είναι η προάσπιση της Ελευθερίας της πατρίδας μας.

Με καθαρότατη ελληνική γλώσσα, ανόθευτες ελληνικές παραδόσεις και πολιτισμό ενταγμένο στην Ευρώπη, η Κυπριακή Δημοκρατία κινδυνεύει σήμερα από τις ακόρεστες ορέξεις του τουρκικού επεκτατισμού και αγωνίζεται τον υπέρτατο αγώνα για εθνική και φυσική επιβίωση. Ο ελληνισμός της Κύπρου έχει ρίζες αμετακίνητες και βαθύτατη μνήμη του πολιτισμού του, που δε διαγράφεται με τίποτε.

Ως εκ τούτου η συμβολή του Σπιτιού της Κύπρου και του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού γενικότερα στην έκδοση του τόμου αυτού, είναι κατά κύριο λόγο προσφορά στους εαυτούς μας, γιατί πέρα από το ότι συμβάλλει στην προβολή της πολιτιστικής μας παράδοσης μας προφυλάσσει από την

αλλοτρίωση και μας κρατεί συγχρόνως σε αμφίδρομη και δημιουργική επικοινωνία με ξένους λαούς και πολιτισμούς. Ταυτόχρονα είναι και η ελάχιστη αναγνώριση τιμής τόσο στο σημαντικότερο έργο του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, όσο και σε όλους τους έγκριτους και διαπρεπείς επιστήμονες που συμμετέχουν με μελέτες στην έκδοση.

Ουράνιος Μ. Ιωαννίδης
Υπουργός Παιδείας και Πολιτισμού

Περιεχόμενα

1 Φεβρουαρίου 2000	Πάρις Γουναρίδης <i>Η Βυζαντινή Κύπρος</i>	12
8 Φεβρουαρίου 2000	Νίκος Γ. Μοσχονάς <i>Η «γλυκεία» και «ακριβή χώρα» της Κύπρου, σταυροδρομί λαών, χοάνη πολιτισμών</i>	36
15 Φεβρουαρίου 2000	Χαράλαμπος Γάσπαρης <i>Αγώνας για επικράτηση: Βενετία και Γένοβα στο μεσαιωνικό Βασίλειο της Κύπρου</i>	60
22 Φεβρουαρίου 2000	Κώστας Γ. Τσιγκάκης <i>Η Κύπρος στη δίνη του ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών δυνάμεων (15ος - 16ος αιώνας)</i>	82
29 Φεβρουαρίου 2000	Αντώνης Πάρδος <i>Το ιδεολογικό και πολιτισμικό κρηπίδωμα της κυπριακής αντίστασης (12ος - 16ος αιώνας)</i>	108
	* * *	
	<i>Οι Φράγκοι Βασιλείς της Κύπρου</i>	153
	<i>Χρονολόγιο</i>	155

Κύπρος, σταυροδρόμι της Μεσογείου

Στην κυπριακή ιστορία της μεσαιωνικής και της μεταμεσαιωνικής εποχής αντικαθρεφτίζονται η κινητικότητα και οι μεταλλαγές που σημειώνονται στην ιστορία της Μεσογείου. Κόσμοι ετερογενείς, πολύμορφοι και συγκλίνοντες συναπαρτίζουν το ανθρώπινο τοπίο της μεσογειακής λεκάνης. Σ' αυτόν τον ιδιαίζοντα ιστορικό χώρο λαοί και πολιτισμοί βρίσκονται σε διαρκή επικοινωνία, ασκούν και δέχονται επιρροές και υφαίνουν ένα πολύρροπο και πολύτροπο περιβάλλον. Δύση και Ανατολή, σε διαρκή ροή και γονιμοποιοί διαλεκτική σχέση, είτε αντιμάχονται είτε συμβιώνουν ειρηνικά, συμφύρονται στο χώρο της Μεσογείου δημιουργώντας το πλαίσιο και τις ροπές της πολιτισμικής ανέλιξης των μεσογειακών λαών και προσδιορίζοντας τους μεγάλους στόχους της ανθρωπότητας. Καταβολές, τάσεις, αντιθέσεις, επιρροές, συγκρούσεις και ισορροπίες χαρακτηρίζουν το ιστορικό κλίμα της περιοχής, ιδιαίτερα αισθητό στην περίπτωση της Κύπρου.

Με τη σειρά των πέντε διαλέξεων που πρότεινε και πραγματοποίησε τον Φεβρουάριο του 2000 το ερευνητικό πρόγραμμα «Βυζάντιο και Δύση» του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών του Ε.Ι.Ε. με τον γενικό τίτλο **Κύπρος, σταυροδρόμι της Μεσογείου**, επιχειρείται να εξεταστούν και να ερμηνευθούν οι συνιστώσες της κυπριακής μεσαιωνικής και μεταμεσαιωνικής ιστορίας· το βυζαντινό υπόβαθρο, η πολυπολιτισμική πραγματικότητα και η ταυτότητα του κυπριακού πληθυσμού, οι ξένες διεκδικήσεις, οι συνέπειες του ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών δυνάμεων, η αντίσταση των Κυπρίων.

Στον τόμο αυτό δημοσιεύονται τα κείμενα των διαλέξεων συνοδευμένα με την απαραίτητη βιβλιογραφία. Κρίθηκε, επίσης, σκόπιμο να προστεθεί ένα Χρονολόγιο, καθώς και χρονολογικός πίνακας των Φράγκων βασιλέων της Κύπρου, που ελπίζεται ότι θα διευκολύνουν τον αναγνώστη να αναπλάσει το ιστορικό πλαίσιο και να προσεγγίσει τα γεγονότα που προσδιορίζουν την ιστορική αυτή περίοδο.

Ν. Γ. Μ.

Ο Άγιος Μάμας, 121 x 80 εκ., Εκκλησία της Παναγίας Καθολικής, Πελέντερι.

Η Βυζαντινή Κύπρος

Πάρις Γουναρίδης

Ερευνητής ΙΒΕ/ΕΙΕ (1981-2000)

Αναπληρωτής καθηγητής

στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

I

Σύμφωνα με την παράδοση, ο Άγιος Μάμας, ένας άγιος με 45 ναούς αφιερωμένους σ' αυτόν στην Κύπρο, ένας άγιος που στις εικόνες εμφανίζεται καβάλα σ' ένα λιοντάρι κρατώντας στους ώμους του ένα πρόβατο, πηγαίνοντας με τη συντροφιά των δύο ζώων του στη Λευκωσία, για να συναντήσει το βυζαντινό διοικητή ή τον τούρκο πασά, σταμάτησε να ξαποστάσει σε ένα ξερό και άγονο σημείο. Το λιοντάρι έσκαψε με τα νύχια του ένα λάκκο από όπου ξεπήδησε νερό, που ο άγιος ευλόγησε. Ο τόπος ονομάστηκε ιερός λάκκος και γύρω του αναπτύχθηκε ένας συνοικισμός, του Γερολάκκου. Η ύπαρξη νερού αποτελεί την προϋπόθεση για κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα και σηματοδοτεί, ακόμη και σήμερα, την ιστορία της Κύπρου. Η ξηρασία είναι μια συνεχή απειλή και το νερό αποτελεί ένα στοιχείο της λαϊκής λατρείας με αναρίθμητα αγιάσματα, δηλαδή θαυματουργές πηγές νερού το οποίο χρησιμοποιείται και για το ράντισμα των καλλιεργειών και των ζώων. Εξάλλου, οι Κύπριοι έχουν και τόπους λατρείας αφιερωμένους ειδικά στη βροχή όπως τον Αη Γιώργη το Βρόση, δηλαδή αυτόν που φέρνει τις βροχές, στον Ακάμα, και την Παναγία τη

βροχερή στη Σαλαμού, στην Πάφο. Η φήμη μιας ξηρασίας που κράτησε 36 χρόνια προκαλώντας το θάνατο ανθρώπων και ζώων και την ερήμωση του νησιού, ξηρασία που συνέβη στην πρωτοβυζαντινή περίοδο, διατρέχει τους αιώνες στην λαϊκή κυπριακή μνήμη και αναφέρεται από τον Μαχαιρά τον 15ο αι.

Το άλλο μεγάλο πρόβλημα που διαχρονικά ταλανίζει την Κύπρο είναι οι σεισμοί. Στην πρωτοβυζαντινή περίοδο, μια σειρά σεισμών (το 332, το 342, το 365) κατέστρεψε τουλάχιστον τρεις σημαντικές πόλεις του νησιού, τη Σαλαμίνα, την Πάφο και το Κούριον. Ένας άλλος σεισμός, λίγο πριν το 655 συμπλήρωσε το καταστροφικό έργο των πρώτων αραβικών επιδρομών. Ξηρασίες και σεισμοί, μικρότερης έντασης, όπως αυτοί που αναφέρει ο Νεόφυτος ο Έγκλειστος τον 12ο αι., σηματοδοτούν την ιστορία της Κύπρου κατά τα μετέπειτα χρόνια.

II

Όπως είδαμε, οι σεισμοί κατέστρεψαν τουλάχιστον τρία αστικά κέντρα. Σύμφωνα με την παράδοση η Σαλαμίνα ανοικοδομήθηκε από το γιο και διάδοχο του μεγάλου Κωνσταντίνου, τον αυτοκράτορα Κωνσταντίο, από τον οποίο η πόλη πήρε το όνομα Κωνσταντία. Η Κωνσταντία πρέπει να ήταν πολυπληθέστατη πόλη, καθώς δείχνει και το υδραγωγείο της, που κατασκευάστηκε στις αρχές του 7ου αι. Η Πάφος, επειδή ήταν ειδωλολατρικό κέντρο, φαίνεται ότι δεν ανοικοδομήθηκε επισήμως. Ωστόσο, η καταστροφή δεν ήταν ούτε ολοκληρωτική ούτε τελειωτική και από τα ερείπια ξεπήρασε μια νέα πόλη, που επεκτάθηκε προς τα ανατολικά. Στο Κούριον, οι ανασκαφές δείχνουν πως 20 έτη μετά την καταστροφή, η πόλη είχε και πάλι αναζωογονηθεί. Όπως και αν έχει, η αστική ζωή συνεχίζεται και ο Ιεροκλής, τον 5ο αι., στο Συνέκδημό του, ένα είδος διοικητικού οδηγού, καθώς και ο Γεώργιος ο Κύπριος στην περιγραφή της οικουμένης, στην αρχή του 8ου αι., καταγράφουν 13 πόλεις, που υπήρχαν και στα τέλη του 3ου. Αν και οι πληροφορίες για την Κύπρο κατά την περίοδο αυτή είναι αποσπασματικές, γνωρίζουμε ότι το νησί φημίζεται για τις πλούσιες αποδόσεις της γης και τις σημαντικές ναυπηγικές δραστηριότητες. Επίσης, συμμετέχει ενεργά στο εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου.

Ο Διονύσιος Ζακυθηνός χαρακτηρίζει την περίοδο πριν τα μέσα του 7ου αι. ως την εποχή της παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Αυτό που διακρίνει την περίοδο αυτή είναι ότι η οικονομία παραμένει αστική, βασισμένη στις θαλάσσιες συγκοινωνίες και το εμπόριο. Η παλαιοχριστιανική βασιλική, χτισμένη στα

παράλια, έρχεται να αντικαταστήσει το ειδωλολατρικό τέμενος και αποτελεί ένδειξη της συνέχειας της πόλης, αλλά και του περιορισμού των θεσμών αυτονομίας της. Όπως σημειώνει ο Ζακυθινός, ούτε ο αριθμός ούτε και το μεγαλοπρεπές της κατασκευής των βασιλικών δεν ανταποκρίνονται στη δημογραφική και στην οικονομική κατάσταση του πληθυσμού. Η ανέγερση των βασιλικών σήμαινε μια τεράστια δαπάνη, ακόμη και όταν χρησιμοποιήθηκαν υλικά από παλαιότερα κτήρια, και οφείλεται στη θέληση της κεντρικής εξουσίας, που προωθεί την ανάπτυξη του χριστιανισμού ως ενοποιητικό στοιχείο του ρωμαϊκού κόσμου, και στις τοπικές εκκλησιαστικές αρχές, οι οποίες είχαν αναλάβει πολλές από τις δικαιοδοσίες των αυτονόμων διοικήσεων των πόλεων. Σε αυτή την ιστορική εξέλιξη της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, η Κύπρος συμμετείχε ενεργά. Χωρίς να υπάρχει μια συνολική ανασκαφική εικόνα για όλο το νησί γνωρίζουμε ότι στα τέλη του 4ου αι. κτίστηκαν βασιλικές μεγάλων διαστάσεων στην Πάφο, το Κούριο, τη Σαλαμίνα και τους Σόλους, ενώ μια επιπόλαια καταμέτρηση των βασιλικών που χρονολογούνται τον 5ο / 6ο αι. τις ανεβάζει στις 30.

Ο εκχριστιανισμός των κατοίκων της Κύπρου ήταν ταχύς και απρόσκοπτος και από τα αρχαιολογικά δεδομένα μπορεί να διαπιστωθεί η υποχώρηση της ειδωλολατρίας. Το μόνο ειδωλολατρικό απομεινάρι που συνεχίζει να λει-

Γενική άποψη της Βασιλικής της "Αγίας Κυριακής" από τα δυτικά, 4ος – 6ος αιώνας.

τουργεί έως και τον 5ο αι. είναι το ιερό του Λαβράνιου Δία, στην περιοχή της Λεμεσού. Η εκκλησία της Κύπρου ανάγει τις ρίζες της στους αποστόλους Παύλο και Βαρνάβα, έναν Κύπριο, ο οποίος κατά την παράδοση ήταν και ο πρώτος επίσκοπος της μεγαλονήσου. Σε επιστολή του Μεγάλου Αθανασίου αναφέρεται ότι υπέγραψαν 13 Κύπριοι ιεράρχες στη σύνοδο της Σαρδικής (343/344). Η επιμονή στην παράδοση για την ύπαρξη των 13 αστικών κέντρων με αντίστοιχους αρχιερείς, δείχνει ότι η οργάνωση της κυπριακής εκκλησίας, είχε ως πρότυπο τον Ιησού Χριστό, τον αρχιεπίσκοπο, και τους 12 αποστόλους του, τους επισκόπους. Το μόνο βέβαιο είναι ότι ο επίσκοπος Σαλαμίνας - Κωνσταντίας, από την εποχή της εκλογής του Αγίου Επιφανείου (366), ως διάδοχος του αποστόλου Βαρνάβα, τέθηκε επικεφαλής της κυπριακής συνόδου και πήρε τον τίτλο του αρχιεπισκόπου.

Η Κύπρος υπήρξε ένα σημαντικό θρησκευτικό κέντρο. Οι κυπριακές εκκλησιαστικές αρχές, επικαλούμενες την αποστολική παράδοση, δεν αναζήτησαν ποτέ εκτός του νησιού την επικύρωσή τους και διεκδίκησαν με επιτυχία το αυτοκέφαλο, απέναντι στις προσπάθειες του πατριαρχείου της Αντιόχειας να υπαγάγει το νησί στη δικαιοδοσία του. Το αυτοκέφαλο της κυπριακής εκκλησίας επιβεβαίωσε η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος της Εφέσου το 431. Μισό αιώνα αργότερα, η εκκλησία της Κύπρου προσέφυγε στον αυτοκράτορα Ζήνωνα (474-491) ο οποίος επικύρωσε την απόφαση της συνόδου της Εφέσου και σύμφωνα με την παράδοση απένειμε στον αρχιεπίσκοπο της Κύπρου το προνόμιο να υπογράφει με κιννάβαρι, δηλαδή πορφυρό μελάνι, και να φέρει πορφυρό μανδύα και αυτοκρατορικό σκήπτρο στις ιεροτελεστίες. Το αυτοκέφαλο της εκκλησίας της Κύπρου επικυρώθηκε και στην Πενθέκτη Σύνοδο (691).

Η παράδοση θέλει, η Αγία Ελένη κατά την επιστροφή της από τους Αγίους τόπους, να περνά από την Κύπρο και να αφιερώνει ένα κομμάτι τίμιο ξύλο στη μονή του Σταυροβουνίου, τη οποία έκτισε. Ο θρύλος θέλει, επίσης, η Αγία Ελένη να διορίζει διοικητή του νησιού τον Καλόκαιρο, με την εντολή να διοικεί το νησί με δικαιοσύνη. Ο Καλόκαιρος, που φέρεται να επαναστάτησε κατά της κεντρικής εξουσίας, σύμφωνα με την παράδοση ήταν και ο ιδρυτής της μονής του Αγίου Νικολάου των Γάτων, στο Ακρωτήρι. Ο θρύλος λέει ότι ο Καλόκαιρος, για να εξοντώσει τα φίδια που πολλαπλασιάστηκαν από την ξηρασία, έβαλε στη μονή γάτες. Είναι οι γάτες του Αη Νικόλα, που οι στίχοι του Γιώργου Σεφέρη μετέτρεψαν σε σύμβολο της αέναης αντίστασης κατά των ιοβόλων εισβολέων. Βέβαια ο θρύλος διαψεύδεται από την αρχαιολογία, που διαπιστώνει ότι η μονή δημιουργήθηκε τον 8ο αι. και ταυτίζεται με την μονή

του Στύλου. Όπως και να έχει, ο μοναχισμός στην Κύπρο, και λόγω της γειτνίασης με τους αγίους τόπους, βρήκε πρόσφορο έδαφος με ασκητικές μορφές όπως ο Ιλαρίων ο μέγας, αλλά και με τη δημιουργία πολλών μοναστηριών.

III

Μετά την ήττα των Βυζαντινών στη Συρία και την Αίγυπτο (642), η Κύπρος κατέστη το μήλο της έριδας ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Άραβες που προσπαθούσαν να ελέγξουν τις θαλάσσιες οδούς. Το έτος 649, οι Άραβες, υπό τον εμίρη της Συρίας Μωαβία έκαναν την πρώτη επιδρομή κατά της Κύπρου. Σύμφωνα με επιγραφή της βασιλικής των Σόλων σκοτώθηκαν πολλοί και αιχμαλωτίστηκαν 120.000 Κύπριοι. Μερικά χρόνια αργότερα, το 653, σύμφωνα με την ίδια επιγραφή, οι νεκροί από μια νέα επιδρομή του αραβικού στόλου ήταν πολλοί περισσότεροι και οι αιχμάλωτοι 50.000. Βρισκόμαστε στην αρχή μιας ιστορικής περιόδου που έχει χαρακτηριστεί ως το μεγάλο χάσμα στην ελληνική ιστοριογραφία, δηλαδή μια περίοδο κατά την οποία οι πληροφορίες για τα συμβάντα είναι ανύπαρκτες ή σχεδόν. Για την Κύπρο κατά την περίοδο αυτή και έως την ανάκτησή της από τις βυζαντινές δυνάμεις το 965, οι πηγές, σε μεγάλο μέρος αραβικές, αναφέρουν γεγονότα διάσπαρτα στο χρόνο, με αλλεπάλληλες επιδρομές και συμβιβασμούς, με το μοίρασμα των φόρων ανάμεσα στο χαλίφη και τον αυτοκράτορα, καθώς και με σημαντικές μετακινήσεις πληθυσμών, αιχμαλώτων και εποίκων. Οι πληροφορίες αυτές αποτελούν ψηφίδες ενός ιστορικού μωσαϊκού του οποίου είναι δύσκολο να κατανοήσουμε την παράσταση.

Οι αντιφατικές πληροφορίες έδωσαν στους σύγχρονους ιστορικούς τη δυνατότητα να αναπτύξουν διάφορες εκδοχές για το τι συνέβη την περίοδο αυτή στο νησί και για το καθεστώς που επικράτησε. Οι θεωρίες αυτές παρουσιάζουν την Κύπρο ως το σύνορο ανάμεσα στο βυζαντινό και αραβικό κόσμο, μιλούν για κατανομή του νησιού σε τομείς, βυζαντινό και αραβικό, κάνουν λόγο για καθεστώς ουδετερότητας ή συγκυριαρχίας, φθάνοντας έως και τη διατύπωση για «ένα ουδέτερο καθεστώς μιας υβριδικής συγκυριαρχίας».

Η μόνη συνολική εικόνα για το καθεστώς του νησιού προέρχεται από την επιστολή που έστειλε το 913 ο πατριάρχης Νικόλαος Μυστικός στο χαλίφη al Muqtadir. Αιτία ήταν ότι το καλοκαίρι του 911/912 ο άραβας στρατηγός Damyana, δηλαδή κάποιος πρώην χριστιανός ονόματι Δαμιανός, λεηλάτησε συστηματικά την Κύπρο, ως αντίποινα για τη συνεργασία των Κυπρίων με το

Γενική άποψη της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής, Γεροσκήπου.

βυζαντινό στρατηγό Ιμέριο. Σύμφωνα με την επιστολή, οι κάτοικοι της Κύπρου, με κάποιες συνθήκες που τους αφορούσαν, είχαν γίνει υποτελείς της εξουσίας του αραβικού χαλιφάτου και έζησαν κάτω από αυτό το καθεστώς σχεδόν τριακόσια έτη (μικροῦ ἔτη τριακόσια).

Οι μαρτυρίες των πηγών για την εξέλιξη της εσωτερικής οικονομίας και για το ρόλο της Κύπρου στο εμπόριο της Μεσογείου κατά την περίοδο από την πρώτη επιδρομή των Αράβων το 649 έως την οριστική ανακατάληψη του νησιού από τις βυζαντινές δυνάμεις το 965 θα ήταν ανύπαρκτες αν δεν υπήρχαν κάποιοι Άραβες γεωγράφοι, οι οποίοι γράφουν μετά την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στο νησί. Όλοι τους αναφέρονται στον πλούτο του νησιού και την ακμή των εμπορικών δραστηριοτήτων. Καταγράφουν την παραγωγή ρητίνης, μαστίχας, μεταξιού και μάλλινων υφασμάτων, εκθειάζουν τη γονιμότητα της γης και αναφέρονται στις εξαγωγές στις χώρες του Ισλάμ και τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Μάλιστα, ένας από αυτούς μιλά για πυκνοκατοικημένες πόλεις, πράγμα που σημαίνει ότι η Κύπρος συμμετέχει στην αναγέννηση των αστικών κέντρων και στην ανάπτυξη των αστικών δραστηριοτήτων, βιοτεχνικών και εμπορικών. Ωστόσο, όπως και στο βυζαντινό κόσμο, οι πόλεις πρέπει να είχαν έντονο το γεωργικό χαρακτήρα, καθώς φαίνεται και από τη μαρτυρία του αρχιεπισκόπου Κύπρου Κωνσταντίνου, ο οποίος στην

Ζ' Οικουμενική Σύνοδο, το 787, μιλά για την πόλη του, την Κωνσταντία, όπου ζούσαν γεωργοί με τα ζώα τους.

Όπως και αν έχει, την περίοδο αυτή, οι Κύπριοι ήταν, όπως λέει ο πατριάρχης Νικόλαος Μυστικός, *μεθόριοι τῆς τε Ρωμαϊκῆς καὶ τῆς τῶν Σαρακηνῶν ἐξουσίας*. Πολιτιστικά, η Κύπρος αποτελούσε πάντα μέρος της βυζαντινής οικουμένης, ή όπως λέει ο Σπύρος Βρυώνης ήταν πολιτιστική επαρχία του Βυζαντίου. Παρά της μετακινήσεις πληθυσμών (Αράβων, Αρμενίων) προς και από το νησί, οι κάτοικοί του στην πλειονότητά τους ήταν ελληνόφωνοι χριστιανοί ορθόδοξοι και οι δεσμοί τους με την Κωνσταντινούπολη παρέμεναν πάντα ισχυροί. Θα πρέπει επίσης να τονίσουμε ότι η Κύπρος αποτέλεσε ένα από τα καταφύγια των εικονολατρών μοναχών, που κατεδίωξε η βυζαντινή πολιτική εξουσία. Εμφανίζονται μοναστήρια που έχουν ονόματα μονών της Μικράς Ασίας και της Κωνσταντινούπολης που φαίνεται ότι οργανώθηκαν από εξόριστους μοναχούς, όπως η μονή του μεγάλου Αγρού, στο χωριό Αγρός, η μονή του Στύλου, για την οποία μιλήσαμε λίγο πριν. Η κατασκευή μικρών μονόκλιτων καμαροσκέπαστων ναών κατά την περίοδο αυτή μαρτυρά την προσκόλληση των Κυπρίων στην ορθόδοξη πίστη, παρά τα λιγοστά μέσα που είχαν στη διάθεσή τους.

IV

Ο αρχιεπίσκοπος της Κύπρου είχε πάντα την έδρα του στην Κωνσταντία και ο αριθμός των επισκοπών δεν φαίνεται να μειώνεται, αν και μερικές πόλεις πρέπει να εγκαταλείφθηκαν μετά τον 7ο αι. Έχει γραφεί ότι κατά την περίοδο αυτή ατονεί το αυτοκέφαλο της κυπριακής εκκλησίας, υπόθεση που στηρίζεται στο γεγονός ότι κάποιοι αρχιερείς, την επόμενη περίοδο, ονομάζονται από την Κωνσταντινούπολη. Θα πρέπει κατ' αρχήν να αναφέρουμε ότι οι δύο αρχιεπίσκοποι που ονομάζονται από την Κωνσταντινούπολη, ο Νικόλαος Μουζάλων (1107) και ο Ιωάννης Κρητικός (1152), είναι διορισμένοι από τον αυτοκράτορα, και όχι από τον πατριάρχη. Το αυτοκέφαλο, εξάλλου, δεν σημαίνει και απομόνωση της κυπριακής εκκλησίας, που πάντα διατηρούσε σχέσεις με την Κωνσταντινούπολη.

Γύρω στο 875, τα στρατεύματα του βυζαντινού κράτους αποκαθιστούν την κυριαρχία του στην Κύπρο. Πρώτη ενέργεια του αυτοκράτορα Βασιλείου Α' ήταν η ενσωμάτωση του νησιού στο βυζαντινό διοικητικό και στρατιωτικό σύστημα με τη δημιουργία του θέματος Κύπρου, δηλαδή μιας τυπικής βυζαντι-

νής διοικητικής επαρχίας. Όμως η βυζαντινή κυριαρχία στην Κύπρο διαρκεί μόλις επτά έτη «και πάλι αφαιρέθηκε από τους Σαρακηνούς και τη φορολογούν όπως και προηγουμένως».

Η οριστική ένταξη του νησιού στη βυζαντινή επικράτεια θα έλθει το 965, στα πλαίσια της νικηφόρας απελευθερωτικής εκστρατείας του αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά. Και πάλι, η βυζαντινή διοίκηση θα εγκαταστήσει τα όργανά της. Όπως και σε όλες τις άλλες βυζαντινές διοικητικές επαρχίες, τα θέματα, έτσι και στο θέμα Κύπρου, διορίζονται από την Κωνσταντινούπολη δύο ανώτατοι κρατικοί λειτουργοί. Ο ένας φέρει τον τίτλο του στρατηγού ή του δούκα και είναι ο στρατιωτικός διοικητής του νησιού. Ο άλλος, με τον τίτλο του κριτή ή / και του εξισωτή βρίσκεται επικεφαλής των κρατικών υπηρεσιών για την απονομή της δικαιοσύνης και κυρίως για την επιβολή και την είσπραξη των φόρων.

Να σημειώσουμε ότι ανάμεσα σε όσους διορίστηκαν επικεφαλής της Κύπρου ήταν ανώτατοι αξιωματούχου του κράτους, μέλη του στενού περιβάλλοντος του αυτοκράτορα. Μεταξύ τους ήταν και ο μετέπειτα αυτοκράτορας Νικηφόρος Βοτανειάτης (1065). Η ύπαρξη ενός κομμερκιαρίου, υπαλλήλου επιφορτισμένου με την είσπραξη των τελωνειακών τελών, έχει ιδιαίτερη σημα-

Ο Άγιος Νεόφυτος προσευχόμενος μεταξύ των Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ. Τοιχογραφία στο ι. βήμα της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου, 1183.

σία, δεδομένου ότι πιστοποιεί την ανάπτυξη των εμπορικών δραστηριοτήτων. Μια σημαντική αλλαγή στην ιστορία της Κύπρου είναι η μεταφορά του κέντρου του νησιού, της «πρωτεύουσας» του, στη Λευκωσία. Στην πόλη αυτή φαίνεται να είχαν την έδρα τους οι βυζαντινές διοικητικές αρχές και εκεί μεταφέρθηκε και η έδρα της αρχιεπισκοπής. Η επανένταξη της Κύπρου στη βυζαντινή επικράτεια και ιδιαίτερα η εμπλοκή της στις σταυροφορίες οδήγησαν στην κατασκευή μιας σειράς οχυρωματικών έργων όπως τα κάστρα στις κορυφές του Πενταδάκτυλου (Άγιος Ιλαρίων, Καντάρα) και το τείχιμα των πόλεων, της Κερύνειας και ίσως της Λευκωσίας, της Λεμεσού και της Πάφου.

Το 1042, η Κύπρος γίνεται πεδίο της διαμάχης των κυρίαρχων ομάδων της αυτοκρατορίας, των στρατιωτικών και των πολιτικών υπαλλήλων της· ο στρατηγός Θεόφιλος Ερωτικός εκμεταλλευόμενος την σύγχυση που επικρατούσε στην Κωνσταντινούπολη από την εκθρόνιση του αυτοκράτορα Μιχαήλ Ε΄ Καλαφάτη επαναστάτησε και παρέσυρε στην αποστασία τα φτωχότερα στρώματα του κυπριακού πληθυσμού, με την υπόσχεση της απαλλαγής από τη βαριά φορολογία που επέβαλε ο πρωτοσπαθάρης, δικαστής και πράκτωρ των δημοσίων φόρων Θεοφύλακτος. Η επανάσταση του Ερωτικού έληξε άδοξα και ο ίδιος οδηγήθηκε στην Κωνσταντινούπολη όπου διαπομπεύτηκε.

Την ίδια εποχή και προφανώς με το ίδιο πρόβλημα, την βαριά φορολογία, ξεσπούν ταραχές στο νησί, ταραχές που κατέστειλε ο επιφορτισμένος με την ασφάλεια του νησιού δημόσιος λειτουργός. Ωστόσο, οι πληροφορίες μας για το συμ-

Ο Άγιος Νεόφυτος. Λεπτομέρεια τοιχογραφίας από το ναό της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου.

βάν είναι ασαφείς, προέρχονται από μια επιστολή του λόγιου Μιχαήλ Ψελλού, και δεν είναι δυνατόν να βγάλουμε συμπεράσματα ούτε για το μέγεθος ούτε για τον χαρακτήρα των ταραχών.

Μια ακόμη επανάσταση με προσπάθεια απόσχισης της Κύπρου από τη βυζαντινή επικράτεια επισυμβαίνει στα χρόνια της βασιλείας του Αλεξίου Α΄ του Κομνηνού. Το 1092, ο δούκας της Κύπρου Ραφιομάτης ήλθε σε συνεννόηση με τον δούκα της Κρήτης Καρύκη. Οι δύο βυζαντινοί κρατικοί λειτουργοί, εκμεταλλευόμενοι την σύγχυση που είχε σκορπίσει στο Αιγαίο ο επικεφαλής του σελτζουκικού στόλου Τζαχάς, επαναστάτησαν και ανακήρυξαν τα δύο νησιά ανεξάρτητες επικράτειες. Ο αυτοκράτορας Αλέξιος ανέθεσε στον καίσαρα Ιωάννη Δούκα την αποκατάσταση της τάξης στην περιοχή, πράγμα που έγινε. Μια ακόμη επανάσταση ξέσπασε το 1123 και προκάλεσε τη δολοφονία του δούκα της Κύπρου.

V

Όπως είναι φυσικό, δεν γνωρίζουμε τίποτα για τις δομές της αγροτικής οικονομίας της Κύπρου κατά την περίοδο της κυριαρχίας των Αράβων και έχουμε πολύ λίγες ενδείξεις για την περίοδο της επανένταξης της στη βυζαντινή επικράτεια. Χωρίς απάντηση παραμένει η ερώτηση αν η Κύπρος συμμετείχε στις εξελίξεις της βυζαντινής κοινωνίας, δηλαδή κατά πόσο οι αγροτικές δομές του νησιού ακολούθησαν τη γενικότερη τάση της οικονομίας στην ανάπτυξη της μεγάλης ιδιοκτησίας, εις βάρος των μικρών ιδιοκτητών, και στην αποσύνθεση της αγροτικής κοινότητας. Πάντως, στα τέλη του 12ου αι. τόσο η αναφορά του Νικήτα Χωνιάτη όσο και η μαρτυρία του Νεοφύτου του εγκλείστου για την ύπαρξη μεγάλων περιουσιών δείχνουν ότι και εδώ, όπως παντού στη βυζαντινή αυτοκρατορία, είχε επικρατήσει η μεγάλη ιδιοκτησία. Μάλιστα, ο Νεόφυτος περιγράφει αυτές τις μεγάλες ιδιοκτησίες οι οποίες περιελάμβαναν οικήματα, σημαντικό εργατικό προσωπικό, ζώα για την εργασία και κοπάδια για βοσκή, χωράφια με σιτάρι, αμπέλια και *παραδείσους ποικίλους*, όπως λέει χαρακτηριστικά.

Ο βυζαντινολόγος καθηγητής Cyril Mango έθεσε ένα σημαντικό πρόβλημα: ποιοι αποτελούσαν την κυρίαρχη τάξη του νησιού. Πράγματι, ο καθηγητής Mango κατασκευάζοντας ένα θεωρητικό μοντέλο, υποστηρίζει ότι η Κύπρος, και μόνον αυτή, αποτελούσε μια αποικία, την οποία, με όρους απεχθείς, εκμεταλλεύονταν οι Βυζαντινοί. Έτσι, θεωρεί ότι οι ιδιοκτήτες των μεγάλων περιουσιών ήταν κωνσταντινουπολίτικης καταγωγής, ταυτίζοντάς τους με τη διοι-

κητική και την εκκλησιαστική ιεραρχία. Προκειμένου να τεκμηριώσει την άποψή του, επικαλείται ως αποφασιστικό στοιχείο τη μαρτυρία των εκκλησιαστικών μνημείων. Ισχυρίζεται ότι πριν την εποχή των Κομνηνών (τέλη του 11ου και 12ου αιώνας) δεν δημιουργήθηκε κανένα μνημείο, γεγονός που δείχνει ότι η Κωνσταντινούπολη ενδιαφέρθηκε για την Κύπρο μόνον για να ανταγωνιστεί το σταυροφορικό βασίλειο της Ιερουσαλήμ. Σύμφωνα με τον καθηγητή Mango, η άνθηση της τέχνης στην Κύπρο την εποχή των Κομνηνών είναι ένα φαινόμενο χωρίς τοπικό προηγούμενο και χωρίς συνέχεια που προκλήθηκε από μια ομάδα αποίκων σταλμένων από την Κωνσταντινούπολη. Οι άποικοι αυτοί μετακάλεσαν Κωνσταντινουπολίτες τεχνίτες και καλλιτέχνες, που έκτισαν και αγιογράφησαν τις εκκλησίες μονών, που τους είχαν παραχωρηθεί προκειμένου να διαχειρίζονται τις περιουσίες τους προς όφελός τους (χαριστική δωρεά).

Κατ' αρχήν, θα πρέπει να λεχθεί ότι η Κύπρος ήταν το σημείο εμπορικών ανταλλαγών ανάμεσα στο Βυζάντιο και τον αραβικό κόσμο. Έπειτα, υπάρχει μια πλειάδα ναών, οι οκταγωνικοί και εξαγωνικοί, που δεν εντάσσονται στην κομνηνία αρχιτεκτονική και δεν έχουν τίποτα να κάνουν με την κωνσταντινουπολίτικη μόδα. Επί πλέον, υπάρχουν απομεινάρια τοιχογραφιών που χρονολογούνται στον 10ο αι. (εκκλησία της Αγίας Παρασκευής Γεροσκήπου) ή στις αρχές του 11ου αι. (εκκλησίες Αγίου Αντωνίου των Κελλίων στη Λάρνακα και Αγίου Νικολάου της Σκεπής κοντά στην Κακοπετριά), που δείχνουν ότι η άνθηση της τέχνης δεν ήταν αποκλειστικό γεγονός της κομνηνίας περιόδου.

Όσον αφορά τους ναούς που χτίστηκαν κατά τη μόδα της Κωνσταντινούπολης, αν στη μονή του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου του Κουτσοβέντη κτίτωρ ήταν ο δούξ του θέματος Κύπρου Ευμάθιος Φιλοκάλης και αν η παράδοση θέλει τη μονή του Κύκκου να κτίζεται χάρη στη βοήθεια του στρατηγού Μανουήλ Βουτομίτη, τα τρία μνημεία των οποίων γνωρίζουμε τα ονόματα των κτιτόρων πείθουν ότι οι ιδρυτές τους δεν ήταν Κωνσταντινουπολίτες. Πράγματι, τη μονή της Αλύπου ιδρύει ο μάγιστρος Επιφάνιος Πασχάλης, για τον οποίο ο Mango αναρωτιέται αν είναι κάποιος δυτικός (westerner). Όμως, ο μάγιστρος φέρει ένα όνομα, Επιφάνιος, που θα ταίριαζε περισσότερο σε ντόπιο, σε έναν Κύπριο. Ο ναός της Παναγίας της Ασίνου εικονογραφείται με έξοδα του μαγίστρου Νικηφόρου Ισχύριου ενώ ο ναός της Παναγίας του Άρακος με έξοδα του Λέοντος Αυθέντη. Τα ονόματα αυτά (Ισχύριος, Αυθέντης) δεν συναντώνται στην Κωνσταντινούπολη, αλλά ήταν φυσικό να υπάρχουν σε μια επαρχία, όπου τα παρατσούκλια χαρακτήριζαν κάποιους προεστούς. Εύκολα τα παρατσούκλια μετατρέπονταν σε οικογενειακά ονόματα, όπως

αυτό του Αυθέντη, ο οποίος τονίζει ότι ονομάζεται έτσι *πατρῶθεν*. Έτσι, αν τα μνημεία δείχνουν κάτι, αυτό είναι η ύπαρξη μιας τοπικής αριστοκρατίας, που χρηματοδοτεί την κατασκευή τόπων λατρείας. Βέβαια τίποτα δεν αποκλείει η τοπική αριστοκρατία να συνεργαζόταν με την προερχόμενη από την Κωνσταντινούπολη διοικητική ιεραρχία στην καταπίεση του πληθυσμού, καθώς έκαναν, άλλωστε, οι ντόπιοι ιεράρχες, όπως τους κατηγορεί ο κωνσταντινουπολίτης αρχιεπίσκοπος Κύπρου Νικόλαος Μουζάλων.

Τέλος, την ύπαρξη μιας ισχυρής τοπικής κυρίαρχης τάξης επιβεβαιώνει η μαρτυρία του Γεωργίου του Κυπρίου, ο οποίος έγινε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως με το όνομα Γρηγόριος (1283-1289). Στη σύντομη αυτοβιογραφία του, ο πατριάρχης Γρηγόριος λέει για την οικογένειά του: «οι πατέρες και οι παππούδες μου, και όλοι οι πρόγονοί μου, ήταν πλούσιοι και προεστοί της πατρίδος, έως ότου έλαχε οι εκεί Έλληνες να υποδουλωθούν στους βάρβαρους Δυτικούς».

Βέβαια, στους μεγάλους ιδιοκτήτες συμπεριλαμβάνονται και οι μονές, πολλές από τις οποίες ιδρύονται αυτήν την εποχή. Οι μονές φρόντιζαν να εξασφαλίσουν φορολογικές απαλλαγές από τον αυτοκράτορα. Η μονή Μαχαιρά, που ιδρύθηκε την εποχή του Μανουήλ Κομνηνού, δείχνει την ανάπτυξη της μοναστηριακής περιουσίας. Το 1160, οι λιγοστοί μοναχοί της μονής ζήτησαν ενίσχυση από τον αυτοκράτορα. Ο Μανουήλ τους παραχώρησε *έξκουσίες*, δηλαδή απαλλαγές από τους έκτακτους φόρους, και, σύμφωνα με το τυπικό της μονής, τους δώρισε 50 τρικέφαλα νομίσματα, που πρέπει να ήταν *λογίσιμα σολέμνια*, δηλαδή δωρεά ή μάλλον απαλλαγή της μονής από τους φόρους που όφειλε στο κράτος. Παρά το γεγονός ότι το νησί δεν βρισκόταν υπό την βυζαντινή επικράτεια μετά το 1184, οι αυτοκράτορες Ισαάκιος Β΄ Άγγελος (1185-1195) και Αλέξιος Γ΄ Άγγελος (1195-1203) επικύρωσαν τα *χρυσοβούλλια* του Μανουήλ και έκαναν και άλλες δωρεές στη μονή. Οι μοναχοί προσδοκούσαν πάντα την επιστροφή της βυζαντινής εξουσίας.

Δεν ήταν μόνον οι μεγάλες μονές που είχαν αποκτήσει φορολογικές απαλλαγές και φορολογικά εισοδήματα από τον αυτοκράτορα. Η μονή της Θεοτόκου Κρηνίων, μια μικρή άγνωστη μονή, κατείχε *χρυσοβούλλιο*, όπως αναφέρει κατάστιχο ιδιοκτησιών, το οποίο μνημονεύει, επίσης, ότι η μονή είχε και εισοδήματα από το *δημόσιον ἀργύρια* εξ.

Στους μεγάλους μοναστηριακούς ιδιοκτήτες πρέπει να συμπεριληφθούν και κάποια μετόχια μονών που είχαν την έδρα τους εκτός της Κύπρου. Υπάρχει ένα μόνον μετόχι κωνσταντινουπολίτικης μονής, αυτό είναι η μονή των

Μαγκάνων που, όπως υποστηρίζει ο Richard, πρέπει να ήταν μετόχι της μονής του Αγίου Γεωργίου των Μαγκάνων της Κωνσταντινούπολης. Αντίθετα, «αποικιακή» πολιτική με μετόχια εφαρμοζόταν από μη κωνσταντινουπολίτικα ιδρύματα. Η μονή του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου του Κουτσοβέντη, φαίνεται ότι ανήκε στο Μαρωνίτη πατριάρχη του Λιβάνου. Ένα άλλο μετόχι, το Ιβηρίτικο (Iveri), ήταν υπό τη διαχείριση πατριάρχη Ιεροσολύμων. Τέλος, η μονή του Αγίου Θεοδοσίου της Παλαιστίνης είχε ένα μετόχι στην Κύπρο με πολλές ιδιοκτησίες. Το μετόχι αυτό μας δίνει μια εικόνα της μεγάλης μοναστικής περιουσίας: κατείχε εκκλησίες με κτήματα, με μύλους και αμπέλια, χωριά, υποστατικά, ελαιώνες, δάση, κήπους, και, στη Λευκωσία, την εκκλησία του Αγίου Νικολάου με νοσοκομείο, κήπο, γαίες και υποστατικά.

VI

Το βασικό στοιχείο για τη γνώση του τρόπου εκμετάλλευσης της γης στην Κύπρο κατά τη βυζαντινή περίοδο αποτελεί η επιβίωση της κατηγορίας των παροίκων στα χρόνια της φραγκοκρατίας. Αν και κάτω από το φράγκικο καθεστώς η θέση του παροίκου επιδεινώθηκε, η ύπαρξή του καταδεικνύει την κατανομή της μεγάλης ιδιοκτησίας σε γεωργικούς κλήρους. Όπως είναι γνωστό, κάθε πάροικος, ανάλογα με τη δύναμη εργασίας που διέθετε, είχε και τη νομή, δηλαδή το δικαίωμα για την καλλιέργεια ενός γεωργικού κλήρου, μέρους της μεγάλης ιδιοκτησίας. Ο πάροικος απέδιδε στον ιδιοκτήτη της γης το παροικικό τέλος, τη γαιοπρόσοδο. Επίσης, ήταν υποχρεωμένος να παραχωρεί στον ιδιοκτήτη της γης κάποιες αγγαρείες, 8-12 ημέρες εργασίας το χρόνο, οι οποίες είχαν μετατραπεί σε υποχρέωση καταβολής χρημάτων. Στο κράτος, ο πάροικος όφειλε ένα πλήθος από έκτακτα τέλη, τις *ἐπήρειες*, οι οποίες είχαν γίνει μόνιμες και αποτελούσαν σημαντικό ποσοστό του εισοδήματός του.

Στα χρόνια της φραγκοκρατίας επιβιώνει και μια άλλη κατηγορία καλλιεργητών γης, αυτοί που ονομάζονται από τις λατινικές πηγές *lefteri* ή *francomati*. Πρόκειται, όπως έχει υποστηρίξει ο Νίκος Σβορώνος, για τους *ἐλευθέρους και ἀνεπιγνώστους τῶ δημοσίῳ*, τους ξένους των βυζαντινών εγγράφων. Ήταν μια κατηγορία εργαζομένων που βρίσκονταν χωρίς φορολογικές υποχρεώσεις και στους οποίους οι μεγάλοι ιδιοκτήτες παραχωρούσαν για καλλιέργεια γεωργικούς κλήρους, ανάλογους με αυτούς των παροίκων.

Από την εποχή της φραγκοκρατίας σώζεται το πρωτότυπο *ἀποδείξεως ἀκροστίχου χώρας*, δηλαδή ενός εγγράφου όπου οι βυζαντινοί φορολογικοί

υπάλληλοι κατέγραφαν καθένα από τους υπόχρεους φόρου, το ποσό που του αναλογούσε και αν εισπράχθηκε ή αν υπήρχε κάποια ειδική ρύθμιση (απαλλαγή, πληρωμή στην κεντρική υπηρεσία κλπ). Η επιβίωση του εγγράφου αυτού στη φραγκοκρατούμενη Κύπρο καταδεικνύει, τουλάχιστον για τη βυζαντινή περίοδο, την επιβίωση της μικρής ιδιοκτησίας, δεδομένου ότι ένα τέτοιο έγγραφο είχε λόγο ύπαρξης μόνον εφόσον οι καταγραφές (στίχοι) αντιπροσώπευαν μικρούς καλλιεργητές που συνέχιζαν να πληρώνουν φόρους. Εξάλλου, το έγγραφο μνημονεύει τους οικοδεσπότες, τους μικρούς ιδιοκτήτες, μέλη της αγροτικής κοινότητας, την οποία και αντιπροσώπευαν.

Όμως, πιο αποφασιστική για την κατάσταση των αγροτών είναι η μαρτυρία του αρχιεπισκόπου Κύπρου Νικολάου Μουζάλωνος, που εγκαταστάθηκε εκεί το 1107. Ο αρχιεπίσκοπος περιγράφει την Κύπρο ως ένα πλούσιο νησί, αλλά που τον πλούτο του δεν τον απολαμβάνουν οι κάτοικοί του, γινόταν βορά των φορολογικών υπαλλήλων. Οι βυζαντινοί φορολογικοί υπάλληλοι, σύμφωνα με τον αρχιεπίσκοπο, όταν δεν ελάμβαναν από τους φορολογούμενους πολίτες τους φόρους, τους έδεναν χειροπόδαρα, τους κρεμούσαν και τους ξυλοκοπούσαν. Μαζί τους κρεμούσαν και σκύλους που τους ερέθιζαν έτσι ώστε να τους δαγκώνουν. Το μαρτύριο αυτό μπορούσε να φτάσει και ως το θάνατο. Περιγράφοντας την αυθαιρεσία των υπαλλήλων, ο αρχιεπίσκοπος μιλά και για έναν φορολογικό θεσμό που εφαρμόζοταν στην Κύπρο, το αλληλέγγυον. Όπως είναι γνωστό, το αλληλέγγυον ήταν η υποχρέωση των φορολογουμένων μιας κοινότητας να πληρώνουν τους φόρους για όλα τα κτήματα του χωριού, έχοντας το δικαίωμα να αξιοποιήσουν τα ακαλλιεργήτα. Το αλληλέγγυον, στην ιδιότυπη εφαρμογή του στην Κύπρο, συνίστατο στο ότι, όταν, παρά τους βασανισμούς, οι υπάλληλοι δεν ελάμβαναν το φόρο από τον υπόχρεο, υπέβαλαν τους συγχωριανούς στο ίδιο μαρτύριο αλληλεγγύως, προκειμένου να τους εισπράξουν από αυτούς.

Το Βυζάντιο παρουσιάζεται πάντα ως ένα καλά οργανωμένο κράτος, με μια διοικητική μηχανή ιδιαίτερα ανεπτυγμένη και με υπαλλήλους που είχαν υψηλή κατάρτιση και ασκούσαν τα καθήκοντά τους με μεγάλη επαγγελματικότητα. Ωστόσο, αυτό το πρότυπο είναι μακριά από την πραγματικότητα. Τα παραδείγματα που δείχνουν ότι η άσκηση της όποιας εξουσίας γινόταν συχνά με χρήση φυσικής βίας μπορούν να πολλαπλασιαστούν. Άλλωστε, και ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου στην παραίτησή του τονίζει ότι παρόμοια περιστατικά συμβαίνουν παντού, τονίζοντας ότι αυτό δεν σημαίνει πως μπορεί να το ανεχθεί. Για να παραμείνουμε στους ιεράρχες, που, όπως ο Νικόλαος Μουζάλων, την

ίδια περίοδο, θα καταγγείλουν την αυθαιρεσία των φορολογικών υπαλλήλων, θα πρέπει να αναφέρουμε τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδος Θεοφύλακτο και το μητροπολίτη Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτη. Η άσκηση βίας στην Κύπρο για την απαίτηση του φόρου δεν είναι εξαίρεση, δεν είναι ένα φαινόμενο μοναδικό, είναι ένας κανόνας με γενική εφαρμογή και χωρίς εξαιρέσεις. Η βυζαντινή επαρχία υπέφερε από την εξοντωτική φορολογική πολιτική που ασκούσε το βυζαντινό κράτος.

Πράγματι, η Κωνσταντινούπολη δεν επεφύλασσε την αυθαίρετη συμπεριφορά μόνο στην Κύπρο. Το νησί βέβαια ήταν ανάμεσα στα παραδείγματα που δίνει ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός μιλώντας για τις αυθαιρεσίες των υπαλλήλων. Ο αυτοκράτορας προβλέπει αυστηρές ποινές για όσους υπαλλήλους παραβούν το καθήκον τους. Ωστόσο, η αυτοκρατορική αυστηρότητα στρέφεται κατά των περιπτώσεων όπου η αυθαιρεσία ενεργείται σε ανθρώπους που κατέχουν προνόμια, σε αυτούς που έχουν *χρυσόβουλλα*, τα οποία οι υπάλληλοι παραβλέπουν. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, στην Κύπρο, το 1042, οι φτωχότερες τάξεις ακολουθούν στην αποστασία το Θεόφιλο Ερωτικό, με σκοπό να απαλλαγούν από τη βαριά φορολογία.

VII

Οι σταυροφορίες, η *φραγγική, διάβασις*, προκάλεσε ταραχή στους βυζαντινούς ιθύνοντες: *έταράχθημεν, έσαλεύθημεν ώς ό μεθύων και πάσα ή σοφία ήμων κατεπόθη*, θα γράψει ο Θεοφύλακτος Αχρίδος. Για την ιστορική εξέλιξη της Κύπρου, οι σταυροφορίες ήταν μια καθοριστική περίοδος. Κατ' αρχήν, η Κύπρος αποτέλεσε τα μετόπισθεν ενός εκτεταμένου μετώπου για τη δημιουργία των σταυροφορικών επικρατειών. Το 1098, στη διάρκεια της πολιορκίας της Αντιόχειας, σταυροφόροι, βρίσκουν ξεκούραση στην Κύπρο. Το 1102, με εντολή του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, ο βυζαντινός στρατιωτικός διοικητής του νησιού στέλνει πλοία με εργάτες και οικοδομικά υλικά για την οικοδόμηση πολυχνίου (Mont Pèlerin), που θα βοηθούσε στην πολιορκία της Τριπόλεως. Για τους Βυζαντινούς, η Κύπρος ήταν μια ισχυρή βάση για τη συμμετοχή τους στις εξελίξεις στην περιοχή. Εκεί κατέφυγε, στη διάρκεια της πρώτης σταυροφορίας, ο βυζαντινός στρατηγός Τατίκιος, με τα στρατεύματα που ο Αλέξιος Α΄ είχε στείλει για να βοηθήσουν στην πολιορκία της Ιερουσαλήμ, προκειμένου να αποφύγει τις επιθετικές διαθέσεις των συμπολεμιστών του σταυροφόρων.

Η Κύπρος υπήρξε βάση ανεφοδιασμού για την επέκταση των σταυροφορικών δυνάμεων στην περιοχή. Έτσι π.χ. το 1097, ο εξόριστος στην Κύπρο ορθόδοξος πατριάρχης Ιεροσολύμων Συμεών Β΄ στέλνει εφόδια στους σταυροφόρους που πολιορκούσαν την Αντιόχεια. Το 1099, ο Λατίνος πατριάρχης της Ιερουσαλήμ, μεταβαίνει στην Κύπρο με σκοπό να συγκεντρώσει χρήματα για την ενίσχυση του Παναγίου Τάφου. Βέβαια, στην ανάπτυξη των σταυροφορικών κρατών, η Κύπρος συμμετείχε, επίσης, ως κέντρο εμπορίου. Το 1098, απεσταλμένοι από τη Μάμιστρα πηγαίνουν στην Κύπρο για αγορά τροφίμων ενώ τον ίδιο χρόνο, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Αντιόχειας, Έλληνες και Αρμένιοι, από την Κύπρο, τη Ρόδο και άλλα νησιά και την ακτή της Μικράς Ασίας, μεταφέρουν και πωλούν τρόφιμα στους σταυροφόρους. Το 1099, γενουατικά, βενετικά και βυζαντινά πλοία μεταφέρουν από την Κύπρο, τη Ρόδο και άλλα νησιά τρόφιμα στους σταυροφόρους. Αλλά και όταν τα σταυροφορικά κράτη είχαν σχηματιστεί, η Κύπρος παρέμενε πηγή ανεφοδιασμού. Έτσι, το 1111/1112, οι πρέσβεις του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού απειλούν τον κόμη της Τρίπολης Ροπς και το Λατίνο επίσκοπο της πόλης ότι, αν δεν επιστρέψουν τα χρήματα που είχαν αφήσει για φύλαξη οι Βυζαντινοί, θα δώσουν εντολή στο δούκα της Κύπρου να διακόψει τον ανεφοδιασμό, με αποτέλεσμα να γίνουν λιμοῦ παρανάλωμα.

Ένα ουσιαστικό αποτέλεσμα των σταυροφοριών ήταν ότι η απόσταση ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Δυτικούς διευρύνθηκε. Για τους Βυζαντινούς, η σταυροφορία εκλήφθηκε ως επιθετική ενέργεια. Ο Αλέξιος Α΄, σε παραινετικό ποίημά του προς το γιο του και διάδοχό του, τον Ιωάννη, θεωρούσε τη *δεῦρο συγκίνησιν ἐκ τῆς ἐσπέρας* σαν μια παράκαιρη επέμβαση της Ρώμης για να ελέγξει και να ταπεινώσει την νέα Ρώμη, την Κωνσταντινούπολη. Στην επιθετική αυτή πολιτική των σταυροφόρων, η Κύπρος βρισκόταν στην πρώτη γραμμή. Ήδη από την πρώτη σταυροφορία και ενώ τα βυζαντινά στρατεύματα μάχονταν πλάι στα λατινικά, η Κύπρος δέχθηκε την επίθεση των σταυροφόρων. Ο πισσατικός στόλος, που μετέφερε σταυροφόρους υπό τον αρχιεπίσκοπο Δαϊμβέρτο (Daimbert), προσπάθησε να λεηλατήσει την μεγαλόνησο. Στα μέσα του 12ου αι., ο αυτοκράτορας Μανουήλ ζήτησε τη βοήθεια του Ρενάλδου ντε Σαντιγιόν (Renault de Chatillon), ο οποίος ασκούσε την εξουσία στην Αντιόχεια και θεωρητικά ήταν φεουδαλικός υποτελής του βυζαντινού μονάρχη, κατά του αρμένιου ηγεμόνα Τόρος (Θεοδώρου). Ο Τόρος ήταν γιος του αρμένιου ηγεμόνα Λέοντα, ο οποίος είχε αποστατήσει και είχε θέσει υπό την κυριαρχία του πόλεις της Κιλικίας. Ο Ρενάλδος, σαν απάντηση,

συμμάχησε με τον Τόρος. Οι δύο ηγεμόνες, ο Λατίνος σταυροφόρος και ο αρμένιος σφετεριστής, προέβησαν σε μια πρωτοφανή λεηλασία της Κύπρου. Ο αυτοκράτορας Μανουήλ, το φθινόπωρο του 1158, ανέκτησε την Κιλικία και ο Ρενάλδος έσπευσε να ζητήσει συγγνώμη. Τον Απρίλιο του 1159, ο αυτοκράτορας μπήκε θριαμβευτικά στην Αντιόχεια, όπου έγιναν γιορτές κατά τις οποίες οι φεουδαρχικοί ηγεμόνες των σταυροφορικών επικρατειών δήλωσαν υποταγή στον βυζαντινό μονάρχη. Όμως, η υποταγή των σταυροφόρων ήταν βραχύχρονη. Το 1161, η Κύπρος δέχθηκε νέα επιδρομή και λεηλατήθηκε από τον κόμη της Τρίπολης Ραϋμόνδο Γ΄.

VIII

Το εμπόριο με σημείο εκκίνησης ή με ενδιάμεσο την Κύπρο δεν περιοριζόταν μόνον στις ανταλλαγές με τα σταυροφορικά κράτη, αναπτύχθηκε και προς τη δυτική Ευρώπη. Η έντονη παρουσία των ξένων εμπόρων στο νησί ήταν βέβαια απότοκο των σταυροφοριών, αλλά και της ανάπτυξης του εμπορίου στη Δύση. Η ανάπτυξη αυτή σήμανε τον πολλαπλασιασμό των κέντρων του διεθνούς εμπορίου στην ανατολική Μεσόγειο. Βέβαια, στη διείσδυση των ξένων εμπόρων στην Κύπρο, όπως και σε όλη την αυτοκρατορία συνέτεινε και η βυζαντινή πολιτική ηγεσίας. Όπως είναι γνωστό, ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός, προκειμένου να αντιμετωπίσει τους Νορμανδούς παραχώρησε, το 1082, στη Βενετία χρυσόβουλλο για την ελεύθερη εμπορία στα βυζαντινά εδάφη. Τόσο ο γιος του, ο Ιωάννης, το 1126, όσο και ο εγγονός του, ο Μανουήλ, το 1147, ανανέωσαν το προνόμιο αυτό στη Βενετία. Η Κύπρος ήταν μια από τις ρητά αναφερόμενες στο χρυσόβουλλο του Μανουήλ περιοχές όπου οι Βενετοί έμποροι μπορούσαν να εγκατασταθούν και να αναπτύξουν τις δραστηριότητές τους. Από τα λιμάνια της Κύπρου διακινούνταν τόσο αγροτικά προϊόντα όπως σιτηρά, βαμβάκι, μερικές φορές επεξεργασμένο, κρασί και ξυλεία, όσο και επεξεργασμένα προϊόντα όπως υφάσματα, σαπούνι, αλάτι και ζάχαρη. Επίσης, τα λιμάνια της Κύπρου ήταν το πέρασμα ειδών πολυτελείας, όπως τα μπαχαρικά και οι δούλοι. Με τη συμμετοχή της στο διεθνές εμπόριο, η Κύπρος έμπαινε πλέον σε ένα άλλο οικονομικό πλαίσιο, ξεφεύγοντας από τον γραφειοκρατικό μηχανισμό της βυζαντινής διοίκησης.

Πράγματι, η Κωνσταντινούπολη δεν ήταν πλέον σε θέση να περιορίσει τη διείσδυση και κυριαρχία των δυτικών εμπόρων και να ελέγξει τις αγορές της ανατολής. Οι ιθύνοντες της βυζαντινής αυτοκρατορίας φαίνεται ότι κατανόη-

σαν το μέγεθος της απειλής που παρουσίαζαν οι σταυροφορίες για τη βυζαντινή κυριαρχία στην περιοχή. Ωστόσο, η προοπτική για τη συγκρότηση μιας αυτόνομης πολιτικής και οικονομικής οντότητας, στην οποία θα συμπεριλαμβανόταν και η Κύπρος, αποτέλεσε μάλλον συγκυριακή σκέψη. Πράγματι, ο αυτοκράτωρ Ιωάννης Κομνηνός, λίγο πριν το θάνατο του (1143), σκεπτόταν να αποσπάσει την Αντιόχεια και την περιοχή της από τους Φράγκους φεουδάρχες και μαζί με την Κιλικία και την Κύπρο να τις εμπιστευτεί στο νεότερο γιο του, το Μανουήλ. Όμως, η άνοδος στο θρόνο του Μανουήλ έκανε το σχέδιο αυτό να ξεχαστεί.

Ο αυτοκράτορας Μανουήλ προσπάθησε να αναπτύξει ένα μακρόπνοο σχέδιο για να αντιμετωπιστεί ο σταυροφορικός κίνδυνος. Στην πολιτική του, που περιλάμβανε την εισαγωγή στην βυζαντινή επικράτεια θεσμών που θα απάλλασαν το κράτος από το βάρος της τυπολατρίας, ο αυτοκράτορας αντιμετώπισε την έντονη αντίδραση των βυζαντινών γραφειοκρατών. Η Κύπρος αποτέλεσε έναν συστατικό στοιχείο για τη συμμετοχή της αυτοκρατορίας στις εξελίξεις στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Αν και οι πληροφορίες για συγκεκριμένες ενέργειες του Μανουήλ προς όφελος του νησιού είναι πενιχρές, όπως ο διορισμός του αρχιεπισκόπου Ιωάννη Κρητικού (1152) ή η ενίσχυση μονών, το γεγονός είναι ότι ο μονάρχης αυτός στη μνήμη των Κυπρίων ήταν ένας ηρωικός και γενναιόδωρος αυτοκράτορας.

Άσπρο τραχύ νόμισμα από ήλεκτρο του Ισαακίου Κομνηνού (1184-1191).

Ο θάνατος του αυτοκράτορα Μανουήλ αποτέλεσε και το τέλος της περιόδου που το Βυζάντιο παρέμενε μια διεθνής δύναμη με ουσιαστικό ρόλο στην ανατολική Μεσόγειο. Στην Κωνσταντινούπολη, η φανατικά αντιαριστοκρατική και μηδενιστική άσκηση της εξουσίας από τον Ανδρόνικο Κομνηνό (1183-1185) ήταν η αρχή μιας περιόδου πολιτικής αναταραχής, που θα καταλήξει στην κατάληψη της πόλης από τους σταυροφόρους το 1204. Το

1184, ένα μέλος της αυτοκρατορικής οικογένειας, ο Ισαάκιος Κομνηνός, εκμεταλλευόμενος την πολιτική σύγχυση, με πλαστά έγγραφα ανέλαβε τη διοίκηση του Κύπρου. Ο Ισαάκιος αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας. Ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος δεν διέθετε τα μέσα για να αντιδράσει στον σφετερισμό του Ισαακίου, ενώ η προσπάθεια του αυτοκράτορα Ισαακίου Β΄ του Αγγέλου (1185-1195), που έστειλε στρατεύματα να καταστείλουν την εξέγερση απέτυχε. Το καθεστώς που εγκαθίδρυσε ο Ισαάκιος Κομνηνός περιγράφεται ως τυραννικό, όχι μόνον από την Κωνσταντινούπολη αλλά και από έναν αυτόπτη μάρτυρα τον Νεόφυτο έγκλειστο, που τονίζει ότι για επτά χρόνια ο δυνάστης σκόρπιζε τον τρόμο ακόμη και στους *ιδίους άρχοντας*, έτσι που και αυτοί επιζητούσαν τον τρόπο *φεύξασθαι άπ' αυτού*. Ίσως αυτό να εξηγεί το γεγονός ότι οι κάτοικοι της Κύπρου δέχθηκαν παθητικά το Ριχάρδο το Λεοντόκαρδο.

Το 1191, στο λιμάνι της Λεμεσού, ενώ γινόταν το πανηγύρι του Αγίου Ιωάννη, κοντά στην, με το χαρακτηριστικό όνομα, *Porta Latina*, έφτασαν τα πλοία του βασιλιά της Αγγλίας Ριχάρδου του Λεοντόκαρδου. Οι Λατίνοι κάτοικοι της Λεμεσού διαβεβαίωσαν το Ριχάρδο ότι οι άνθρωποι του λαού και οι έμποροι θα τον δεχτούν ως κύριό τους. Έτσι και έγινε. Ο Ριχάρδος σε σύντομο χρονικό διάστημα έγινε κύριος του νησιού.

IX

Ο Κύπριος Νεόφυτος ο έγκλειστος εκφράζει την έκπληξή του για το γεγονός ότι οι Άγγλοι έφθασαν από τόσο μακριά στο νησί του για να το καταλάβουν γιατί *χώρα έστιν Ίγκλιτέρα, πόρρω τής Ρωμανίας κατά βοράν*. Η κατάληψη της Κύπρου ήταν ένα στάδιο της επεκτατικής πολιτικής των σταυροφόρων. Πολύ πριν την κατάκτηση του νησιού από το Ριχάρδο, ο Γουλιέλμος ο Τύριος είχε επισημάνει τα πλεονεκτήματα

Ο Παντοκράτορας της Παναγίας του Άρακος στην Κύπρο (1192) περιστοιχισμένος από αγγέλους σε στηθάρια.

για τους σταυροφόρους της γειννίασης της εύφορης Κύπρου για το βασίλειο της Ιερουσαλήμ. Εξάλλου, ο χρονογράφος Αρνόλδος του Λύμπεκ (Arnold von Lübeck) ανέφερε ότι τα εισοδήματα του βυζαντινού αυτοκράτορα από την Κύπρο ανέρχονται στις 700 λίτρες χρυσού, δηλαδή 50.400 νομίσματα. Το ποσό προφανώς ήταν φανταστικό, αλλά τα φερόμενα ως εισοδήματα του βυζαντινού κράτους αποτελούσαν πρόκληση για κάθε ηγεμόνα της σταυροφορίας, που θα γινόταν κύριος του νησιού.

Δύο γεγονότα που συνέβησαν με διαφορά μιας πενήνταετίας μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε, καλύτερα από κάθε άλλη εξήγηση, το τί συνέβη σε ολόκληρη την αυτοκρατορία πριν κυριαρχήσουν οι σταυροφόροι. Το πρώτο γεγονός έχει ως πρωταγωνιστή τον Κωνσταντίνο Μανασσή. Ο Μανασσής ήταν ένας κωνσταντινουπόλιτης γραφειοκράτης που, το 1161/1162, συνόδευε τον πρέσβη του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού στις σταυροφορικές επικράτειες, προκειμένου να βρεθεί μια νύφη για αυτοκράτορα. Στο *όδοιπορικό* του καταγράφει τις περιοχές που επισκέφθηκε, με μόνο στόχο να εκθειάσει την Κωνσταντινούπολη και να εκφράσει τη νοσταλγία του. Ο Μανασσής διηγείται ότι στην Κύπρο, μέσα στην εκκλησία, ξυλοκόπησε έναν Κύπριο, ο οποίος τόλμησε να σταθεί δίπλα του· ο άνθρωπος αυτός μύριζε σκόρδο και κρασί. Ο βυζαντινός γραφειοκράτης έχει την ευκαιρία να δείξει έμπρακτα τα αισθήματα περιφρόνησης που έτρεφε απέναντι στους κατοίκους της βυζαντινής επαρχίας.

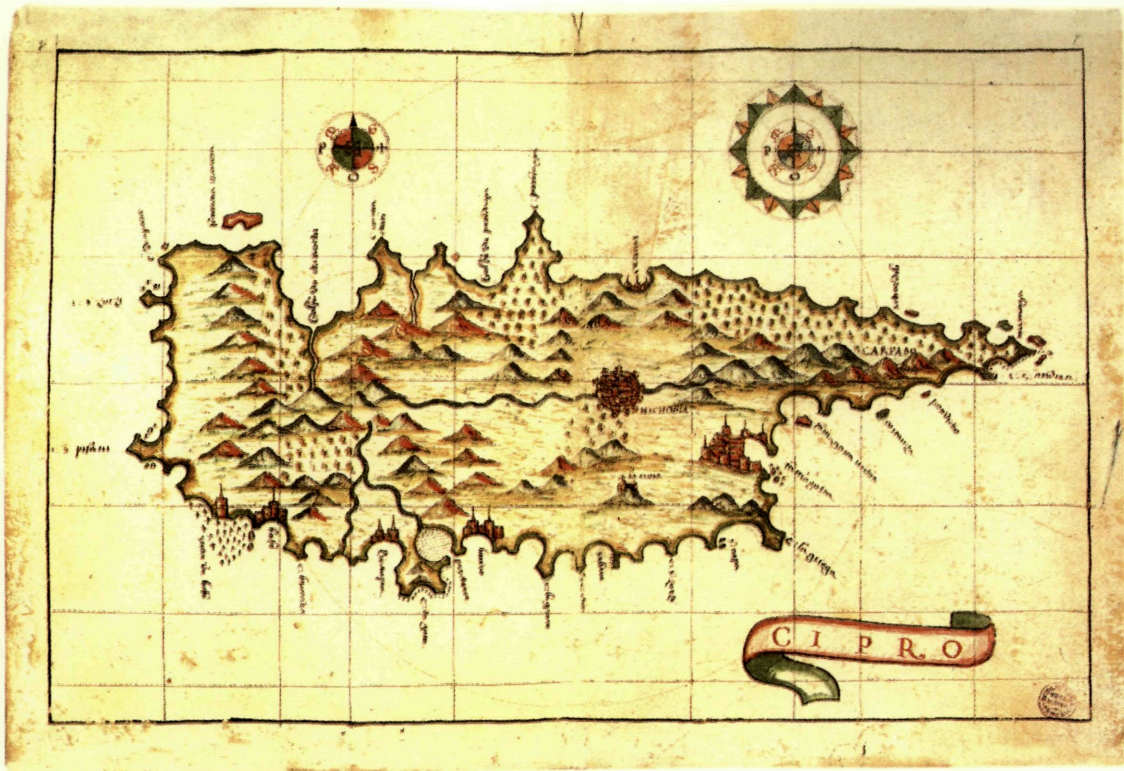
Μισό αιώνα αργότερα, το 1204, μια μακρά γραμμή από κληρικούς και υπαλλήλους, με επικεφαλής τον πατριάρχη έπαιρνε το δρόμο της εξορίας, εγκαταλείποντας την Κωνσταντινούπολη στα σταυροφορικά στρατεύματα. Οι κάτοικοι των περιοχών από όπου περνούσε η πομπή, συγκεντρωμένοι χλεύαζαν τους αξιωματούχους του βυζαντινού κράτους και της εκκλησίας, φωνάζοντας δόξα τω θεώ, επιτέλους έχουμε ισοπολιτεία. Οι κάτοικοι της βυζαντινής επαρχίας εξέφραζαν το αίσθημα πίκρας που έτρεφαν για την τάξη που κυβερνούσε την αυτοκρατορία. Συσσωρεύοντας πλούτο, η Κωνσταντινούπολη είχε ασκήσει την εξουσία με τρόπο αυθαίρετο και είχε προκαλέσει την αντίθεση του πληθυσμού, δημιουργώντας ένα σοβαρό χάσμα, που δεν ήταν μόνον οικονομικό, με τις επαρχίες. Έτσι, όπως έγραφε από την εγκλειστρα του ο Κύπριος Νεόφυτος, την Κωνσταντινούπολη στον καιρό της επιδρομής δεν την ωφέλησαν σε τίποτα ούτε ο πολύς της πλούτος, ούτε η πολυτέλεια, ούτε η εξουσία της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Παράλιος κυπριακός χώρος. *Αποδελτίωση πηγών και καταγραφή μνημείων (μέσα 11ου - τέλη 13ου)*, ΚΒΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1982.
- R. Browning, «Byzantium and Islam in Cyprus in the early middle ages», στο *History, Language and Literacy in the Byzantine World*, τόμ. 3, έκδ. R. Browning, Νόρθαμπτον 1989, σελ. 101-116.
- Σπ. Βρυώνης, *Βυζαντινή Κύπρος*, Λευκωσία 1992.
- Σπ. Βρυώνης, «Cyprus between East and West: Byzantines and Ottomans», στο *A Political and Moral Dilemma: The Past as Prologue to the Present*, έκδ. Σπ. Βρυώνης, Ηράκλειο 1994, σελ. 15-23.
- Κάτια Γαλαταριώτου, *The making of a Saint. The life, times and sanctification of Neophytos the Recluse*, Καίμπριτζ, Νέα Υόρκη 1991.
- Π. Α. Γιαννόπουλος, «Chypre au milieu du VIIe siècle à la lumière de sources numismatiques», *Επετηρίς* 12 (1983), σελ. 69-77.
- Π. Γουναρίδης, «The economy of byzantine Cyprus: Cyprus an ordinary byzantine province», στο *The development of the cypriot economy, from the prehistorique period to the present day*, Λευκωσία 1996, σελ. 175-184.
- Averil Cameron, «Cyprus at the Time of the Arab Conquest», *Επετηρίς της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 1 (1992), σελ. 27-50.
- A. Ι. Δικηγορόπουλος, «The Church of Cyprus during the Period of Arab Wars A.D. 649-965», *The Greek Orthodox Theological Review* 11/2 (1965-66), σελ. 152-158.
- A. Ι. Δικηγορόπουλος, «The Political Status of Cyprus A.D. 648-965», *Report of Department of Antiquities, Cyprus, 1940-1948*, Λευκωσία 1958, σελ. 94-114.
- B. Εγγλεζάκης, «Ο όσιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος και αι αρχαί της εν Κύπρω Φραγκοκρατίας», *Επετηρίς* 10 (1979-80), σελ. 31-83.
- G. Hill, *History of Cyprus*, Καίμπριτζ 1939.
- R. J. H. Jenkins, «Cyprus between Byzantium and Islam, A.D. 688-965», στο *Studies presented to D. M. Robinson*, τόμ. ΙΙ, Σάιντ Λούις 1953, σελ. 1006-1014.
- Γ. Κονιδάρης, «Η θέσις της εκκλησίας της Κύπρου εις τα εκκλησιαστικά τακτικά (notitia episcopatum) από του Η΄ μέχρι του ΙΒ΄ αιώνας (συμβολή εις την ιστορίαν του αυτοκέφαλου)», *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Β΄, σελ. 81-120.

- Κ. Κύρρης, «Cyprus as a Trade Station between East and West in the Middle Ages», *Επετηρίς* 17 (1983), σελ. 1-3.
- Κ. Κύρρης, «Military Colonies in Cyprus in the byzantine Periode», *Byzantinoslavica* 31 (1970), σελ. 157-181.
- Κ. Κύρρης, «The nature of the arab-byzantine relations in Cyprus from the middle of the 7th to the middle of the 10th century A.D.», *Graeco-Arabica* 3 (1984), σελ. 149-175.
- Κ. Κύρρης, *Χαρακτηριστικά της Κυπριακής Ιστορίας κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, Πρακτικά Συμποσίου Κυπριακής Ιστορίας*, Γιάννενα 1984, σελ. 17-40.
- P. Lemerle, «Séance de clôture», *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Β', (Λευκωσία 1986), σελ. 151-156.
- Μακάριος Γ', αρχιεπίσκοπος Κύπρου, *Κύπρος η Αγία Νήσος*, Αθήνα 1968.
- C. Mango, «Chypre, carrefour du monde byzantin», *XVe Congrès International d'Études Byzantines, Rapports et co-rapports*, Αθήνα 1976 (= *Byzantium and its Image, History and Culture of the Byzantine Empire and its Heritage*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1984, XVII)
- A. H. S. Megaw, «Between Greeks and Saracens», στο *Cyprus between the Orient and the Occident*, Λευκωσία 1986, σελ. 505-519.
- Βάσω Νεράτζη Βαρμάζη, *Σύνταγμα βυζαντινών πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος-15ος αιώνας*, Λευκωσία 1996
- N. Οικονομάκης, «Η εν Κύπρω αραβοκρατία κατά τας αραβικές πηγάς», *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Β', ό.π., σελ. 193-200.
- A. Παπαγεωργίου, «Cities and countryside at the end of antiquity and the beginning of the Middle Ages in Cyprus», στο A. Bryer – G. Georghalides, *The Sweet Land of Cyprus*, Λευκωσία 1993, σελ. 27-51.
- A. Παπαγεωργίου, «Η Κύπρος κατά τους βυζαντινούς χρόνους», στο Γ. Τενεκίδης - Γ. Κρανιδιώτης, *Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα 1981, σελ. 33-78.
- A. Παπαγεωργίου, «Μια σύγχρονη πηγή για τις δύο πρώτες αραβικές επιδρομές κατά της Κύπρου», *Στασίνο* 9 (1986-1988), σελ. 167-175.
- A. Παπαγεωργίου, *Η παλαιοχριστιανική και βυζαντινή αρχαιολογία και τέχνη της Κύπρου*, Λευκωσία 1966.

- Θ. Παπαδόπουλλος, «Frontier Status and Frontier Processes in Cyprus», στο A. Bryer – G. Georghalides, *The Sweet Land of Cyprus*, Λευκωσία 1993, σελ. 15-14.
- Θ. Παπαδόπουλλος, «Chypre: Frontière ethnique et socio-culturelle, du monde byzantin», *XVe Congrès International d' Etudes Byzantines, Rapports et co-rapports*, Αθήνα 1976.
- J. Richard, «Un monastère grec de Palestine et son domaine chypriote: le monachisme orthodoxe et l' établissement de la domination franque», *Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Β', ό.π., σελ. 61-75.
- N. Σβορώνος, «Questions sur la situation sociale et juridique des Grecs chypriotes pendant la domination franque», *XVe Congrès International d'Études Byzantines, Rapports et co-rapports*, Αθήνα 1976, «Ζητήματα σχετικά με την οικονομική κοινωνική και νομική κατάσταση των Ελληνοκυπρίων στη διάρκεια της φραγκικής κυριαρχίας», *Σημείο* (Λευκωσία 1996), σελ. 29-50. Το κείμενο τροποποιημένο και σε συντομευμένη μορφή εκδόθηκε από τον N. Σβορώνο με τον τίτλο «Ο Ελληνισμός της Κύπρου την εποχή της Φραγκοκρατίας», *Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας* 11 (1988), σελ. 11-19.
- A. και J. Στυλιανού, *The painted churches of Cyprus*, Λονδίνο 1985.
- N. Β. Τωμαδάκης, «Κρήτη και Κύπρος κατά την βυζαντινή περίοδο», *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Β', ό.π., σελ. 259-275 (= «Κυπροκρητικά», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 38 (1971), σελ. 27-46.
- K. Χατζηψάλτης, «Η Κύπρος κατά το δεύτερον ήμισυ του δεκάτου μ.χ. αιώνας», *Actes du IXe Congrès International d'Études Byzantines*, τόμ. II, 1955, σελ. 327-341.-
- K. Χατζηψάλτης, «Η Κύπρος, το Βυζάντιον και το Ισλάμ», *Κυπριακαί Σπουδαί* 20 (1956), σελ. 15-229.
- E. Χρυσός, «Cyprus in Early Byzantine Times», στο A. Bryer – G. Georghalides, *The Sweet Land of Cyprus*, Λευκωσία 1993, σελ. 3-14.

Χάρτης της Κύπρου. Έργο του Αντώνιου Ντα Μίλο, 16ος αιώνας.

Η «γλυκεία» και «ακριβή χώρα» της Κύπρου, σταυροδρομί λαών, χοάνη πολιτισμών

Ν. Γ. Μοσχονάς

Διευθυντής Ερευνών, Ι.Β.Ε./Ε.Ι.Ε.

Το έτος 1191 ο βασιλιάς της Αγγλίας Ριχάρδος ο Α΄ ο Λεοντόκαρδος πλέοντας με τον στρατό και τη λοιπή συνοδεία του προς τη Συρία στα πλαίσια της Τρίτης Σταυροφορίας, προσέγγισε στην Κύπρο και την κατέλαβε καταλύοντας την αρχή του τοπικού δυνάστη Ισαακίου Κομνηνού. Ωστόσο, αυτή η πρώτη κατοχή του νησιού απο τους Άγγλους δεν έμελλε να έχει διάρκεια. Ο Ριχάρδος, μετά την αποτυχία της Σταυροφορίας, αναγκάστηκε να επιστρέψει στο βασίλειό-του πουλώντας την Κύπρο για 100.000 βυζάντια σ' ένα ιδιότυπο και ισχυρό ιπποτικό τάγμα, τους Ναΐτες ιππότες. Η σκληρή εκμεταλλευτική τακτική των Ναϊτών και η βάνανυση συμπεριφορά προς τους νησιώτες οδήγησαν γρήγορα σε ένοπλη εξέγερση των Κυπρίων που κατέληξε σε σφαγή των κατοίκων της Λευκωσίας το 1192. Μπροστά στην αδυναμία-τους να κρατήσουν στην κυριαρχία-τους την Κύπρο οι Ναΐτες αποφάσισαν να την επιστρέψουν στον Ριχάρδο ακυρώνοντας τη συμφωνία που είχαν συνάψει μαζί-του. Ο Ριχάρδος την παραχώρησε τότε με το ίδιο τίμημα στον άλλοτε Φράγκο βασιλιά της Ιερουσαλήμ Γκυ ντε Λουζινιάν (Guy de Lusignan), που έχοντας χάσει το βασίλειό-του μετά την κατάληψη της Ιερουσαλήμ απο τους Μουσουλμάνους

(1187) είχε καταφύγει στη Λεμεσό το 1191 και ζήτησε την υποστήριξη του Άγγλου βασιλιά.

Ως κύριος πλέον της Κύπρου ο Γκυ ντε Λουζινιάν αποβιβάζεται στο νησί τον Μάιο του 1192 μαζί με άλλους Φράγκους ιππότες που είχαν χάσει τα φέουδά-τους στην Παλαιστίνη μετά τη μουσουλμανική κατάκτηση και που τώρα διεκδικούσαν νέα φέουδα στο νησί. Κάτω από αυτές τις συνθήκες εγκαταστάθηκε στην Κύπρο η δυναστεία των Λουζινιάν που κράτησε στην κυριαρχία-της το νησί τρεις αιώνες, μέχρι το 1489, οπότε πέρασε στην κυριαρχία των Βενετών.

Αυτή την εποχή που η Κύπρος πέφτει στη σφαίρα του ενδιαφέροντος των Δυτικών ο πληθυσμός του νησιού, μολονότι φαίνεται ότι δεν δέχεται χωρίς αντιδράσεις την παρουσία των ξένων κυριάρχων, δεν έχει και τη δυνατότητα να προβάλει ουσιαστική αντίσταση. Η απώλεια του δεσμού με τη βυζαντινή αυτοκρατορία και η έλλειψη τοπικών ηγετικών παραγόντων είχαν καταλυτική σημασία για τις πολιτικές εξελίξεις στο νησί. Έτσι, ο κυπριακός πληθυσμός αναγκάζεται να υποταχθεί και να συμβιώσει με τους ξένους κυριάρχους μέσα στα πλαίσια που θα καθόριζαν τα εισαγμένα στο νησί δυτικά θέσμιμα. Με αυτές τις προϋποθέσεις ένα καινούργιο πολιτισμικό κλίμα άρχισε να διαμορφώνεται. Οι αρχαίες παραδόσεις των Κυπρίων, πλουτισμένες από τα ποικίλα στοιχεία που έφεραν κατά καιρούς γονιμοποιοί άνεμοι θα συνυφαίνονταν τώρα με δυτικά στοιχεία αφομοιώνοντας πολλά ή αποβάλλοντας άλλα.

Άλλωστε, η Κύπρος, αυτό το «χρυσοπράσινο φύλλο» το «ριγμένο στο πέλαγο», όπως λέει ο ποιητής, ήταν ακριβώς ριγμένο εκεί πάνω στα νερά της ανατολικής Μεσογείου σαν πάτημα θεών και ανθρώπων που από τα νησιά του Αιγαίου δρασκέλιζαν προς την Ασία. Σε μικρή απόσταση από τα νότια μικρασιατικά (68 χλμ.) και τα συριακά παράλια (120 χλμ.) και όχι σε μεγάλη απόσταση από την Αίγυπτο (422 χλμ., όση περίπου και η απόσταση από τη Ρόδο) ήταν φυσικό να δημιουργήσει επαφές και στενούς δεσμούς με τις χώρες της ανατολικής Μεσογείου και ήταν επίσης φυσικό, σε πρώιμες ήδη εποχές, πληθυσμοί από τις γειτονικές αυτές χώρες να μετοικίσουν και να εγκατασταθούν στο νησί μεταφέροντας εκεί τον δικό-τους τρόπο ζωής και καθιστώντας την Κύπρο μέρος του κόσμου της Ανατολής. Αυτό το πολιτισμικό κλίμα άρχισε να διαφοροποιείται από τον 13ο αιώνα (γύρω στα 1230) π. Χ. με την εμφάνιση και την εγκατάσταση των Αχαιών, οπότε η Κύπρος τρέπεται σταθερά προς τον ελληνικό πολιτισμικό χώρο, χωρίς ωστόσο να χάσει την επαφή-της με την Ανατολή, απ' όπου θα εξακολουθήσει να δέχεται επιρροές. Τα υλικά δεδομένα

του αρχαίου κυπριακού πολιτισμού αντικαθρεφτίζουν τόσο την ανατολική καταγωγή-του όσο και τη συνύπαρξη ή και τη μείξη ελληνικών και ανατολικών καταβολών. Με τον καιρό, το ελληνικό στοιχείο θα αποβεί το βασικό υπόστρωμα που θα προσδώσει τον χαρακτήρα-του στον κυπριακό πληθυσμό. Είναι πολύ ενδιαφέρον, ότι στην *Παλαιά Διαθήκη*, στο Βιβλίο της *Γένεσης* (10, 2-4) όπου αναγράφονται οι απόγονοι του Νώε, αναφέρονται οι Κίτιοι (εβραϊκά Χεττίμ), δηλαδή οι Κύπριοι, ως παιδιά του Ιουάν που ήταν γιος του Ιάφεθ, με άλλα λόγια οι Κύπριοι θεωρούνται Ίωνες Έλληνες απόγονοι του Ιαπετού.

Αλλά και στα μετέπειτα χρόνια, η γεωγραφική θέση της Κύπρου στις εσχαιές της ανατολικής Μεσογείου και του χριστιανικού κόσμου κατέστησε το νησί πρόσφορο τόπο καταφυγής των Ασιατών αλλά επίσης βάση και ορμητήριο των δυτικών Ευρωπαίων για τις υπερπόντιες εμπορικές και πολεμικές επιχειρήσεις-τους. Έποικοι ποικίλης προέλευσης εγκαταστάθηκαν κατα καιρούς στο νησί δημιουργώντας ξένες φυλετικά και πολιτισμικά μειονότητες, που με την πάροδο του χρόνου αποτέλεσαν οργανικό τμήμα του νησιωτικού πληθυσμού και διαδραμάτισαν σημαντικό ή ακόμη και κρίσιμο ρόλο στην ιστορική πορεία του τόπου.

Όταν η Κύπρος πέρασε στην κυριαρχία των Φράγκων, ο πληθυσμός του νησιού παρουσίαζε την εικόνα ενός πολυποίκιλου φυλετικά μωσαϊκού με κυρίαρχο, βέβαια, το ελληνικό στοιχείο. Η ελληνικότητα του γηγενούς κυπριακού πληθυσμού ήταν γενικά αποδεκτή, όπως καταφαίνεται από τη διατύπωση του φραγκοκύπριου μοναχού και χρονικογράφου Στέφανου Λουζινιάν (*Estienne de Lusignan*), που τον 16ο αιώνα υπογράμμισε ότι «...όλος ο λαός της Κύπρου έμεινε και είναι ελληνικός: και αυτή είναι η τελευταία καταγωγή που είχαν οι Κύπριοι» (*Chorografia*, φ. 29r). Αλλά και ο Ιταλός γεωγράφος Θωμάς Πορκάκι (*Thomaso Porcacchi*, σελ. 150) βεβαιώνει ότι, με εξαίρεση τους ευγενείς, ο πληθυσμός της Κύπρου ήταν ελληνικός. Και οι δύο συμφωνούν ως προς την κοινωνική διαστρωμάτωση του κυπριακού πληθυσμού (*Lusignan, Description*, φ. 75r, *Porcacchi*, σελ. 150) διακρίνοντας τις κοινωνικές ομάδες των «παροίκων», των «περπυριάριων» και των «ελεύθερων» και συγκαταλέγοντας στον ελληνικό πληθυσμό τους «Αρβανίτες» και τους «Λευκούς Βενετούς», δηλαδή τους ελληνόφωνους υπήκοους της Βενετίας. Ειδικότερα τους Αρβανίτες ο Λουζινιάν (*Description*, φ. 71r) τους ταυτίζει με τους «Μακεδόνες» και τους περιγράφει ως περιπλανώμενους πολεμιστές που κατάγονται από την Ήπειρο και που μετακινούνται συνεχώς σε όλη τη χώρα χωρίς μόνιμη εγκατάσταση. Είναι πραγματικά πολύ ενδιαφέρον να σημειωθεί,

ότι ο λόγιος αυτός Λατίνος μοναχός ταυτίζει τους Μακεδόνες με τους αλβανόφωνους Ηπειρώτες και τους θεωρεί Έλληνες που κατάγονται απο εκείνη ακριβώς την περιοχή που κατα τον Ηρόδοτο (VIII, 43) υπήρξε η κοιτίδα των αρχαίων Μακεδόνων (...ἐξ Ἑρνεοῦ τε καὶ Πίνδου καὶ τῆς Δρυοπίδος ὕστατα ὀρμηθέντες). Ὅσο για τους «Λευκούς Βενετούς», που αναφέρονται και απο τους δύο συγγραφείς, πρόκειται για ελληνικής καταγωγής Κυπρίους ή ελληνόφωνους και άλλους μετοίκους που είχαν αποκτήσει τη βενετική υπηκοότητα. Αντίστοιχα υπήρχαν και «Λευκοί Γενουάτες». Την ελληνικότητα του κυπριακού πληθυσμού επιβεβαίωσε το 1494 και ο Ιταλός επισκέπτης του νησιού Αλέξανδρος Ρινουτσίνι (Alessandro Rinuccini), μολονότι το εξαιρετικά δυσμενές σχόλιό-του εμφορείται απο φανερό προκατάληψη (*Excerpta Cypria nova*, σελ. 92). Ο Λουζινιάν μιλώντας για τον πληθυσμό της Κύπρου δεν παραλείπει να αναφερθεί στις διάφορες εθνικές ομάδες και θρησκευτικές κοινότητες που υπήρχαν στο νησί. Έτσι, εκτός απο τους Έλληνες κατονομάζει τους Λατίνους, τους Αρμένιους, τους Κόπτες, τους Μαρωνίτες, τους «Ινδούς» (όπως αποκαλεί τους Αβησσυνούς), τους Νεστοριανούς, τους Γεωργιανούς και τους Ιακωβίτες (*Chorograffia*, φ. 34r, *Description*, φ. 71v).

Η επικοινωνία της Κύπρου με τους λαούς της Ανατολής υπήρξε αδιάκοπη. Πέρα, λοιπόν, απο τους πρώιμους εποικισμούς ασιατών στο νησί κατα την προϊστορική περίοδο και εκείνους που ακολούθησαν στους ιστορικούς χρόνους, η Κύπρος δεν έπαψε να δέχεται νέους μετοίκους απο τις γειτονικές χώρες της Ασίας και της Αφρικής, που δημιούργησαν παροικίες και οργανωμένες κοινότητες. Πολυάριθμοι υπήρξαν οι μέτοικοι απο την αντικρινή Συρία. Βέβαια, οι ομόδοξοι με τους Έλληνες Σύροι μέτοικοι με τον καιρό αφομοιώθηκαν εκκλησιαστικά και συνακόλουθα γλωσσικά και νοοτροπικά απο το ελληνικό στοιχείο. Ωστόσο, στα χρόνια του φραγκικού βασιλείου οι πολυάνθρωπες συριακές παροικίες της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου ενισχύονται αριθμητικά με την εγκατάσταση νέων μετοίκων και αποκτούν ειδικά προνόμια που τους προσδίδουν τον χαρακτήρα κοινότητας με σχετική αυτονομία. Οι Σύροι ήταν εγκαταστημένοι κατα κύριο λόγο στις πόλεις και είτε μίσθωναν τις υπηρεσίες-τους στους Φράγκους ως υπηρετικό προσωπικό ή ως δημόσιοι γραφείς είτε ασκούσαν επαγγέλματα σχετικά με την παραγωγή και τη μεταποίηση αγαθών, όπως ζαχαροπαραγωγοί, υφαντουργοί, βαφείς, ή ακόμη επιδίδονταν στο εμπόριο και στη ναυτιλία. Υπάρχει, βέβαια, στην περιοχή της Μόρφου το τοπωνύμιο *Συριανοχώρι*, που μαρτυρεί την εκεί εγκατάσταση αγροτών *Συριάνων*, όπως αποκαλούνταν οι Σύροι στην Κύπρο.

Όμως, εκτός απο τους ορθόδοξους Σύρους είχαν εγκατασταθεί στην Κύπρο και άλλοι Σύροι που πρόσβευαν διαφορετικά χριστιανικά δόγματα απαρτίζοντας ιδιαίτερες κοινότητες. Την πολυπληθέστερη μετά την ορθόδοξη εκκλησία χριστιανική ομολογία στην Κύπρο την αποτελούσαν οι *Μαρωνίτες*, που ήταν οπαδοί του Μονοθελητισμού και κατάγονταν απο τη Συρία και τον Λίβανο. Εμφανίζονται στην Κύπρο απο τον 12ο αιώνα, χωρίς να αποκλείεται και παλαιότερη εγκατάστασή-τους στο νησί. Κοινότητες Μαρωνιτών υπήρχαν σε τριάντα ή τριάντα τρεις ορεινούς οικισμούς της βόρειας Κύπρου. Είναι πιθανό ότι ανάμεσά-τους υπήρχαν και Έλληνες ομόδοξοι και έτσι δεν υπάρχει σαφής εικόνα εάν οι Μαρωνίτες αποτελούσαν ιδιαίτερη εθνική ομάδα ή θρησκευτική αίρεση που απαρτιζόταν απο μικτό πληθυσμό. Ήταν, πάντως, δίγλωσσοι και χρησιμοποιούσαν τόσο την ελληνική όσο και τη συριακή γλώσσα, στην οποία και τελούσαν τις ιερουργίες-τους. Σημαντικές αριθμητικά ήταν και οι κοινότητες των Σύρων *Ιακωβιτών*, οπαδών του Μονοφυσιτισμού που προέρχονταν απο την «αρχαία Ιακωβιτική Εκκλησία» και που η παρουσία-τους στην Κύπρο μαρτυρείται απο τον 13ο αιώνα.

Άλλη εθνική ομάδα που είχε ισχυρή παρουσία στην Κύπρο ήταν οι *Αρμένιοι*. Οι πρώτες εποικήσεις Αρμενίων ανάγονται ήδη στα τέλη του 6ου μ.Χ. αιώνα, ενώ η γειτνίαση του νησιού με την Κιλικιακή Αρμενία διευκόλυνε τη συνεχή διαρροή Αρμενίων προσφύγων προς την Κύπρο στους επόμενους αιώνες με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν αξιόλογες και ακμάζουσες παροικίες Αρμενίων στη Λευκωσία (στη συνοικία που αποκλήθηκε χαρακτηριστικά *Αρμενία*), στην Αμμόχωστο, στη Λεμεσό και στην Πάφο, ενώ παράλληλα δημιουργήθηκαν κοινότητες αγροτών Αρμενίων στην ύπαιθρο. Όπως μαρτυρεί ο Λουζινιάν (*Description*, φ. 72v-73r), στα χωριά Σπαθαρικό (περιοχή Αμμοχώστου), Πλατάνι (περιοχή Κυθραίας) και Κορνόκηπος (περιοχή Λευκωσίας) κατοικούσαν Αρμένιοι ως τον 16ο αιώνα, ενώ στα βόρεια της Λεμεσού υπάρχει ακόμη οικισμός με την εύγλωττη ονομασία *Αρμενοχώρι*. Οι Αρμένιοι της Κύπρου, ως μονοφυσίτες, δεν αφομοιώθηκαν απο το ελληνικό στοιχείο, όπως είχε συμβεί με τους ορθόδοξους Σύρους, αλλά διατήρησαν τον χαρακτήρα της εθνικής μειονότητας και την εκκλησιαστική-τους αυτοτέλεια.

Μικρότερες εθνικές ομάδες χριστιανικών πληθυσμών με ασιατική προέλευση που είχαν εγκατασταθεί στην Κύπρο αποτελούσαν οι *Γεωργιανοί* ή *Ίβηρες*, που ως ορθόδοξοι δεν είχαν ιδιαίτερη εκκλησιαστική οργάνωση αλλά υπάγονταν στη δικαιοδοσία των ορθοδόξων επισκόπων του νησιού, και οι *Νεστοριανοί - Χαλδαίοι*, που προέρχονταν κυρίως απο την Περσία και τη Μεσοπο-

ταμία, όπου είχε ευρύτερη διάδοση η αίρεση του Νεστορίου, αλλά και απο την ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής. Στην Αμμόχωστο, το μεγάλο εμπορικό λιμάνι της Κύπρου, εκπροσωπούσαν πολλές απο τις χριστιανικές ομολογίες της Ανατολής. Ο αυγουστινιανός μοναχός και προσκυνητής στους Αγίους Τόπους Ιάκωβος απο τη Βερόνα (Jacobus de Verona, έκδ. Röricht, σελ. 178) απαριθμεί Έλληνες, Ιακωβίτες, Αρμενίους, Γεωργιανούς, Μαρωνίτες και Νεστοριανούς, αναφέρεται στις δογματικές διαφορές των ορθοδόξων Ελλήνων σε σχέση με τους Λατίνους και παρατηρεί τις θρησκευτικές ιδιαιτερότητες των άλλων ομολογιών. Σύμφωνα με τη μαρτυρία-του, όλοι χρησιμοποιούσαν στις ιερουργίες-τους την ελληνική γλώσσα. Ωστόσο, διευκρινίζει ότι οι Ιακωβίτες περιτέμνονται αλλά βαπτίζονται και ιερουργούν κατα το ελληνικό ορθόδοξο τυπικό, οι Αρμένιοι «ιερουργούν όπως οι αληθινοί χριστιανοί», εννοώντας με τη διατύπωση αυτή ότι ακολουθούσαν το λατινικό τυπικό, ενώ οι Γεωργιανοί και οι Μαρωνίτες βαπτίζονται όπως οι χριστιανοί (δηλαδή οι Λατίνοι) αλλά ακολουθούν το ελληνικό τυπικό στη λειτουργία. Δικό-τους λειτουργικό τυπικό είχαν οι Νεστοριανοί.

Εκτός απο τις παροικίες και τις κοινότητες των Ασιατών χριστιανών υπήρχαν επίσης στην Κύπρο και παροικίες Αφρικανών μονοφυσιτών χριστιανών, όπως οι *Αιγύπτιοι - Κόπτες* και οι *Αβησσύνιοι*. Με τον όρο *Κόπτες* προσδιορίζονται κατα κυριολεξία οι Αιγύπτιοι μονοφυσίτες χριστιανοί (το όνομα «Κόπτης» είναι ο νεότερος εξελληνισμένος τύπος του εθνικού *Qipt* που απο τους αρχαίους είχε εξελληνιστεί ως «Αιγύπτιος»), αλλά η έννοια διευρύνθηκε και δηλώνει όλους τους ομόδοξους Αιγύπτιους και Αβησσύνιους μονοφυσίτες χριστιανούς. Ο Λουζινιάν (*Description*, φ. 71r) αναφέρει επίσης την ύπαρξη εκχριστιανισμένων *Τσιγγάνων*, που προέρχονταν απο την Αίγυπτο. Μολονότι η παρουσία-τους στο νησί μαρτυρείται απο τον 15ο αιώνα δεν αποκλείεται να είχαν εμφανιστεί εκεί παλαιότερα. Ωστόσο, το γεγονός ότι είχαν ασπαστεί τον χριστιανισμό, φαίνεται ότι δεν εμπόδιζε τους άλλους χριστιανούς κατοίκους της Κύπρου να εξακολουθούν, όπως βεβαιώνει ο Λουζινιάν, να τους αποκαλούν «Αγαρηνούς». Αυτό είναι δυνατό να ερμηνευθεί είτε ως εμμονή των Κυπρίων στον προσδιορισμό της προέλευσης των Τσιγγάνων είτε ως θεώρηση μη ουσιαστικής αλλά τυπικής αποδοχής του χριστιανισμού (όπως είχε συμβεί με τους προσήλυτους στην Ισπανία). Οπωσδήποτε σήμαινε, ότι ανεξάρτητα απο τον βαθμό αποδοχής του χριστιανισμού απο αυτούς, παρέμεναν εθνοτικό στοιχείο περιθωριακό, μη αφομοιώσιμο απο την κοινωνία του νησιού.

Ο αποδημητικός λαός των *Εβραίων* δεν ήταν δυνατό να μη εκπροσωπείται στην Κύπρο. Αχμαίες εβραϊκές παροικίες είχαν δημιουργηθεί εκεί κατα την αρχαιότητα αλλά διαλύθηκαν όταν μετά την εβραϊκή εξέγερση που σημειώθηκε στο νησί το 155 μ. Χ. την εποχή του Τραϊανού και που θύματά της ήταν περίπου 240.000 Κύπριοι, οι Εβραίοι εκδιώχθηκαν. Στους μετέπειτα αιώνες διαπιστώνεται και πάλι η παρουσία του εβραϊκού στοιχείου και δημιουργούνται με τον καιρό σημαντικές εβραϊκές κοινότητες. Πολυπληθείς και εξαιρετικά δραστήριες είναι τον 12ο αιώνα οι παροικίες των Εβραίων στα μεγάλα εμπορικά κέντρα της Κύπρου, ιδιαίτερα στην Αμμόχωστο και στη Λεμεσό. Αποτελεί, μάλιστα, ενδιαφέρον στοιχείο το γεγονός ότι, κατα τη μαρτυρία του Εβραίου περιηγητή του 12ου αιώνα Βενιαμίν απο την Τουδέλα (έκδ. Adler, σελ. 14-15 και ελληνική έκδ. σελ. 67), στην Κύπρο είχαν εγκατασταθεί ορθόδοξοι *Ραββινικοί* Εβραίοι, σχισματικοί *Καραΐτες* και αιρετικοί αποσυνάγωγοι – πιθανότατα *Mishawites* – που αποκαλούνται «Επικούρειοι» (*Epikegorosin / Epikursin*), όρος ταυτόσημος για τους ορθόδοξους Εβραίους με την έννοια «άθεος» και που κατα μία άποψη χρησιμοποιείται ως λογοπαίγνιο αντί του *Kafrosin* που σημαίνει «Κύπριοι».

Παρ' όλο που η γειτνίαση και οι σχέσεις που είχαν αναπτυχθεί ανάμεσα στην Κύπρο και στον αραβικό κόσμο, καθώς και οι συχνές αραβικές επιδρομές αποτελούσαν ευνοϊκές προϋποθέσεις, δεν υπάρχουν στοιχεία για εγκατάσταση *Αράβων* στην Κύπρο. Όσοι πιθανότατα είχαν εγκατασταθεί εκεί κατα τον 8ο και τον 9ο αιώνα είτε εκχριστιανίστηκαν και αφομοιώθηκαν είτε αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το νησί. Και είναι γνωστό, ότι στην περίοδο του φραγκικού βασιλείου ο εκχριστιανισμός των αιχμαλώτων μουσουλμάνων Αράβων ήταν το μέσο για την εξασφάλιση του δικαιώματος παραμονής και εγκατάστασης στο νησί. Βέβαια, υπήρχαν ολιγάριθμοι Άραβες, κυρίως έμποροι και δούλοι, που παρεπιδημούσαν στην Κύπρο. Επίσης δεν φαίνεται να υπήρχε κατα την ύστερη μεσαιωνική περίοδο οργανωμένη *τουρκική* παροικία στην Κύπρο, μολονότι μαρτυρείται τόσο η παρουσία Τούρκων εμπόρων που συναλλάσσονταν στην Αμμόχωστο, όσο και η δραστηριότητα άλλων Τούρκων επαγγελματιών. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Γερμανός κληρικός και προσκυνητής Λουδόλφος απο το Σουντχάιμ της Βεσφαλίας (*Ludolphus de Sudheim*, έκδ. Neumann, σελ. 336) που είχε επισκεφτεί την Κύπρο στα μέσα του 14ου αιώνα, στην Αμμόχωστο – το μεγάλο αυτό εμπορικό κέντρο και λιμάνι – συνέρεαν κάθε λογής εμπορεύματα που έφερναν Έλληνες, Αρμένιοι, Τούρκοι, Σύροι και Αιγύπτιοι. Αλλά και ο μαρκήσιος Νικόλαος Ντ' Έστε (*Nicolò d'Este*), προσκυ-

νητής και αυτός στους Αγίους Τόπους, περνώντας από την Κύπρο το 1412 είχε την ευκαιρία ως φιλοξενούμενος του βασιλιά να δει στη Λευκωσία και να θαυμάσει τις ικανότητες ενός Τούρκου ταχυδακτυλουργού και ακροβάτη που παρουσίαζε το πρόγραμμά-του στο βασιλικό παλάτι (*Excerpta Cypria nova*, σελ. 43-46).

Αλλά και οι Χριστιανοί της Δύσης δεν άργησαν να εκδηλώσουν το πολύ-τροπο ενδιαφέρον-τους για την Κύπρο. Κι αυτό ήταν φυσικό σε μια εποχή που η κυριαρχία στην ανατολική Μεσόγειο ήταν ο μεγάλος σκοπός των Δυτικών. Οι Σταυροφορίες είχαν ήδη ανοίξει τον δρόμο. Μολονότι έμποροι και προσκυνητές από τη Δύση έφταναν στην Κύπρο από τον 11ο και τον 12ο αιώνα, η κατάκτηση του νησιού από τον Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο (Μάιος 1191) αποτελεί την αφετηρία μιας νέας εποχής που τη χαρακτηρίζει η δυναμική διείσδυση και παρουσία του δυτικού στοιχείου στο νησί. Μετά τη φραγκική κατάκτηση η Κύπρος θα αποτελέσει ελεύθερο πεδίο για συστηματικούς εποικισμούς Δυτικών. Ο Γκυ ντε Λουζινιάν, θέλοντας να στερεώσει τη φραγκική κυριαρχία, εφάρμοσε ένα πρόγραμμα ενίσχυσης του λατινικού στοιχείου προσκαλώντας να εγκατασταθούν στην Κύπρο έποικοι από τη Δυτική Ευρώπη και από τις χώρες της εγγύς Ανατολής και παραχωρώντας σ' αυτούς γαίες και προνόμια. Όπως αναφέρει στο χρονικό-του ο Λεόντιος Μαχαιράς (έκδ. Dawkins, τόμ. Ι, σελ. 24, § 26) *...ήλθαν πολλοί με τές γυναίκες τους και μι τὰ παιδιά τους και έκατοικῆσαν εἰς τὴν Κύπρον. Μαζί με τους Λατίνους μετανάστευσαν τότε στο νησί και άλλοι χριστιανικοί πληθυσμοί από τη Συρία και την Παλαιστίνη. Σημειώνει πάλι ο Μαχαιράς (σελ. 24, § 27): Και ἦσαν πολλοί Συριάνοι και Λατῖνοι και έκατοικῆσαν εἰς τὴν Κύπρον.*

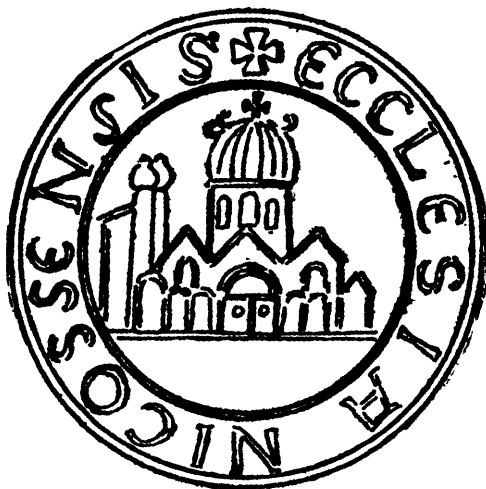
Η συρροή Δυτικών στην Κύπρο συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια της φραγκικής κυριαρχίας. Πρόκειται για ένα μεταναστευτικό φαινόμενο που εντείνεται μετά την ολοσχερή κατάρρευση των λατινικών ηγεμονιών στην Παλαιστίνη και στη Συρία (1291). Η Κύπρος κατακλύστηκε τότε από τους πρόσφυγες που εγκατέλειψαν τις ανακτημένες από τους Άραβες περιοχές. Κάτω από τις νέες αυτές συνθήκες όλη η Λατινική Ανατολή, το όραμα και το καύχημα της δυτικής Χριστιανοσύνης που είχε θεμελιωθεί με την πρώτη Σταυροφορία, συμπυκνώθηκε στην Κύπρο. Ηγεμόνες τιτουλάριοι χωρίς εδαφικό αντίκρουσμα τώρα πια, ευγενείς, ιπποτικά τάγματα, μοναστικές αδελφότητες, αρχιερείς και άλλοι κληρικοί, καθώς και απλός λαός ζήτησαν καταφύγιο στην Κύπρο με την ελπίδα ότι εκεί θα μπορούσαν να ανασυγκροτήσουν τη χαμένη Λατινική Ανατολή. Σχολιάζοντας αυτό το φαινόμενο ο Λουδόλφος από το Σουντχάιμ αναφέρει

επιγραμματικά (σελ. 335) ότι στην Κύπρο «τώρα, λέγεται, ότι έχει μεταφερθεί το βασίλειο της Ιερουσαλήμ». Πραγματικά, ο Γκυ ντε Λουζινιάν εξακολούθησε και ως κύριος της Κύπρου να φέρει τον τίτλο του βασιλιά της Ιερουσαλήμ και οι διάδοχοί-του επίσης στέφονταν βασιλείς της Ιερουσαλήμ, αρχικά στην Τύρο και αργότερα στην Αμμόχωστο, που είχε αποβεί συμβατική έδρα του βασιλείου. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Λεόντιος Μαχαιράς (τόμ. Ι, σελ. 80, § 90), και διατι έκρατοῦσαν οί Σαρακηνοί τήν Ίερουσαλήμ, ...οί ρηγάδες έδωκαν τὸ άξίωμαν τῆς Ἀμοχούστου και τὰς βούλλας και τήν χαραγήν, και δνταν έμελλε νά στεφθοῦν οί ρηγάδες τῶν Ίεροσολύμων έπηγαίνναν εἰς τήν Ἀμόχουστον. Αλλά και το Λατινικό πατριαρχείο της Ιερουσαλήμ εγκαθίσταται στη Λευκωσία όχι, βέβαια, χωρίς προβλήματα στις σχέσεις του Λατίνου πατριάρχη με τον ομόδοξό-του αρχιεπίσκοπο Λευκωσίας.

Αλλά και στα χρόνια που ακολούθησαν, κάθε φορά που οι Μουσουλμάνοι κατακτούσαν χριστιανικά εδάφη στις γειτονικές ασιατικές χώρες, πλήθη λαού εγκατέλειπαν τις εστίες-τους και κατέφευγαν στη χριστιανική Κύπρο αναζητώντας εκεί τη σωτηρία. Αυτόπτης μάρτυρας τέτοιου δράματος υπήρξε ο Ιάκωβος απο τη Βερόνα, όταν στις 30 Ιουνίου του 1335 έφτασε στην Αμμόχωστο. Η μαρτυρία που έχει καταγραφεί στο οδοιπορικό-του (έκδ. Röhrich, σελ. 177)

είναι συγκλονιστική. Ο Ιταλός μοναχός αντίκρισε πολλά μεγάλα πλοία, γαλέρες και ψαράδικα φορτωμένα με γέροντες και γυναικόπαιδα, πάνω απο χίλιες πεντακόσιες ψυχές, που έρχονταν απο την Κιλικιακή Αρμενία, πρόσφυγες απο το Λαγιάτσο (Αλαϊά). Όπως τον πληροφορήσαν κάποιοι Βενετοί έμποροι που ήταν εκεί, πέντε ημέρες νωρίτερα, στις 25 Μαΐου που ήταν η γιορτή της Ανάληψης, οι Μουσουλμάνοι είχαν κυριεύσει την πόλη και την είχαν παραδώσει στις φλόγες. Πολλοί απο τους κατοίκους σφαγιάστηκαν, ενώ δώδεκα χιλιάδες χριστιανοί που διέφυγαν τη σφαγή οδηγήθηκαν στην αιχμαλωσία. Οικτρό θέαμα παρουσίαζαν οι άστεγοι πρόσφυγες στην πλατεία της

Σφραγίδα του Λατίνου Αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Eustorge de Montaigu.

Αμμοχώστου, όπου μέσα σε θρήνους και οιμωγές οι γυναίκες θήλαζαν τα βρέφη, πλάι στους απελπισμένους γέροντες. Η οδυνηρή πραγματικότητα οδήγησε τον Ιταλό μοναχό σε ξέσπασμα πόνου και οργής για τους αδιάφορους Χριστιανούς της Δύσης: «Ας τα ακούσουν αυτά οι Χριστιανοί, που κάθονται στις πόλεις και στα σπίτια-τους τρώγοντας και πίνοντας και τρέφοντας τους εαυτούς-τους με απολαύσεις, αυτοί που δεν φροντίζουν να ανακτήσουν την Αγία Γη και να την αποδώσουν στη χριστιανική λατρεία».

Βέβαια, η απώλεια της Ανατολής και κατα συνέπεια των ασιατικών αγορών για τους Δυτικούς είχε ως επακόλουθο να καταστεί η Κύπρος κέντρο της οικονομικής δραστηριότητας και χώρος διεξαγωγής του διαμετακομιστικού εμπορίου των Δυτικών στην ανατολική Μεσόγειο. Δυτικοί εμπορικοί οίκοι, τραπεζίτες, επιχειρηματίες και άλλοι επαγγελματίες εγκαθίστανται στην Κύπρο και στα μεγάλα λιμάνια και τα άλλα εμπορικά κέντρα του νησιού δημιουργούνται εμπορικοί σταθμοί και συγκροτούνται δραστήριες παροικίες Δυτικών. Ιταλοί επιχειρηματίες απο τη Βενετία, την Αγκώνα, τη Φλωρεντία, τη Σιένα, το Αμάφι, την Πίζα και τη Γένουα, Γάλλοι απο τη Μασσαλία, το Μονπελλιέ και τη λοιπή Προβηγκία, Καταλανοί και Γερμανοί αναπτύσσουν μεγάλη δραστηριότητα. Ενωρίς, επίσης, μαρτυρείται η εγκατάσταση στην Κύπρο ξένων προξενικών εκπροσώπων. Έχοντας άμεση και σαφή αντίληψη των πραγμάτων ο Μαχαιράς (τόμ. Ι, σελ. 80, § 91) διευκρινίζει ότι τα χριστιανικά πλοία που έρχονταν απο τη Δύση δεν τολμούσαν να *πραματευτοῦν ἄλλοῦ παρά εἰς τὴν Κύπρον, διατὶ ἤτξου ἦσαν ὠρισμένοι καὶ διαφεντεμένοι ἀπὸ τὸν ἁγιώτατον πάπαν, νὰ ἔχουν τὸ κέρδος οἱ πτωχοὶ οἱ Κυπριῶτες, διατὶ εἶναι ἀπλικεμένοι ἀπάνω εἰς μίαν πέτραν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἀπὸ τὴν μίαν μερίαν εἶνε οἱ ἐχθροὶ τοῦ θεοῦ οἱ Σαρακηνοὶ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην οἱ Τοῦρκοι.* Με αυτά τα απλά λόγια ο Κύπριος χρονικογράφος ερμηνεύει την παπική απαγόρευση να εμπορεύονται οι Χριστιανοί της Δύσης με τους Μουσουλμάνους. Και βέβαια, η απαγόρευση αυτή δεν αποτελούσε μέτρο οικονομικής υποστήριξης των Κυπρίων αλλά οικονομικού αποκλεισμού της μουσουλμανικής Ανατολής. Οι σχέσεις των δυτικών παροικιών με το βασίλειο της Κύπρου ρυθμιζόνταν με ειδικές συμβάσεις που εξασφάλιζαν σ' αυτές σημαντικά προνόμια. Ωστόσο, το κόστος του οικονομικού ανταγωνισμού των ξένων (ιδιαίτερα των αντιπάλων Βενετών και Γενοατών) είχε οδυνηρές συνέπειες για το φραγκικό βασίλειο και για το ίδιο το νησί. Το μωσαϊκό των ξένων που απαντώνται αυτή την εποχή στην Κύπρο συμπληρώνεται με τους προσκυνητές που απο την Ιταλία, τη Γαλλία, την Ολλανδία, τη Γερμανία, την Πρωσία, την Πολωνία και άλλες

ευρωπαϊκές χώρες περνούν απο την Κύπρο πηγαίνοντας ή επιστρέφοντας από τους Αγίους Τόπους, αλλά και με τους Λομβαρδούς, Γερμανούς, Φλαμανδούς, καθώς επίσης Τατάρους, Βουλγάρους και Ελλαδίτες που μισθώνουν τις υπηρεσίες-τους κατα τις διάφορες πολεμικές περιπέτειες του νησιού.

Με τη συρροή των Δυτικών μεταβάλλεται το δημογραφικό καθεστώς και επηρεάζεται η πολιτισμική εικόνα του νησιού. Ο Κύπριος λόγιος Αθανάσιος Λεπεντρήνος σε μια επιστολή-του προς τον Νικηφόρο Γρηγορά (*Correspondance*, έκδ. Guiland, σελ. [286]-287) έγραφε ότι η Κύπρος είχε εκείνη την εποχή απομακρυνθεί απο την Αφροδίτη που άλλοτε της ήταν αφοσιωμένοι οι Κύπριοι και στο νησί επικρατούν τώρα ο Ερμής και η Αθηνά. «Γι' αυτό και θα μπορούσες να δεις αυτούς που είναι σε κάθε γωνιά της γης και της θάλασσας να συρρέουν προς την Κύπρο, όπως ακριβώς σε μαγνήτη τα σίδηρα» (*Ὅθεν καὶ τοὺς ἀπανταχοῦ γῆς καὶ θαλάσσης ἴδοις ἂν συρρέοντας πρὸς αὐτήν, οἶα δὴ πρὸς μαγνήτιν σιδήρια*).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιγραφή που δίνει για την κατάσταση που επικρατεί στην Κύπρο ο Λουδόλφος απο το Σουντχάιμ. Ο Γερμανός κληρικός είχε εντυπωσιαστεί απο τους πολύ πλούσιους εμπόρους και αστούς που είδε, πράγμα που το θεώρησε πολύ φυσικό, αφού, όπως εξηγεί, η Κύπρος είναι η τελευταία γη που βρίσκεται σε χέρια χριστιανικά και κατα συνέπεια όλα τα πλοία, μικρά και μεγάλα και όλα τα εμπορεύματα, ό,τι λογής κι αν είναι κι απ' οποιοδήποτε μέρος κι αν προέρχονται, πάντα φτάνουν αναγκαστικά πρώτα στην Κύπρο, επειδή δεν μπορούν να πάνε παραπέρα. Αλλά εκτός απο τους εμπόρους περνούν απο την Κύπρο και πολλοί προσκυνητές που κατευθύνονται στους Αγίους Τόπους και στα άλλα ιερά προσκυνήματα της Ανατολής. Έτσι, καθημερινά στις κυπριακές πόλεις ένα πολυποίκιλο πλήθος βρίσκεται διαρκώς σε κίνηση και δραστηριότητα απο την ανατολή ως τη δύση του ήλιου συζητώντας και διαδίδοντας σχόλια και ειδήσεις.

Το φαινόμενο αυτό ήταν φυσικά εντονότερο στα λιμάνια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η Αμμόχωστος. Η πόλη, κατα τη μαρτυρία του Ιταλού νοταρίου Νικόλαου ντε Μαρτόνι (Nicolò de Martoni), που ως προσκυνητής στα ιερά προσκυνήματα της Ανατολής πέρασε στα τέλη του 14ου αιώνα απο την Κύπρο, ένα μέρος της Αμμοχώστου το κατοικούσαν Γενουάτες, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της πόλης το κατοικούσαν Έλληνες «επειδή ολόκληρο το νησί κατοικείται απο Έλληνες» (έκδ. Le Grand, σελ. 628). Ωστόσο, στην πόλη αυτή συνέρρεαν απο παντού έμποροι και προσκυνητές συγκομίζοντας πλούτη. Όπως ήταν επόμενο, η συρροή τόσων ανθρώπων ποικίλης προέλευσης και με

οικονομική άνεση συνετέλεσε στη διάδοση τρόπων και πρακτικών διασκέδασης και συνέβαλλε σε κάποια χαλαρότητα των ηθών. Ιδιαίτερη έξαρση παρουσίαζε η πορνεία που σε πολλές περιπτώσεις είχε εξελιχθεί σε εξαιρετικά επικερδές επάγγελμα. Το πλήθος των εύπορων ξένων επιχειρηματιών που είχαν συγκεντρωθεί στην Αμμόχωστο προσέλκυσε εξαιρετικά μεγάλο αριθμό απο εταίρες που εξασφάλιζαν με την άσκηση του επαγγέλματός-τους μεγάλα πλούτη.

Η Αμμόχωστος, έτσι που βρίσκεται κατάντικρυ στις μουσουλμανικές ασιατικές χώρες, είχε αποβεί το μεγάλο κέντρο του διεθνούς διαμετακομιστικού εμπορίου αλλά και του διεθνούς λαθρεμπορίου. Εκεί συγκεντρώνονταν τα πολύτιμα εμπορεύματα που προέρχονταν απο τις αγορές της Ανατολής – πολύτιμα μέταλλα, πετράδια και μαργαριτάρια, υφάσματα, μπαχαρικά και αρώματα – μεταφερόμενα με τα καράβια των Κυπρίων που πήγαιναν στα συριακά λιμάνια, όπου κατέληγαν τα καραβάνια απο την ενδοχώρα. Κι εκεί, στην Αμμόχωστο, τα φόρτωναν στα πλοία των Δυτικών για να τα μεταφέρουν στις αγορές της Δύσης. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται απο τη μαρτυρία του Κρητο-βενετού εμπόρου Εμμανουήλ Πιλότι (Emmanuel Piloti) που εμπορευό-

Αμμόχωστος. Χαλκογραφία του 16ου αιώνα.

ταν στην Ανατολή στο πρώτο μισό του 15ου αιώνα. Στο οδοιπορικό-του, που έχει διασωθεί σε γαλλική σύνοψη του 1441, ο Πιλότι διευκρινίζει ότι στην Αμμόχωστο εμπορεύονταν όλοι οι χριστιανικοί λαοί της Δύσης, γιατί όλα τα καραβάνια που μετέφεραν μπαχαρικά έφταναν στη Βηρυττό και στην Τρίπολη και απο εκεί τα φόρτωναν στα καράβια και τα έφεραν στην Αμμόχωστο. Το ίδιο γινόταν και με το βαμβάκι της Συρίας. Προσθέτει επίσης, ότι στην Αμμόχωστο υπήρχε ένας μεγάλος δρόμος με θαυμάσιες «στοές» (*loges*, εμπορικές έδρες και επιμελητήρια), όλων των χριστιανικών λαών της Δύσης με ωραιότερη ανάμεσά-τους τη στοά των εμπόρων της Πίζας (*Excerpta Cyprica* *p*ona, σελ. 59). Εντυπωσιακή και συνάμα γραφική είναι η μαρτυρία του Ισπανού ευπατρίδη ταξιδιώτη Πέρο Ταφούρ (Pego Tafur), που επισκέφτηκε την Κύπρο στα χρόνια 1435-1439, για τις μεγάλες γραμμές των καραβανιών που έφταναν στη Μεσόγειο απο την Άπω Ανατολή. Ο ίδιος είδε να φτάνει στη Μονή του Σινά το καραβάνι απο τις Ινδίες που μετέφερε μπαχαρικά και μαργαριτάρια, πολύτιμες πέτρες και χρυσάφι, αρώματα και λινά υφάσματα, αλλά και παπαγάλους και γάτες και άλλα πολλά, ασφαλώς εξωτικά, πράγματα. Στο Σινά, το καραβάνι χωριζόταν σε δύο μέρη και το ένα κατευθυνόταν στο Κάιρο με τελικό προορισμό την Αλεξάνδρεια, ενώ το άλλο κατευθυνόταν στη Δαμασκό με απώτερο προορισμό τη Βηρυττό. Απο αυτό κυρίως το μεγάλο λιμάνι της Συρίας ο πλούτος της Ανατολής περνούσε στην Αμμόχωστο.

Η αφθονία στην Αμμόχωστο των αγαθών που σπάνιζαν στη Δύση, όπως τα μπαχαρικά, άφηνε άφωνους τους ξένους. Ο Λουδόλφος απο το Σουντχάιμ σημειώνει χαρακτηριστικά: «για τα μπαχαρικά σιωπώ· γιατί εκεί είναι τόσο κοινά όσο εδώ τα ψωμιά και τόσο εύκολα παράγονται και πουλιούνται». Κάτω απο αυτές τις συνθήκες φαίνεται ότι η Αμμόχωστος ευημερεί. Κατα τη μαρτυρία του ίδιου Γερμανού κληρικού, οι πλούσιοι έμποροι της πόλης ζούσαν με παροιμιώδη χλιδή σε κατοικίες στολισμένες με πολύτιμους τάπητες απο μετάξι και χρυσονήματα. Προσκαλούσαν τον βασιλιά και τους ευγενείς σε πολυτελείς δεξιώσεις, όπου τα αργυρά και τα χρυσά σκεύη ήταν κοσμημένα με πετράδια και με μαργαριτάρια, ενώ τα εδέσματα ήταν παρασκευασμένα σε φωτιά με αρωματικά ξύλα. Σ' αυτή την πανάκριβη πόλη, προσθέτει ο ίδιος, ένας άνθρωπος με εισόδημα τρεις χιλιάδες (χρυσά) φιορίνια ήταν φτωχότερος απ' ότι ένας Γερμανός με τρία μάρκα στην πατρίδα-του. Και ο Λεόντιος Μαχαιράς (τόμ.Ι, σελ. 80, § 93) εξηγεί αυτό το φαινόμενο: *Και διατι είνε κοντά η Συργιά εις την Άμόχουστον έπέμπαν τὰ καραβία τους και έκουβαλοῦσαν τὰ πράγματα εις την Άμόχουστον· και άντα νάρταν τὰ ξύλα (δηλαδή τα πλοία) τῆς Βενετίας, τῆς Γενούβας, τῆς Φλουρέντζας, τῆς Πίζας, τῆς*

Καταλωνίας και ούλης τής δύσις, εύρισκαν τās σπετζίας και εί τι χρήζουσαν, έφορτώσαν και έπηγαίνναν· και διά τούτον ήσαν πλούσιοι οί Άμοχουστιανοί.

*

Είναι φανερό, ότι η παρουσία στην Κύπρο μεγάλου αριθμού και ποικίλης προέλευσης ξένων δημιουργούσε μια ιδιότυπη ατμόσφαιρα και έδινε στο νησί κοσμοπολίτικο χαρακτήρα. Εκεί συγχρωτίζονταν και συναλλάσσονταν άνθρωποι απο την Ανατολή και απο τη Δύση, ακούγονταν κάθε λογής γλώσσες και ιδιώματα, εισάγονταν ξένες αντιλήψεις και τρόποι συμπεριφοράς, συνέκλιναν πολύτροπες επιρροές. Απο τη βυζαντινή περίοδο οι Κύπριοι, κατα τη μαρτυρία του Μαχαιρά, παράλληλα με την ελληνική, που ήταν το κύριο γλωσσικό όργανο του κυπριακού πληθυσμού, χρησιμοποιούσαν και τη συριακή γλώσσα για να επικοινωνούν με το πατριαρχείο της Αντιόχειας, όπου υπάγονταν εκκλησιαστικά. Έτσι, οι δύο γλώσσες διδάσκονταν συστηματικά στην Κύπρο μέχρι τη φραγκική κατάκτηση. Αλλά, εκτός απο τη συριακή, φαίνεται ότι είχαν διάδοση στην Κύπρο και άλλα αραβικά ιδιώματα, γεγονός που εξηγείται τόσο απο την παρουσία στην Κύπρο αραβόφωνων χριστιανών και μουσουλμάνων εμπόρων όσο και απο τις κατα καιρούς σχέσεις του φραγκικού βασιλείου με τους αραβικούς λαούς.

Η επιβολή της φραγκικής κυριαρχίας υπήρξε καταλυτική σε όλους τους τομείς. Μαζί με την πολιτειακή μεταβολή οι Φράγκοι επέβαλαν τις δικές-τους αντιλήψεις στην κοινωνική οργάνωση και στην εκκλησία και επηρέασαν τα πολιτισμικά πράγματα. Η γλώσσα των Φράγκων κυριάρχων επιβάλλεται ως επίσημη γλώσσα του βασιλείου, διαδίδεται στα ετερόγλωσσα στρώματα του κυπριακού πληθυσμού και επηρεάζει το ελληνικό κυπριακό ιδίωμα. Πρέπει να δεχτούμε ότι σημαντικό μέρος του ελληνικού κυπριακού πληθυσμού αναγκάστηκε απο τα πράγματα να μάθει φραγκικά: *...και από τότες άρκέψα να μανθάνουν φράγγικα και 'βαρβαρίσαν τὰ ρωμαϊκα... και γράφομεν φράγγικα και ρωμαϊκα...* έτσι που ο κόσμος δεν ξέρει τί μιλάμε λέει με κάποια υπερβολή ο Μαχαιράς (τόμ I, σελ. 142, § 158). Φαίνεται, όμως, ότι οι περισσότεροι Κύπριοι μιλούσαν τα φραγκικά με τον δικό-τους τρόπο, σύμφωνα τουλάχιστο με τη μαρτυρία του Φλωρεντινού μοναχού Ιωάννη ντε Μαρινιόλι (Giovanni de Marignoli), που γυρνώντας το 1352 απο την Κίνα είχε συναντήσει στο Χαλέπι κάποιους Κυπρίους εμπόρους που μιλούσαν αυτή τη γλώσσα. Ωστόσο, η μεγάλη μάζα του κυπριακού λαού εξακολουθεί να χρησιμοποιεί σχεδόν αποκλειστικά το μητρικό ιδίωμα, γι' αυτό και επίσημα θεσμικά κείμενα (όπως οι «Ασίξεις της Αυλής της Βουργεσίας») και δημόσια έγγραφα που απευθύνονταν προς τους νησιώτες μεταγλωττίζονταν στα ελληνικά. Ο Στέφανος Λουζινιάν (*Description*, φ. 2r) βεβαιώ-

νει ότι όλο το νησί μιλάει ελληνικά, έστω παραφθαρμένα και αλλοιωμένα απο τους τόσους ξένους (κατονομάζει Ασσύριους, Σύρους, Εβραίους, Αρμένιους, Αρβανίτες, Φράγκους, Ιταλούς και Τούρκους) που ζούσαν εκεί.

Διάδοση στην Κύπρο είχε και η ιταλική γλώσσα λόγω της εκεί δραστηριότητας Ιταλών επιχειρηματιών αλλά και χάρη στις σπουδές Κυπρίων σε ιταλικά πανεπιστήμια. Απο μαρτυρίες συγχρόνων, όπως ο προσκυνητής Ιάκωβος απο τη Βερόνα ή ο Κύπριος λόγιος Αθανάσιος Λεπεντρήνος, καταφαίνεται ότι οι Κύπριοι τον 14ο αιώνα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν πολύγλωσσοι, αφού πέρα απο τη μητρική τους γλώσσα χρησιμοποιούν με ευχέρεια τα φραγκικά, τα ιταλικά και τα αραβικά. Ο Λεπεντρήνος μάλιστα χαρακτηρίζει τους συμπατριώτες-του «τριγλωσσους» που είναι σε θέση να μεταφράζουν καλά απο τα ελληνικά στα συριακά (δηλαδή αραβικά) και στα ιταλικά: *...τουτωνι τών τριγλώσσων Κυπρίων εις τε την Σύρων και Ίταλων καλώς ειδότων τὰ Έλλήνων διαβιβάζειν (Correspondance, έκδ. Guiland, σελ. [284]-285)*. Η γλωσσομάθεια των Κυπρίων αυτή την εποχή ήταν φαινόμενο που είχε ζυμωθεί με την καθημερινότητα. Ξένες λέξεις και εκφράσεις είχαν διαποτίσει το γλωσσικό ιδίωμα και έφταναν χωρίς εκζήτηση στα χείλη πολλών, ιδίως στον αστικό χώρο και στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, που εκφράζονταν αυθόρμητα με ένα πολυγλωσσικό τρόπο. Ένα περιστατικό απο τη δυναστική ιστορία της Κύπρου, όπως παραδίδεται στο Χρονικό του Amadi (έκδ. Mas Latrue, σελ. 322), είναι ιδιαίτερα ενδεικτικό. Όταν τη νύχτα της 31 Ιανουαρίου του 1310 ο βασιλιάς Ερρίκος ο Β΄ πιάστηκε στον ύπνο απο τους άντρες του στασιαστή και σφετεριστή της εξουσίας αδελφού-του Amaury, η βασίλισσα μητέρα Ισαβέλλα μέσα στη σύγχυση και τον ψυχικό κλονισμό απο το τραγικό συμβάν που έβλεπε να διαδραματίζεται μπροστά-της, ξέσπασε αυθόρμητα σε φωνές, βλαστήμιες και κατάρες στα γαλλικά, τα αραβικά και τα ελληνικά.

Πέρα απο τις γλώσσες που χρησιμοποιούνται στην καθημερινή πρακτική, το επίσημο κράτος υιοθετεί, όπως ήταν φυσικό, τη γλώσσα των κυριάρχων. Τα φραγκικά (γαλλικά) είναι η γλώσσα της δημόσιας διοίκησης και της δημόσιας πρακτικής. Ωστόσο, η βασιλική καγκελαρία παράλληλα με τη φραγκική χρησιμοποιεί συχνά και τη λατινική που είναι η γλώσσα της δυτικής διπλωματίας, ενώ απο τις αρχές του 13ου αιώνα χρησιμοποιούσε και την ελληνική, γλώσσα ευρύτερα αποδεκτή στον χώρο της Ανατολής, στις διπλωματικές επαφές του βασιλείου με τους Τούρκους ηγεμόνες της Μικράς Ασίας.

Η εκμάθηση των ξένων γλωσσών απο τους Κυπρίους ήταν σε μεγάλο βαθμό εμπειρική. Η συνάφεια και ο συγχρωτισμός με τους αλλόγλωσσους

ήταν το κύριο μέσο πρόσληψης της ξένης γλώσσας. Φυσικά, η δραστήρια παρουσία των ξένων και η ενεργός συμμετοχή-τους στην οικονομική και πολιτισμική ζωή του τόπου είχαν καταστήσει αναγκαία την επικοινωνία του κυπριακού πληθυσμού μαζί-τους. Γι' αυτό και είχαν δημιουργηθεί στο νησί ειδικά σχολεία όπου, σύμφωνα με σύγχρονη μαρτυρία, διδάσκονταν όλες οι ξένες γλώσσες. Η υπερβολή στη διατύπωση αυτή μαρτυρεί το ευρύ φάσμα των γλωσσών που διδάσκονταν σ' αυτά τα σχολεία. Βέβαια, οι επιρροές υπήρξαν αμφίδρομες. Πολλοί απο τους μόνιμα εγκαταστημένους στην Κύπρο Λατί-νους είχαν προσεγγίσει το ελληνικό στοιχείο και είχαν δεχθεί αναγκαστικά την επίδρασή-του. Οι μαρτυρίες των συγχρόνων βεβαιώνουν την ελληνομά-θεια Δυτικών διαφόρων κοινωνικών θέσεων. Με την ύπαρξη τόσων ετερό-γλωσσων στοιχείων, που ήταν φορείς ποικίλων παραδόσεων και συμπεριφο-ρών, στην Κύπρο είχε διαμορφωθεί ένα οικουμενικό κλίμα, που προκάλούσε εντύπωση και θαυμασμό.

Λευκωσία, εσωτερικό του Λατινικού Καθεδρικού Ναού της Αγίας Σοφίας.

Η πολυγλωσσία, η πολυ-τροπία στην έκφραση, απο-βαίνει φαινόμενο γενικό που χαρακτηρίζει όλες τις πολυτι-σμικές εκδηλώσεις στην Κύπρο αυτή την εποχή. Στοιχεία της Ανατολής και της Δύσης μολιάζονται στο τοπικό υπόβαθρο, που άλλο-τε τα αφομοιώνει κι άλλοτε τα φιλοξενεί αυτούσια σαν τεκμήρια μιας ιστορικής εμβολής. Τα χρονογραφικά κείμενα του Λεόντιου Μαχαιρά (1360-1450) και του Γεώργιου Βουστρώνιου (15ος αι.), ανθρώπων λογίων που έδρασαν στο αυλικό περιβάλ-λον των Φράγκων, μαρτυ-ρούν την αναπότρεπτη φρα-γκική επιρροή στο γλωσσικό ιδίωμα των Κυπρίων, ενώ το

μεταγλωττισμένο κείμενο των «Ασιζών της Αυλής της Βουργεσίας» αποτελεί τεκμήριο της διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης των δύο εθνικών στοιχείων (πλήθος νομικών φραγκικών όρων για ένα ελληνικό ή εξελληνισμένο πληθυσμό). Ανάμεσα στους δύο πολιτισμικούς χώρους, τον βυζαντινό και τον δυτικό, κινείται ο Κύπριος λόγιος Γεώργιος Λαπίθης, φίλος του Φράγκου βασιλιά της Κύπρου Ούγου του Δ΄ και αλληλογράφος του βυζαντινού πολυϊστορα Νικηφόρου Γρηγορά. Αλλά και στη δημοτική κυπριακή ποίηση ασκούνται επιρροές από τη φραγκική πραγματικότητα. Οι περιπέτειες των ιπποτών γονιμοποιούν τη λαϊκή φαντασία. Το γνωστό τραγούδι της *Αροδαφνούσας*, που ακούγεται ακόμη και σήμερα, μιλάει για τις ερωτικές περιπέτειες του σπουδαίου βασιλιά της Κύπρου Πέτρου του Α΄ (1358-1369). Από την άλλη μεριά υπάρχει αξιόλογη παραγωγή έργων στον χώρο της λατινο-φραγκικής γραμματολογίας, από συγγραφείς και ποιητές όπως ο Φίλιππος της Νοβάρας (Philippe de Novare) και ο Φλώριος Βουστρώνιος (Florio Bustron), ο Γουλιέλμος ντε Μασώ (Guillaume de Machaut), ο οποίος στο επικό-του ποίημα «Η άλωση της Αλεξάνδρειας» μιλάει για τη σταυροφορία του βασιλιά της Κύπρου Πέτρου του Α΄, ο Φίλιππος ντε Μεζιέρ (Philippe de Mézières), ο Ιωάννης ντ' Ιμπελέν (Jean d'Idelin) και ο χρονικογράφος Στέφανος Λουζινιάν (Estienne de Lusignan). Οι δυτικές επιρροές είναι εμφανείς επίσης στη ζωγραφική και ακόμη περισσότερο στη φρουριακή αρχιτεκτονική (ιδιαίτερα στον πύργο του Κολόσι και στα φρούρια του Αγίου Ιλαρίωνος, του Μπουφαβέντου και της Καντάρας) και φυσικά στη ναοδομία και τη μοναστηριακή αρχιτεκτονική με αποκορύφωμα τους γοθτικούς καθεδρικούς ναούς της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία και του Αγίου Νικολάου στην Αμμόχωστο ή το περίφημο αββαείο του Μπέλλα Πάις (12ος αι.).

Στη διάρκεια της φραγκικής κυριαρχίας είναι έκδηλο το φαινόμενο της αμοιβαίας διαπολιτισμικής επίδρασης ανάμεσα στο ελληνικό και στο φραγκικό στοιχείο. Ανάλογο φαινόμενο, βέβαια, παρατηρείται και με τις πολύρροπες επιρροές που ασκούνται με την παρουσία των άλλων ετερογενών κοινοτήτων του νησιού. Όπως ήταν επόμενο, αρκετοί Κύπριοι αριστοκράτες και απλοί αστοί προσέγγισαν και κατάφεραν να γίνουν αποδεκτοί και να ενσωματωθούν στους κύκλους της φραγκικής άρχουσας τάξης. Πολλοί από αυτούς μάλιστα δεν δίστασαν να εκλατινιστούν και να φραγκέψουν εξασφαλίζοντας σημαντικές θέσεις, αξιώματα και τίτλους ευγένειας. Ο Λεόντιος Μαχαιράς, που και ο ίδιος είχε συνδεθεί με τη φραγκική αυλή, αναφέρει κάποιες χαρακτηριστικές περιπτώσεις, όπως του *σιρ Τουμά Παρέκ* που ήταν *ρωμαίος πουρζέξης και έγινην*

λατίνος καβαλλάρης (δηλαδή που ήταν ρωμικός αστός και έγινε φράγκος ιππότης, τόμ. Ι, σελ. 594, § 599) ή του σίρ Τιπάτ που δια τὴν ἔπαρσιν τοῦ κόσμου ἐγκατέλιπεν τὴν πατρικὴν του πίστιν καὶ ἐγένιν Λατίνος (σελ. 576, § 579).

Αλλά παράλληλα παρατηρείται και διείδυση μη εκλατινισμένων Ελλήνων στη δημόσια διοίκηση, τάση που ενισχύεται με την ελληνοκεντρική και φιλορθόδοξη πολιτική της Ελληνίδας βασίλισσας της Κύπρου Ελένης Παλαιολογίνας. Κόρη του δεσπότη της Πελοποννήσου Θεόδωρου του Β΄ και εγγονή του βυζαντινού αυτοκράτορα Μανουήλ του Β΄ η Ελένη είχε παντρευτεί το

Αργυρό νόμισμα του βασιλιά της Κύπρου Ιακώβου Β΄.

μαζί με άλλους πρόσφυγες απο την Κωνσταντινούπολη κατέφυγαν στην Κύπρο μετά την άλωση της Πόλης το 1453. Η προσπάθεια της Ελένης να «εξελληνίσει» το φραγκικό βασίλειο υπήρξε πρόκληση για τους σύγχρονούς της Δυτικούς και αντιμετωπίστηκε με οξύτατη κριτική. Ακόμη και προσωπικότητες όπως ο ουμανιστής Αινείας Σίλβιος Πικκολόμινι (Piccolomini), που αναδείχτηκε πάπας ως Πίος ο Β΄, κατέκριναν την πολιτική αυτή. Κατηγορώντας την Ελένη ότι είχε καταργήσει το λατινικό τυπικό στους ναούς της Κύπρου ο Πικκολόμινι δεν δίστασε να την αποκαλέσει «εχθρό της Ρωμαϊκής Εκκλησίας» προσθέτοντας ότι με την πολιτική της «ολόκληρο το νησί επανήλθε στην εξουσία των Ελλήνων».

Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί, ότι βαθμιαία παρατηρείται μία φυσική υποχώρηση του φραγκικού κλίματος και προσαρμογή προς το ελληνικό περι-

βάλλον με συνέπεια τη ροπή προς τον εξελληνισμό του βασιλείου. Η συνάφεια των Φράγκων κυριάρχων με τον ελληνικό πληθυσμό και η σύναψη ποικίλων δεσμών ανάμεσα στα δύο εθνικά στοιχεία διευκόλυνε την επικράτηση ελληνότροπων τάσεων στην αυλή των Λουζινιάν. Οι τελευταίοι εκπρόσωποι του φραγκικού ηγεμονικού οίκου δεν είναι μόνο ελληνόφωνοι αλλά και παιδιά Ελληνίδων. Κόρη του Ιωάννη του Β΄ και της Ελένης Παλαιολογίνας ήταν η τελευταία νόμιμη διάδοχος στον κυπριακό θρόνο Καρλόττα Λουζινιάν, που εκτοπίστηκε από τον ετεροθαλή αδελφό-της Ιάκωβο, νόθο γιο του Ιωάννη και της Ελληνίδας Μαριέττας της Πατρινής. Αλλά και ο ίδιος ο Ιάκωβος σχεδίαζε να παντρευτεί με τη Ζωή (ή Σοφία) Παλαιολογίνα, κόρη του δεσπότη της Πελοποννήσου, που την κηδεμόνευε στη Ρώμη ο Έλληνας καρδινάλιος Βησσαρίων. Βέβαια, το συνοικέσιο αυτό δεν ευδοδόθηκε κι έτσι ο Ιάκωβος παντρεύτηκε με τη Βενετή Αικατερίνη Κορνάρο, που κι αυτή από τη μεριά της μητέρας-της ήταν δισέγγονη του αυτοκράτορα της Τραπεζούντας Ιωάννη του Κομνηνού. Τόσο η Καρλόττα όσο και ο Ιάκωβος είχαν ως μητρική την ελληνική γλώσσα και είχαν δεχτεί ελληνική ανατροφή. Η Καρλόττα, που χαρακτηριζόταν ως Ελληνίδα, δεν ήξερε φραγκικά και στα ταξίδια της στη Σαβοΐα (1462) και στη Ρώμη (1484) είχε μαζί-της διερμηνείς. Ο Ιάκωβος πάλι δεν δίσταζε να διαχωρίζει τον εαυτό-του από τους Φράγκους για τους οποίους εκφραζόταν περιφρονητικά. Ο θάνατος του Ιακώβου και όχι πολύ αργότερα του γιου-του και η επιβολή της βενετικής προστασίας στο φραγκικό βασίλειο της Κύπρου ανέκοψε την πορεία προς τον εξελληνισμό-του.

*

Σύμφωνα με τον τρωικό μύθο, ο Τεύκρος, αδελφός του Αίαντα, εγκαταστάθηκε στην Κύπρο, οδηγημένος από τον Απόλλωνα. Εκεί, στην ανατολική ακτή του νησιού, ίδρυσε μία πόλη και την ονόμασε Σαλαμίνα δίνοντάς-της το όνομα του νησιού του Σαρωνικού απ' όπου καταγόταν ο ίδιος. Ο Ευριπίδης στην τραγωδία-του *Ελένη* (στίχ. 148-150) παρουσιάζει τον Τεύκρο να λέει ότι έφτασε «...σε θαλασσινή χώρα, την Κύπρο, όπου ο Απόλλων μου όρισε να κατοικώ, το νησιωτικό όνομα Σαλαμίνα δίνοντας εγώ για χάρη της πατρίδας-μου» (...*ἐς γῆν ἑναλίαν, Κύπρον, οὗ μ' ἔθεσπισεν οἰκεῖν Ἀπόλλων, ὄνομα νησιωτικόν Σαλαμίνα θέμενον τῆς ἐκεῖ χάριν πάτρας*). Πάνω από τρεις χιλιάδες χρόνια μαρτυρούνται οι δεσμοί της Κύπρου με την Αττική και την Ελλάδα. Είναι μετά τον τρωικό πόλεμο που έρχονται στην Κύπρο οι νέοι ήρωες, ο Δημοφών και ο Φάληρος από την Αθήνα, ο Πράξανδρος από τη Σπάρτη, ο Αγαπήνωρ από την Αρκαδία, και άλλοι που θα γίνουν οικιστές

Ο θυρεός της βασίλισσας της Κύπρου Καρλόττας ντε Λουζινιάν.

θιστούν οι Άραβες, τους Φαραώ οι Σουλτάνοι της Αιγύπτου, τους Φοίνικες οι Βενετοί και οι Γενουάτες, τους Ρωμαίους οι Σταυροφόροι και οι Φράγκοι. Κι ακόμη τη σκληρή μοίρα της αρχαίας Σαλαμίνας κατα την εξέγερση των Εβραίων την εποχή του Τραϊανού και της διάδοξης Κωνσταντίας απο τους Σαρακηνούς το 647 μ. Χ. θα την ακολουθήσει η οδυνηρή περιπέτεια της μεσαιωνικής Φαμαγκούστας, θύμα της απληστίας των Γενουατών, και η τραγική ερημωση της σημερινής Αμμοχώστου. Σαλαμίνα, Κωνσταντία, Φαμαγκούστα, Αμμόχωστος, ονόματα δηλωτικά της ιστορικής διάρκειας της ελληνικής παρουσίας στο ίδιο σημείο της κυπριακής γης και ταυτόχρονα σύμβολα της ιστορικής μοίρας του Ελληνισμού.

Απο την άλλη μεριά, η Κύπρος, η «γλυκεία» και «ακριβή χώρα» των Ελλήνων, το σταυροδρόμι Ανατολής και Δύσης, τόπος συμβίωσης λαών και χώρος συγκρητισμού θρησκειών και πολιτισμών, ο τόπος όπου αντικαθρεφτίζεται με πληρότητα η ιστορία της Μεσογείου, αποκτά στην ιστορική διαχρονία οικουμενική σημασία. Δεν είναι, λοιπόν, παράξενο που ήδη απο την αρχαιότητα ο Κύπριος φιλόσοφος Ζήνων απο το Κίτιο, ο θεμελιωτής της στωικής φιλοσοφίας, απέρριπτε τις φυλετικές και τις κοινωνικές διακρίσεις θέτοντας τις βάσεις μιας κοσμοπολίτικης θεωρίας.

σημαντικών πόλεων, όπως η Αίπεια, η Λάπηθος, οι Χύτροι, στο βόρειο τμήμα, η Πάφος και το Κούριον στο νοτιο-δυτικό.

Εκείνο που εντυπωσιάζει, είναι ότι η μεσαιωνική και η νεότερη ιστορία της Κύπρου βρίσκεται σε αντίστιξη με όσα συνέβηκαν στο νησί κατα την αρχαιότητα. Αίγυπτος, Ασία και Ευρώπη διεκδικούν τη μοίρα που θεωρούν ότι τους ανήκει απο την ιστορία της Κύπρου. Τους Ασσύριους και τους Πέρσες τους αντικα-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

- Francesco Amadi, *Cronaca di Cipro*, έκδοση R. De Mas Latrie, *Chroniques d'Amadi et de Strambaldi*, Μέρος πρώτο, *Chronique d'Amadi*, Παρίσι 1891 (φωτομηχανική ανατύπωση με πρόλογο Θ. Παπαδόπουλλου και εισαγωγή S. Beraud, Κυπριολογική Βιβλιοθήκη 9, Λευκωσία 1999).
- Ασίζαι του βασιλείου των Ιεροσολύμων και της Κύπρου, έκδοση Κ. Ν. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. ΣΤ', Βενετία - Παρίσι 1877 (φωτομηχανική ανατύπωση Αθήνα 1972).
- Βενιαμίν απο την Τουδέλα, *Οδοιπορικό / The Itinerary of Benjamin of Tudela*. Critical Text, Translation and Commentary by M. N. Adler, Λονδίνο 1907 (φωτομηχανική ανατύπωση Νέα Υόρκη χ. χ.) και ελληνική έκδοση Βενιαμίν εκ Τουδέλης, *Το Βιβλίο των Ταξιδιών*, Εισαγωγή - σχόλια Κοσμάς Μεγαλομμάτης - Αλέξης Σαββίδης, Μετάφραση Φωτεινή Βλαχοπούλου, Αθήνα 1994.
- Γεώργιου Βουστρώνιου, *Διήγησις Κρονίκας Κύπρου*, Κριτική έκδοση Γιώργος Κεχαγιόγλου, Λευκωσία 1997.
- Florio Bustron, *Historia, overo Commentarii di Cipro*, έκδοση R. De Mas Latrie, *Chronique de l'île de Chypre*, par Florio Bustron, Παρίσι 1884.
- Νικηφόρου Γρηγορά, *Αλληλογραφία / Correspondance de Nicéphore Grégoras*, Texte édité et traduit par R. Guiland, Παρίσι 1927.
- Cl. Delaval Cobham, *Excerpta Cypria, Materials for a History of Cyprus*, Καίμπριτζ 1908 (φωτομηχανική ανατύπωση Λευκωσία 1969).
- Excerpta Cypria nova*, Volume premier, *Voyageurs occidentaux à Chypre au XVème siècle*, publié par G. Grivaud, Λευκωσία 1990.
- Jacobus de Verona / *Liber peregrinationis fratris Jacobi de Verona*, έκδοση R. Röhricht, «Le pèlerinage du moine Agustin Jacques de Verone (1335)», *Revue de l'Orient Latin* 3(1895), σελ. 155-302.
- Ludolphus de Sudheim, *De itinere Terre Sancte*, έκδοση G. A. Neumann, *Archives de l'Orient Latin* 2(1884), σελ. 305-377.
- Steffano Lusignano di Cipro, *Chorografia et breve Historia universale dell'isola di Cipro principiando al tempo di Noè per in sino al 1572*, Μπολόνια 1573.

Estienne de Lusignan, *Description de toyte l'isle de Chypre et de roys, princes, et seigneurs tant Payens que Chretiens, qui ont commandé en icelle*, Παρίσι 1580.

Nicolai de Marthono, Notarii, *Liber peregrinationis ad Loca Sancta*, έκδοση L. Le Grand, «Relation du pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, notaire italien (1394-1395)», *Revue de l'Orient Latin* 3(1895), σελ. 566-669.

Λεόντιου Μαχαιρά, *Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου* / Leontios Makhairas, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle'*, Edited with a Translation and Notes by R. M. Dawkins, Οξφόρδη 1932 (φωτομηχανική ανατύπωση Les Editions l'Oiseau, Αμμόχωστος χ. χ.).

Thomaso Porcacchi da Castiglione, *L' Isole più famose del Mondo*, Βενετία 1576.

ΜΕΛΕΤΕΣ

A. Βακαλόπουλος, «Une reine grecque de Chypre mal comprise par les historiens, Hélène Paléologue (1442-1458)», *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Β', Λευκωσία 1972, σελ. 277-280.

G. Hill, *A history of Chyprus*, τόμ. I, Καίμπριτζ 1949, τόμ. II, Καίμπριτζ 1972.

D. Jacoby, «Citoyens, sujets et protégés de Venise et de Génes en Chypre du XIIIe au XVe siècle», *Byzantinische Forschungen* 5(1977), σελ. 159-188 (ανατύπωση στον τόμο *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle. Peuples, sociétés, économies*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1979, VI).

D. Jacoby, «The rise of a New Emporium in the Eastern Mediterranean: Famagusta in the Late Thirteenth Century», *Travaux et Mémoires* 1(1983), σελ. 143-179.

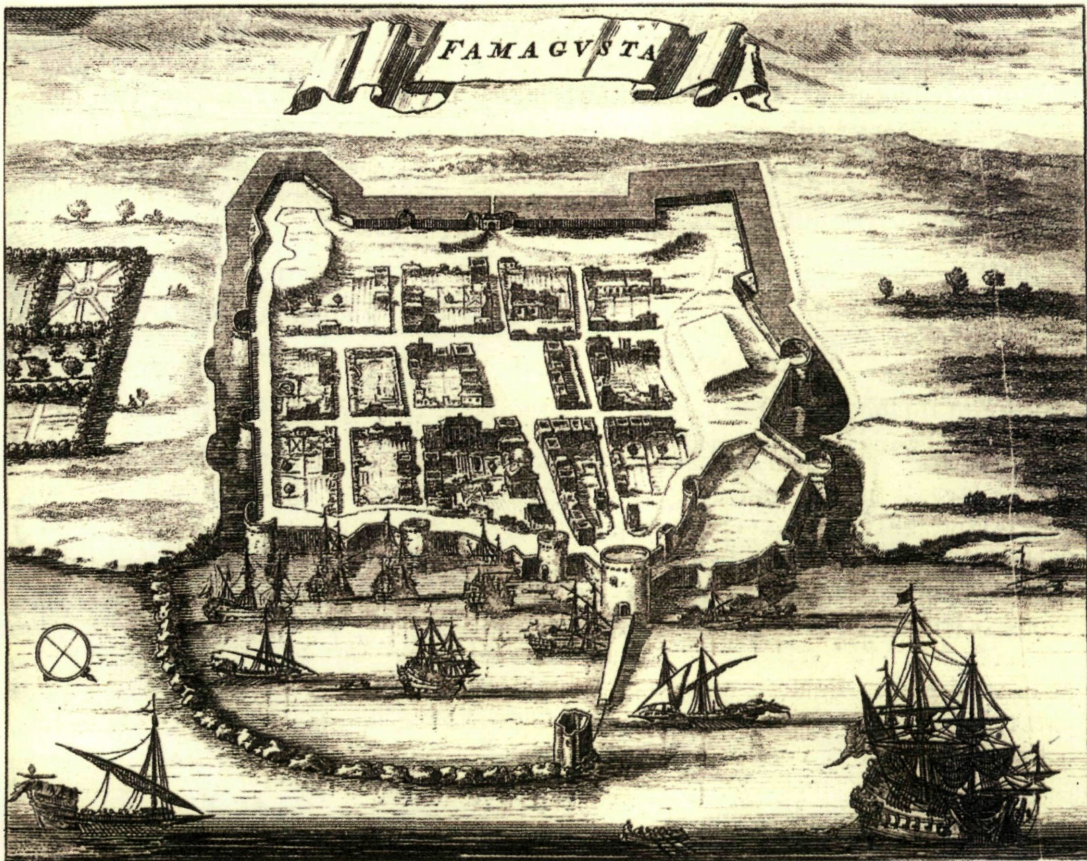
L. De Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison Lusignan*, τόμ. I, Παρίσι 1861, τόμ. II, Παρίσι 1852, τόμ. III, Παρίσι 1855, τόμ. IV [= *Nouvelles preuves de l'Histoire de Chypre sous le règne des Princes de la Maison de Lusignan*], Παρίσι 1873 (φωτομηχανική ανατύπωση όλου του έργου Les Editions l'Oiseau, Αμμόχωστος 1970).

N. Γ. Μοσχονάς, «Ετερόγλωσσοι πληθυσμοί και επικοινωνία στο Φραγκικό βασίλειο της Κύπρου», στον τόμο N. Γ. Μοσχονάς (επιμ.), *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών / E.I.E., Αθήνα 1993, σελ. 125-144.

Catherine Otten-Froux, «Les Pisans en Chypre au Moyen Âge», *Πρακτικά του*

Δευτέρου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, τόμ. Β΄, Λευκωσία 1986, σελ. 127-143.

- Θ. Παπαδόπουλλος, «Το μεσαιωνικό βασίλειο της Κύπρου», στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Θ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1979, σελ. 301-316.
- Θ. Παπαδόπουλλος, «Ιστορικοί περί Κύπρου ειδήσεις εκ του χρονικού του Ερνούλ και Βερνάρδου του Θησαυροφύλακος», *Κυπριακαί Σπουδαί* 28(1964), σελ. 37-114.
- Θ. Παπαδόπουλλος, *Chypre: Frontière ethnique et socio-culturelle du monde byzantin* [=XVe Congrès International d'Etudes Byzantines, Rapports et Co-rapports, V. Chypre dans le monde byzantin, 5. Chypre carrefour du monde byzantin], Αθήνα 1976.
- Θ. Παπαδόπουλλος (εκδ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τόμ. Δ΄, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον-Ενετοκρατία, Μέρος Α΄*, Λευκωσία 1995, τόμ. Ε΄, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον-Ενετοκρατία, Μέρος Β΄*, Λευκωσία 1996.
- Ευτυχία Παπαδοπούλου, «Οι πρώτες εγκαταστάσεις Βενετών στην Κύπρο», *Σύμμεικτα* 5(1983), σελ. 303-332.
- J. Richard, «Le peuplement latin et syrien en Chypre au XIIIe siècle», *Byzantinische Forschungen* 7(1979), σελ. 157-173.
- Ι. Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου*, μετάφραση και συμπλήρωση Χ. Ι. Παπαϊωάννου, τόμ. Α΄, Αθήνα 1923, τόμ. Γ΄, Πειραιάς 1932.

Τοπογραφικό σχέδιο της Αμμοχώστου (Olivier Dapper).

Αγώνας για επικράτηση: Βενετία και Γένουα στο μεσαιωνικό Βασίλειο της Κύπρου

Χαράλαμπος Γάσπαρης

Διευθυντής Ερευνών I.B.E./E.I.E.

*...και βάλαν την τάβλαν τούς Γενουβίσους δεξιά,
και τούς Βενετικούς ἀριστερά
και ὡς γοιὸν ἐτρῶγαν, ἐφοβέριζεν ἕναν κουμούνιν τὸ ἄλλον
και ἐτρίζαν τὰ δοντία τους.
(Μαχαιράς, τόμ. I, § 328)*

Μετά τη δολοφονία του Πέτρου το βασίλειο ανέλαβε ο γιος του ο Πετρίνος. Αμέσως μετά την άνοδό του προσκάλεσε σε επίσημο δείπνο τους πρεσβευτές των Βενετών και των Γενοβέζων. Ανάμεσα στους δύο, που ανταγωνίζονταν για την επικράτησή τους στην Κύπρο, ο Πετρίνος προτίμησε τους Βενετούς. Οργισμένοι από την προσβολή αυτή οι νεαροί Γενοβέζοι συνωμότησαν με σκοπό τη δολοφονία του βασιλιά. Η κίνησή τους όμως προδόθηκε, και όσοι βρέθηκαν στο παλάτι συνελήφθησαν επιτόπου. Στη συνέχεια ρίχτηκαν από την κορυφή του πύργου στην αγορά πάνω στις αιχμές των όρθιων δοράτων της βασιλικής φρουράς που στεκόταν επίτηδες από κάτω. Με την ίδια σκληρότητα

δολοφονήθηκαν όλοι οι Γενοβέζοι που βρίσκονταν στο νησί. Μετά από τα γεγονότα αυτά η Γένοβα κήρυξε τον πόλεμο εναντίον του βασιλιά της Κύπρου. Στο νησί κατευθύνθηκε με στόλο ο Πέτρος de Campo Fregoso, στον οποίο η μητέρα του βασιλιά [Ελεονώρα της Αραγόνας] παρέδωσε την Αμμόχωστο, και ανάγκασε έτσι τον Πετρίνο να δεχτεί τους όρους του νικητή. Ο βασιλιάς εγκατέλειψε την πόλη στα χέρια των Γενοβέζων, και υποχρεώθηκε επιπλέον να τους καταβάλλει ετήσιο φόρο. Ως εγγύηση μάλιστα παρέδωσε ομήρους το θείο του Ιάκωβο και τα ξαδέλφια του (Gratiani, σελ. 13,15)

Με τα σύντομη αυτή και ιδιαίτερα σχηματική περιγραφή ο επίσκοπος Αντώνιος Μαρία Γκρατσιάνι (Antonio Maria Graziani) στο βιβλίο που έγραψε στα τέλη του 16ου αι. με τον τίτλο «Ο Πόλεμος της Κύπρου» (*De bello cyprio*) αναφέρεται στην κρίση που ξέσπασε αμέσως μετά τη στέψη του βασιλιά Πέτρου Β΄ στην Αμμόχωστο στις 10 Οκτωβρίου 1372, κρίση που καθόρισε όχι μόνο την τύχη της Αμμοχώστου, αλλά και την εξέλιξη του βασιλείου της Κύπρου, καθώς και τη θέση των δύο ισχυρών εμπορικών δυνάμεων της εποχής, της Βενετίας δηλαδή και της Γένουας, στο νησί.

Να όμως πώς περιγράφει το ίδιο επεισόδιο ο Λεόντιος Μαχαιράς, που συνέθεσε το χρονικό του το 15ο αι., σε μια εποχή πλησιέστερη προς τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται.

Και τῆ κυριακῆ, τῆ ιβ΄ μηνός ιανουαρίου ατοα΄ Χριστοῦ ἐστέφθην ὁ ρε Πιερ τε Λουζουνίας ὁ κούντης τῆς Τρίπολις εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ρήγας τῆς Κύπρου. Καὶ τῆ ιβ΄ οκτωβρίου ατοβ΄ Χριστοῦ ἐπῆραν τον εἰς τὴν Ἀμόχουστον καὶ ἐστέψαν τον ρῆγα τῶν Ἱεροσολύμων, κατὰ τὴν προπάλαι συνήθειαν. .... Καὶ ἐβγαίνοντά του ἦλθεν εἰς τὸ περουνὶν νὰ καβαλλικεύσῃ τότε ἀππῆδησαν οἱ Βενετικοὶ καὶ ἐπιάσαν τὸ ρέτινον τοῦ ἀλόγου του τὸ δεξιόν. Οἱ Γενουβίσοι ἐδιαφεντεῦγαν το διὰ λόγου τους, κατὰ τὴν φραντζίνζαν τὴν εἶχασιν, ὅτι ἐχαρίσαν τούς το, ὅτι πάντα ὄντα νὰ καβαλλικεύῃ ὁ ρῆγας, οἱ Γενουβίσοι νὰ ἦνε δεξιὰ καὶ οἱ Βενετικοὶ ἀριστερά. Καὶ ἔλαχεν ὅτι οἱ Βενετικοὶ εἶχαν ἕναν καράβιν εἰς τὸν λιμιόναν, καὶ διατὶ ἦτον πολλοὶ ἐγυρέψα νὰ ποίσουν τοῦτον τ' ἀππῆδημαν. Καὶ εἰς τοῦτον ἐγίνην μία ταραχὴ μεγάλη. Καὶ ἦτον συνήθιν ὅτι ἐγυρίζαν τὸν ρῆγαν ἀπὸ τὸν Ἅγιον Νικόλαν ὡς τὲς λόντζες, καὶ τότε ἐρχονταν εἰς τὴν αὐλὴν τὴν ρηγάτικην. Θεωρῶντα ὁ πρίντζης τὴν ταραχὴν μεγάλην, μοναῦτα ἔδωξεν τούς Γενουβίσους καὶ τούς Βενετικούς, καὶ ἐπιάσεν τὸ χαλινάριν ἐκεῖνος καὶ ὁ σινεσκάρδος, καὶ ἐπῆραν τον καὶ ἔγυρισαν τον κατὰ τὸ συνήθιν, ὄχι τελειωμένον γυρόν διὰ τὸ σκάνδα-

λον, και ὁ κύρης τοῦ Ἄρσεφίου εἰς τὸ ζαβρόν ρέτινον. Καὶ ὄνταν ἦσαν εἰς τὴν αὐλήν, ἐφοβήθη ὁ ποδέστας τοὺς Γενουβίους, μήπως καὶ οἱ Βενετικοὶ ποίσουν ριμούριν εἰς τὸ ἔμπα τοῦ ρηγός εἰς τὴν αὐλήν, ὥρισεν καὶ ἐκρατοῦσαν τίποτε μικρὰ ἄρματα ὄλ' οἱ Γενουβίσοι ἀπὸ κάτω τους.

Καὶ ὄνταν ἐκάτξαν εἰς τὲς τάβλες νὰ φάσιν, ὥρισεν καὶ βάλαν τὴν τάβλαν τοὺς Γενουβίους δεξιά, καὶ τοὺς Βενετικούς ἀριστερά· καὶ ὡς γοιὸν ἐτρῶγαν, ἐφοβέριζεν ἕναν κουμούνιν τὸ ἄλλον, καὶ ἐτρίζαν τὰ δοντία τους. Τὸ λοιπὸν ὁ ποδέστας ὁ μισερ Ἄντινιος τα Νεγροῦ εἶχεν ὀρίσειν καπόσους Γενουβίους καὶ ἀματώθησαν πιδεξία ἀππέσσω κρυφά, οἱ ποιγοὶ ἦσαν ἀπὸ κείνους ἀποῦ ἄτξαν εἰς τὴν τάβλαν, καὶ ἀποῦ ἐστέκουνταν Γενουβίσιους διὰ τὸν φόβον τῶν Βενετικῶν. Καὶ ἄνταν ἐσηκώθησαν ἀπὸ τὲς τάβλες, ὁ ρήγας ἐπῆγε ν' ἀλλάξη τὰ φορήματά του εἰς τὰ σπιτία τοῦ σιρ Τεμένζ Πετρέ, πουρζέξης τῆς Ἄμοχούστου, καὶ ἐστράφην, καὶ ἀρχέψαν εἰς τὰ ῥχήσματα. Καὶ ὡς που νᾶρτη ὁ ρήγας, ἐτιμάζαν οἱ Γενουβίσοι τοὺς Βενετικούς, καὶ οἱ Βενετικοὶ τοὺς Γενουβίσιους· καὶ μοναῦτα γ' πρματευτάδες Γενουβίσοι... Ἐβγάλαν τὰ σπαθία τους καὶ ἐτρέξαν ἀπάνω τοὺς Βενετικούς. Θεωρῶντα οἱ Βενετικοὶ τοὺς Γενουβίσιους πῶς ἔρχονται ἀπάνω τους, ἐβγάλαν κάτινες τὰ σπαθιά τους ἀξ αὐτῆς τους... καὶ ἐστάθησαν ἀ διαφεντευτοῦν. Γροικῶντα οἱ Γενουβίσοι οἱ ἀρωματωμένοι ὁποῦ ἐλάχαν ἔξω τῆς αὐλῆς ἐβρουθήθησαν καὶ ἐμπῆκαν. Οἱ σεργέντες ὁποῦ ἐβλέπαν τὴν σκάλαν ἐπίασαν καὶ ἀποαρματῶσαν τους.

Λεόντιου Μαχαιρά, Εξήγησις τῆς γλυκείας χώρας Κύπρου. Ἡ πρώτη σελίδα ἀπὸ χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας.

...Γροικῶντα οἱ ἀφέντες τὴν ταραχὴν... ἐθυμώθησαν καὶ ἀγκρίστησαν, καὶ ἐρίσαν τοὺς καβαλλάριδες καὶ τοὺς βαχλιῶτες νὰ τοὺς πιάσουν· καὶ κείνοι ἐτρέξα νὰ φύγουν... καὶ ἐσκοτώσαν τους... καὶ ἐλαβώθησαν καὶ πολλοί, ὅτι ὁ κύρης ὁ πρίντζης ὤρισε νὰ τοὺς ρίψουν ἀπὸ πάνω κάτω· καὶ βρουθῶντα τους ἀπὸ τὸν φόβον ἐπιάννασιν τὰ μαρμαρένια πιλερία τοὺς ἡλιακοὺς τῆς λόντζας νὰ γλυτώσουν, οἱ δὲ κείνοι ἀποῦ ἐστέκαν ἀποῦ πάνω μετὰ σπαθία καὶ 'κόββαν τὰ χέργια τους, καὶ ἐπέφταν καὶ 'σκοτώνουνταν... (Μαχαιράς, τόμ. I, § 324, 325, 328, 329).

Το παραπάνω επεισόδιο, ὅπως το περιγράφει ὁ Γκρατσιάνι καὶ ὁ Μαχαιράς, ἦταν μόνο ἡ αφορμὴ που ξεχείλισε τὸ ποτήρι. Ἀπὸ τὴν ἰδρυση τοῦ βασιλείου τῆς Κύπρου Βενετία καὶ Γένουα ἀνταγωνίζονταν γιὰ τὴν ηγεμονικὴ θέση στο εμπόριο τῆς Κύπρου, δικαίωμα που ουσιαστικά τὸ παραχώρησαν ἔμμεσα οἱ ἴδιοι οἱ βασιλεῖς τοῦ νησιού. Παρὰ τις κατὰ καιροὺς συμπάθειες τῶν βασιλέων πρὸς τὴ μίᾳ ἢ τὴν ἄλλη ἀπὸ τις δύο ἰταλικὲς πόλεις, στὴν Κύπρο επικρατοῦσε σχετικὴ ἰσορροπία μέχρι που συνέβη ἡ παραπάνω παρεξήγηση καὶ τὰ πράγματα πήραν ἄλλο δρόμο. Βρισκόμαστε στὸ 1372, τὴν εποχὴ ἐκεῖνη τὸ βασίλειο τῆς Κύπρου εἶχε διανύσει τὰ 2/3 τῆς ζωῆς του, ὅπως ἐκ τῶν υστέρων γνωρίζουμε εμεῖς. Τα νεανικά καὶ ὠριμα χρόνια του εἶχαν περάσει παρὰ τις ἀναπόφευκτες δυσκολίες σὲ σχετικὴ ηρεμία καὶ ἀνθηση. Τὸ υπόλοιπο 1/3 ἐμέλλε νὰ εἶναι τὸ πιο δύσκολο. Ἡ Γένουα στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 14ου αἰ. ἀναδείχτηκε τελικὰ νικητριά στὸ πλαίσιο τοῦ Βασιλείου τῆς Κύπρου καὶ κράτησε τὴν ηγεμονικὴ τῆς θέσης στὸ νησί γιὰ κάτι λιγότερο ἀπὸ ἕναν αἰῶνα, ὠστόσο στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου ἡ παρακμὴ τόσο γιὰ τὸ Βασίλειο ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴ Γένουα ἦταν σταδιακὴ ἀλλὰ σταθερὴ. Ἡ Βενετία περιμένε υπομονετικά στὸ περιθώριο, ὥσπου ἡ πολυπόθητη Κύπρος πέρασε στα δικά της ἀποκλειστικά χέρια καὶ γεύτηκε τὰ οφέλη που δὲν κατάφεραν νὰ γευτοῦν οὔτε οἱ βασιλεῖς τῆς Κύπρου ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ἀντίπαλος τῆς Ἡ Γένουα.

Δύο περίπου αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1370, στὰ τέλη δηλαδὴ τοῦ 12ου αἰ., καὶ λίγο πρὶν ὁ Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος καταλάβει τὴν Κύπρο, τὸ ενδιαφέρον τῶν ἰταλικῶν κυρίως πόλεων γιὰ τὸ χῶρο τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας καὶ τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο γενικότερα ὅσον ἀφορὰ τις ἐμπορικὲς τοὺς δραστηριότητες ἦταν ἤδη μεγάλο. Ὡστόσο οἱ σταυροφορίες ἦταν ἐκεῖνες που δημιούργησαν τις συνθήκες ὄχι μόνο γιὰ τὴν οικονομικὴ διείσδυση τῶν Ἰταλῶν, ἡ ὁποία εἶχε ἤδη ἀρχίσει, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ μονιμότερη ἐγκατάσταση ἐμπορικῶν σταθμῶν, καὶ κυρίως γιὰ τὴ ἀπόκτηση ἀποικιῶν ἀπὸ τοὺς ἴδιους. Οἱ πόλεις που ἀναμφίβολα ξεχώρισαν ἦταν ἡ Βενετία καὶ ἡ Γένουα. Ἡ πρώτη

είχε εξασφαλίσει εμπορικά προνόμια από τη βυζαντινή αυτοκρατορία ήδη από τα τέλη του 10ου αι. (992), ενώ η Γένοβα μπήκε στο χώρο του ανταγωνισμού πολλά χρόνια αργότερα, το 1155, όταν ο αυτοκράτορας Μανουήλ Κομνηνός της παραχώρησε με χρυσόβουλλο ελευθερία εμπορικών δραστηριοτήτων σε λιμάνια της αυτοκρατορίας. Το μεσαιωνικό Βασίλειο της Κύπρου ήταν αποτέλεσμα της τρίτης σταυροφορίας (1189-1192). Τα σχετικά με την κατάκτηση και τη συγκρότησή του από την οικογένεια των Λουζινιάν (Lusignan) είναι γνωστά. Εδώ θα ασχοληθούμε με το ρόλο των δύο παραπάνω ιταλικών πόλεων στο Βασίλειο της Κύπρου, και πιο συγκεκριμένα με την προσπάθειά τους για οικονομική ή και εδαφική κυριαρχία.

Από τις αρχές ήδη του 13ου αι. το τοπίο στην Κύπρο είχε αρχίσει να αλλάζει και η παρουσία ξένων στο νησί συνεχώς αυξανόταν. Και βέβαια, οι ξένοι δεν προέρχονταν μόνο από τη Βενετία ή τη Γένοβα. Μικρές κοινότητες ή ομάδες εμπόρων υπήρχαν και από άλλες ευρωπαϊκές ή μη περιοχές: Καταλανοί, Προβηγκιανοί, Αρμένιοι, Σύριοι, Εβραίοι και φυσικά άλλοι Ιταλοί από την Πίζα, τη Φλωρεντία, το Αμάφι, τη Νάπολη, την Πάρμα, την Αγκώνα, τη Μεσσήνη, την Πιατσέντσα, το Μιλάνο και από αλλού, συνθέτουν το ανθρώπινο μωσαϊκό της Κύπρου. Καμιά όμως από τις παραπάνω ομάδες δεν είχε το εύρος και κυρίως τη δραστηριότητα των αντίστοιχων της Βενετίας και της Γένοβας, με αποτέλεσμα σταδιακά να υποχωρήσουν.

Η εμπορική δραστηριότητα των Βενετών στην Κύπρο άρχισε τυπικά το 1126 με το χρυσόβουλλο του αυτοκράτορα Ιωάννη Β' Κομνηνού, με το οποίο

Τριγάταρο πλοίο του 14ου αιώνα.

εκτός των άλλων οι πολίτες της Γαληνοτάτης απέκτησαν το δικαίωμα να χρησιμοποιούν τα λιμάνια της Κύπρου και να εμπορεύονται ελεύθερα στο νησί. Η παραχώρηση επικυρώθηκε είκοσι περίπου χρόνια αργότερα, το 1147, με το χρυσόβουλλο του Μανουήλ Κομνηνού. Το 1191 όταν έφθασε στο νησί ο Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος και μια καινούργια σελίδα άνοιγε για την ιστορία της Κύπρου, η βενετική παρουσία ήταν έντονη, σε αντίθεση με εκείνη της Γένονας που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ασήμαντη. Στα τέλη του 12ου αι. οι Βενετοί ήταν εγκατεστημένοι κυρίως στη Λεμεσό, αλλά και σε άλλες πολλές περιοχές του νησιού. Η βενετική παροικία της Κύπρου, εκτός από τις εμπορικές της δραστηριότητες, κατείχε και σημαντικές ιδιοκτησίες. Η αλλαγή καθεστώτος και η ίδρυση του Βασιλείου της Κύπρου από την οικογένεια των Λουζινιάν επέφερε καθοριστικό πλήγμα στα βενετικά συμφέροντα. Στη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του 13ου αι. η βενετική ιδιοκτησία κατασχέθηκε και μοιράστηκε σε τρίτους, μεταξύ των οποίων και οι Γενούτες. Από το σημείο αυτό και έπειτα αρχίζει ο αγώνας της Βενετίας και της Γένονας για επικράτηση στην Κύπρο, ένας αγώνας διμέτωπος, τόσο μεταξύ των δύο αντιπάλων δηλαδή, όσο και της καθεμιάς έναντι του Βασιλείου. Η αντιπαλότητα αυτή αντανakλούσε τον ευρύτερο αγώνα των δύο εμπορικών πόλεων για επικράτηση τόσο στην ανατολική Μεσόγειο, όσο και στο βορειοϊταλικό χώρο.

Η γενοואτική παροικία στην Κύπρο, από την άλλη πλευρά, στα τέλη του 12ου και στις αρχές του 13ου αι., όπως ήδη αναφέρθηκε, ήταν ασήμαντη και η παρουσία γενοואτών εμπόρων μάλλον σποραδική. Ωστόσο Γενούτες φέρεται ότι ήταν μεταξύ των δανειστών του Γκυ ντε Λουζινιάν (Guy de Lusignan), όταν εκείνος συγκέντρωνε τα χρήματα για την αγορά του νησιού από τους Ναΐτες Ιππότες. Η πρώτη μνεία για μια πιο σταθερή παρουσία ανάγεται στο 1203, ενώ τα πρώτα προνόμια από τους Λουζινιάν προς τη Γένοβα δόθηκαν το 1218. Μεταξύ των προνομίων αυτών περιλαμβάνονταν: πλήρης ελευθερία εμπορίου, απαλλαγή από κάθε τελωνειακό δασμό ή άλλο φόρο, εγκατάσταση προξένου, δύο οικοπέδα, στη Λεμεσό και την Αμμόχωστο, προς χρήση για την ανοικοδόμηση κτηρίων. Με τον τρόπο αυτό μπήκαν οι βάσεις για την ανάπτυξη της γενοואτικής παροικίας στην Κύπρο. Μια νέα συμφωνία το 1232 επαναβεβαίωσε με ακόμη πιο επίσημο τρόπο από το βασιλιά Ερρίκο Β΄ τα προνόμια που είχαν παλαιότερα παραχωρηθεί, ενώ συγχρόνως παραχωρήθηκαν στους Γενούτες νέες ιδιοκτησίες σε διάφορα σημεία του νησιού. Η κατάσταση παρέμεινε στο σημείο αυτό σχεδόν για όλο τον αιώνα και η δραστηριότητα των Γενοואτών, παρά τα σημαντικά αυτά προνόμια, δεν αναπτύχθηκε ιδιαίτερα ή τουλάχιστον όσο θα μπορούσε να είχε αναπτυχθεί με βάση την ευνοϊκή τους θέση.

Ο 13ος αι. κύλησε μάλλον ήρεμα και παρά τις κατά καιρούς κρίσεις που πέρασε το Βασίλειο, η Κύπρος κατάφερε να αναδειχθεί σε ένα σπουδαίο εμπορικό κέντρο και να αναδείξει τον πλούτο που διέθετε. Σ' αυτό αναμφίβολα συνετέλεσαν όλοι οι παραπάνω έμποροι των ξένων χωρών χάρη στη δραστηριότητά τους, αλλά και τις σημαντικές διεθνείς συγκυρίες. Πρώτα η απαγόρευση από τη χριστιανική Δύση των εμπορικών σχέσεων με τους μουσουλμάνους, θέτοντας στο περιθώριο ένα σημαντικότερο λιμάνι της εποχής, όπως ήταν η Αλεξάνδρεια, και στη συνέχεια το άνοιγμα της ενδότερης Ασίας στο ευρωπαϊκό εμπόριο. Η θέση της Κύπρου σε σχέση με το ασιατικό εμπόριο ήταν αναμφίβολα βασική, και το λιμάνι της Αμμόχωστου στραμμένο προς τις ασιατικές ακτές ακόμη περισσότερο. Ένα μάλλον περιφερειακό λιμάνι μέχρι τότε, η Αμμόχωστος μετατράπηκε στη διάρκεια του 13ου αι. σε ένα σπουδαίο εμπορικό σταθμό του διεθνούς εμπορίου.

Το ενδιαφέρον λοιπόν τόσο των ξένων εμπόρων, όσο και των βασιλέων της Κύπρου στράφηκε από τα τέλη του 13ου αι. αποκλειστικά στην Αμμόχωστο. Σκοπός των Λουζινιάν ήταν η ακόμη μεγαλύτερη ενίσχυση του λιμανιού ως εμπορικού κέντρου και κόμβου στη ναυσιπλοΐα της ανατολικής Μεσογείου υπό τον άμεσο όμως έλεγχό τους. Όπως ήταν αναμενόμενο, η Αμμόχωστος μπήκε στο στόχαστρο των Γενοואτών. Έτσι, η σχετική ισορροπία που είχε επικρατήσει μέχρι και τις αρχές του 14ου αι. άρχισε να διαταράσσεται. Αν και το ενδιαφέρον για το υπόλοιπο νησί και τα προϊόντά του (όπως ήταν η ζάχαρη, το βαμβάκι ή το αλάτι) δεν είχε χαθεί, ωστόσο η Αμμόχωστος μαγνήτιζε πλέον περισσότερο: Εκείνος που θα είχε τον έλεγχό της, θα είχε και το μεγαλύτερο μερίδιο από τα κέρδη των εμπορικών δραστηριοτήτων στο νησί.

Η Αμμόχωστος, το μεγαλύτερο πλέον λιμάνι της Κύπρου, στις αρχές του 14ου αι. αποτελούσε «σταυροδρόμι των εθνών», στο οποίο παρόλο που κάποιες κοινότητες υπερείχαν αριθμητικά, καμιά δεν είχε ακόμη επιβληθεί στις άλλες. Σ' αυτό συντελούσε και το γεγονός ότι στην Αμμόχωστο, σε αντίθεση με τη Λευκωσία, καμιά από τις παραπάνω κοινότητες την εποχή εκείνη δεν διέθετε ακόμη τη δική της συνοικία, εκκλησία ή και οχυρώσεις, έτσι ώστε να δημιουργήσει ένα μόνιμο πυρήνα, ο οποίος θα έδινε τη δυνατότητα επιβολής. Όλοι κατείχαν μόνο τελωνειακά προνόμια. Στη διάρκεια όμως του ίδιου αιώνα τα πράγματα άλλαξαν ριζικά.

Ας αφήσουμε όμως για λίγο την Αμμόχωστο και τη θετική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί γι' αυτήν, κι ας επιστρέψουμε στους δύο πρωταγωνιστές

Αργυρό νόμισμα του Πέτρου Α΄ Λουζιιανών.

νησί, καθώς ήταν απασχολημένη μετά το 1204 με την οργάνωση του σημαντικού αποικιακού της κράτους, και πάνω απ' όλα της Κρήτης, η οποία θα αναλάμβανε το σημαντικό ρόλο του εμπορικού σταθμού της για ολόκληρη την ανατολική Μεσόγειο.

Έτσι, στα τέλη του 13ου αι., ενώ Γενουάτες, Πιζάνοι και Καταλανοί απέκτησαν νέα εμπορικά προνόμια στην Κύπρο, οι Βενετοί απουσίαζαν. Πρέπει να τονιστεί εδώ ότι, ενώ πολλοί βενετοί έμποροι συνέχισαν να δραστηριοποιούνται στην Κύπρο, η βενετική κοινότητα δεν αναπτύχθηκε. Η κατάσχεση των βενετικών ιδιοκτησιών στις αρχές του 13ου αι. ήταν ένα γεγονός πολύ σοβαρό και είναι βέβαιο ότι εμπόδισε την ανάπτυξη της ήδη υπάρχουσας. Στη συνέχεια όμως η απουσία οργανωμένης βενετικής κοινότητας σίγουρα δεν είχε να κάνει με συγκεκριμένη αντιβενετική πολιτική των βασιλέων της Κύπρου. Αντίθετα μάλιστα, οι Λουζιιανών ήταν μάλλον φιλικόι προς τη Βενετία, σε αντίθεση με τη Γένοβα, προς την οποία από τις αρχές κυρίως του 14ου αι. κρατούσαν εχθρική στάση.

Και ενώ οι συγκρούσεις Βενετίας και Γένουας στην Κύπρο μέχρι και τα τέλη του 13ου αι. δεν ήταν σημαντικές, στο κυρίως μέτωπο της ανατολικής Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας κατά το δεύτερο μισό του ίδιου αιώνα ξέσπασαν δύο βενετογενουατικοί πόλεμοι (1261-1270 και 1294-1299).

μας, τη Βενετία δηλαδή και τη Γένοβα, για να δούμε τις σχέσεις τόσο μεταξύ τους όσο και με τους βασιλείς. Η δραστηριότητα της Βενετίας, όπως ήδη αναφέραμε, μετά τη κατάσχεση της περιουσίας της στις αρχές του 13ου αι. υποχώρησε, αλλά δεν διακόπηκε εντελώς. Οι έμποροί της συνέχισαν να δίνουν το παρόν στην Κύπρο. Είναι αλήθεια όμως ότι η Βενετία την εποχή εκείνη είχε μειωμένο ενδιαφέρον για το

Στα τέλη του 13ου αι., και πιο συγκεκριμένα μεταξύ 1292 και 1306 κατά τη διάρκεια δηλαδή και λίγο μετά τη λήξη του δεύτερου βενετογενοουατικού πολέμου, κάποιες σημαντικές αντιπαραθέσεις μεταξύ των εμπολέμων έλαβαν χώρα στην Κύπρο. Αποτέλεσμα ήταν να επέλθει ρήξη και ανάμεσα στη Γένουα και τον βασιλιά του νησιού (1299). Η Γένουα απαίτησε μεγαλύτερη αποζημίωση από εκείνη που είχε συμφωνήσει να της καταβάλει ο βασιλιάς για ζημιές που είχαν υποστεί από τους Βενετούς. Ο βασιλιάς αρνήθηκε, η Γένουα απείλησε, διέταξε δολιοφθορές στο νησί, ο βασιλιάς προχώρησε σε αντίποινα, και η κατάσταση παρέμεινε τεταμμένη μέχρι το 1306, οπότε και επήλθε συμφωνία. Η παραπάνω κατάσταση είναι χαρακτηριστική του κλίματος που επικρατούσε στα τέλη του 13ου αι., κλίμα που συνέχισε να επικρατεί και κατά τη διάρκεια του επόμενου αιώνα. Στο μέτωπο του Βασιλείου και της Γένουας προκαλούνταν εντονότερες συγκρούσεις με απειλές απελάσεων, αντιγενοουατικές ταραχές, αλλά και συμφωνίες που προσπαθούσαν να θέσουν τέρμα στις αντιπαραθέσεις. Σημαντικότερη από τις συμφωνίες αυτές ήταν εκείνη του 1365, η οποία επιβεβαίωσε τα σημαντικά προνόμια της Γένουας στο νησί, τα οποία είχαν παραχωρηθεί στα 1232. Είναι χαρακτηριστικό της σταδιακής διεύδυσης και της ισχυροποίησης της Γένουας στο Βασίλειο της Κύπρου το γεγονός ότι με την παραπάνω συνθήκη η ιταλική πόλη εξασφάλισε το δικαίωμα ένοπλης παρέμβασης για την προάσπιση των προνομίων της, εξασφαλίστηκε δηλαδή η νόμιμη χρήση βίας από μια ξένη χώρα στο έδαφος μιας άλλης.

Η όξυνση του γενικότερου ανταγωνισμού Βενετίας και Γένουας την εποχή εκείνη – ήδη λίγο μετά τα μέσα του 14ου αι. είχε ξεσπάσει ο τρίτος βενετογενοουατικός πόλεμος (1351-55) – ήταν αναπόφευκτο να ανοίξει και το μέτωπο της Κύπρου στη διάρκεια του 14ου αι., με αποκορύφωμα το επεισόδιο του 1372 που περιγράφηκε στην αρχή. Τα γεγονότα της χρονιάς αυτής είχαν πολύ βαθιές ρίζες που έφθαναν πίσω στις αρχές του 13ου αι. και στον παραγκωνισμό της Βενετίας. Είχαν όμως ταυτόχρονα και πολύ σημαντικά αποτελέσματα στη συνέχεια. Τα χρόνια εκείνα υπήρξαν τομή και για τους τρεις πρωταγωνιστές, το Βασίλειο της Κύπρου δηλαδή, τη Βενετία και τη Γένουα. Τον επόμενο χρόνο, δηλαδή το 1373, η Γένουα κατέλαβε την Αμμόχωστο, καθορίζοντας με την ενέργεια αυτή την τύχη όχι μόνο του ίδιου του λιμανιού, αλλά και ολόκληρου του Βασιλείου. Γι' αυτό και αξίζει να επιμείνει κανείς περισσότερο στο ζήτημα της Αμμοχώστου και της γενοουατικής κατοχής της.

Στη διάρκεια των γεγονότων του 1372: *ὁ λαὸς τῆς Ἀμοχούστου ἐπῆγα νὰ χαλάσουν τὴν λότζαν τοῦ Γενουβίσιου. ...καὶ ἐτζακίσαν τὸ σεντούκιν, καὶ ἄλλοι ἐπῆγαν εἰς τὰ μαξενία τοὺς πραγματευτάδες καὶ εἰς τὰ σπιτία τοὺς καὶ ἐκουρσεῦγαν τοὺς.* (Μαχαιράς, τόμ. I, § 330, 331). Οι ζημιές λοιπόν που υπέστησαν οι Γενουάτες ήταν σημαντικές, και αφού ησύχασαν τα πράγματα απαίτησαν μεγάλες αποζημιώσεις. Ο βασιλιάς αδυνατούσε να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις της Γένουας, γεγονός που προκάλεσε την έντονη αντίδρασή της και την οδήγησε σε κατά μέτωπο σύγκρουση. Είχε έλθει πλέον η κατάλληλη στιγμή για τη Γένουα να πραγματοποιήσει ένα όνειρό της, την απόκτηση της Αμμοχώστου, αυτό το «εξαίρετο κόσμημα» (*il bel gioello*), όπως την αποκαλεί στο χρονικό του ο Francesco Amadi (Amadi, 453 - Πρβλ. Valderio, *La guerra di Cipro*, σελ. 148). Η προσπάθεια του βασιλιά να υπερασπίσει την πόλη από το στρατό και το στόλο της Γένουας δεν απέδωσε και έτσι το 1373 οι Γενουάτες έγιναν κύριοι της πόλης. Επρόκειτο για ένα ισχυρό πλήγμα στο Βασίλειο και ένα δυσάρεστο ξάφνιασμα για το λαό. Όπως γράφει ο Μαχαιράς, *Καὶ ἂν θέλης νὰ σοῦ πῶ πῶς ἡ Ἀμόχουστο ἐπάρτην, ἦτον παραχώρησις Θεοῦ διὰ τὰς ἁμαρτίας μας· ὄχι τὴν Ἀμόχουστον μοναχά, ἀμμὲ ἦτον δίκαιον νᾶχαν πάρειν καὶ ὄλην τὴν Κύπρον διὰ τὰς πολλὰς μας ἁμαρτίες...* (Μαχαιράς, τόμ. I, § 482).

Την κατάληψη της πόλης ακολούθησε το 1374 συνθήκη μεταξύ των δύο πλευρών, με την οποία καθοριζόταν το νέο καθεστώς. Σύμφωνα και πάλι με τον Μαχαιρά έγινε «διαλαλημός» που έλεγε: *Ξεύρετε πῶς ἐδώκαμεν ἐξουσίαν καὶ ὄρισμόν τοὺς γερόντας φίλους τοὺς Γενουβίσιους νὰ μποῦν καὶ νὰ βγοῦν εἰς τὸ νησίον μας, τὰ κορμιά τους καὶ τὰς πραγματεῖες τους, νὰ πουλοῦν, ν' ἀγοράζουν εἰς τὴν γῆν, εἰς τὴν θάλασσαν, ὡς γοιὸν ἦτον συνειθισμένοι πάντα. Τοῦτον ὄλον ἐγένετον διὰ νὰ μαλακτιάνουν τὸν θυμόν τους Γενουβίσιους καὶ νὰ τοὺς κολακίψουν...* (Μαχαιράς, τόμ. I, § 338).

Η κατάληψη της Αμμοχώστου έγινε με το πρόσχημα των απλήρωτων αποζημιώσεων εκ μέρους του βασιλιά, και η παραχώρησή της από τον τελευταίο υπό τη μορφή ενεχύρου για τα χρεωστούμενα. Στην πραγματικότητα η Γένουα ενδιαφερόταν για την αποκλειστική εκμετάλλευση του λιμανιού, ενώ ο βασιλιάς κάτω από την οικονομική και στρατιωτική πίεση δεν μπορούσε να κάνει αλλιώς. Οι Γενουάτες προχώρησαν σε μια ακόμη ενέργεια, ενδεικτική της ηγεμονικής τους στάσης: Μετέφεραν στην Γένουα ως όμηρο, για την πιστή τήρηση των όρων της συμφωνίας, μαζί με κύριους ευγενείς το θείο του βασιλιά Πέτρου Β΄, και μετέπειτα βασιλιά Ιάκωβο Β΄. Εκεί μάλιστα γεννήθηκε και ο γιος του Ιακώβου και διάδοχός του, ο Ιανός, ο οποίος πήρε το όνομά του από τη γενέθλια πόλη του (Iapua = Γένουα).

Ο Καθολικός Καθεδρικός Ναός της Αμμοχώστου.

Η Αμμόχωστος βρισκόταν αρχικά υπό την ηγεμονική κυριαρχία του βασιλιά. Λίγα χρόνια όμως αργότερα, το 1382, μετά το θάνατο του βασιλιά Πέτρου Β΄ ο Ιάκωβος σε αντάλλαγμα της απελευθέρωσής του και της ανόδου του στο θρόνο παραχώρησε στη Γένοα την πόλη της Αμμοχώστου, το λιμάνι της και μια περιμετρική λωρίδα γης δύο λευγών. Τη διοίκησή της ασκούσε πλέον η ίδια η Δημοκρατία της Γένοας μέσω ενός αξιωματούχου που έφερε τον τίτλο του «ποντεστά και καπιτάνου». Από τη χρονιά αυτή άρχισε ουσιαστικά και η γενοואτική κατοχή, που σήμανε και την απομάκρυνση της αντιπάλου Βενετίας από την Κύπρο. Η Γένοα είχε τελικά επικρατήσει. Η Βενετία απομακρύνθηκε, όχι όμως οριστικά, από το μέτωπο της Κύπρου, διατηρώντας ανοικτό πάντα το μέτωπο με τη Γένοα σε άλλους χώρους, σημαντικότερους γι' αυτήν, εκείνη τουλάχιστον την περίοδο.

Με την απόκτηση της Αμμοχώστου η Γένοα προσπάθησε να επιβάλει ένα είδος μονοπωλίου στη χρήση του λιμανιού, αναγκάζοντας στην ουσία τους υπόλοιπους εμπόρους των άλλων χωρών να αποχωρήσουν σταδιακά, γεγονός όμως που αποδείχθηκε καταστροφικό τόσο για το ίδιο το λιμάνι όσο και για τα συμφέροντα της κυρίαρχης πόλης. Τα έσοδα πολύ γρήγορα άρχισαν να μειώνονται και να μην επαρκούν για την κάλυψη των αναγκών, για την οργάνωση

δηλαδή και τη συντήρηση της πόλης, και πάνω απ' όλα για τη φρούρηση και την οχύρωσή της. Γιατί μπορεί το μέτωπο με τη Βενετία να είχε κλείσει, εκείνο όμως με τους βασιλείς της Κύπρου είχε μείνει ανοικτό, ενώ ένας νέος κίνδυνος οι Μαμελούκοι της Αιγύπτου έκανε την εμφάνισή του. Είναι γεγονός βέβαια ότι τουλάχιστον για τις οχυρώσεις η Γένουα φρόντισε έγκαιρα και με προσοχή, αφού ήταν θέμα επιβίωσης.

Να πώς περιγράφει την πόλη ο ταξιδιώτης Νικολό ντε Μαρτόνι (Nicolò de Martoni), ο οποίος αποβιβάστηκε εκεί το Νοέμβριο του 1394: *Η Αμμόχωστος ανήκε πριν στο βασιλέα της Κύπρου αλλά τώρα την κατέχουν οι Γενοάτες. Είναι μια μεγάλη πόλη, όπως η πόλη της Κάπουα, αλλά ένα μεγάλο μέρος της σχεδόν το 1/3 είναι ακατοίκητο και τα σπίτια είναι κατεστραμμένα, και αυτό συνέβη από τότε που οι Γενοάτες κατέλαβαν την Αμμόχωστο. .... Τα τείχη αυτής της πόλης είναι τα καλύτερα τείχη που έχω δει ποτέ μου σε πόλη. Είναι υψηλά με ευρείς διαδρόμους και γύρω από αυτά έχει πολλούς και υψηλούς πύργους. Αυτή η πόλη φρουρείται ζηλόφθονα ημέρα και νύχτα από τους Γενοάτες, επειδή υπάρχει απειλή από το βασιλέα της Κύπρου. Υπάρχουν 700 ένοπλοι στρατιώτες, έμμισθοι των Γενοατών, που φρουρούν αυτή την πόλη με πολύ μεγάλο ζήλο* (Valderio, *La guerra di Cipro*, σελ. 151-152).

Εσωτερική άποψη της Πύλης της Θάλασσας, Αμμόχωστος (πριν από το 1957).

Παρά την απόκτηση της πόλης, οι αποζημιώσεις από τις καταστροφές του 1372 συνέχιζαν να αποτελούν το πάγιο αίτημα των Γενουατών προς το βασιλιά. Οι αποζημιώσεις αυτές, που θα ενίσχυναν τα έσοδά τους, δεν καταβλήθηκαν ποτέ. Έτσι, το οικονομικό αδιέξοδο, καθώς και κάποιες πολιτικές και οικονομικές συγκυρίες στην ευρύτερη περιοχή, οδήγησαν την Αμμόχωστο σε παρακμή. Πρέπει να προστεθεί εδώ πως η Γένουα είχε ήδη αντιμετωπίσει στα τέλη του 14ου αι., λίγο μετά την κατάληψη της Αμμοχώστου, τον τέταρτο πόλεμο εναντίον της Βενετίας (1378-1381). Και μπορεί ο πόλεμος αυτός να ήταν ο πιο σύντομος – κράτησε τρία μόνο χρόνια – ήταν όμως ο πιο καταστροφικός και για τις δύο πόλεις. Και ενώ νικήτρια δύναμη ήταν τυπικά η Γένουα, στην πραγματικότητα δεν υπήρξαν οφέλη γι' αυτήν. Στα χρόνια που ακολούθησαν η Γένουα παρέμεινε στάσιμη, ενώ αντίθετα η Βενετία μετά από μικρή ανάπαυλα συνέχισε την ανοδική της πορεία.

Οι προσπάθειες ανακατάληψης της Αμμοχώστου από τους βασιλείς της Κύπρου δεν έλειψαν, όλες όμως απέτυχαν. Στα χρόνια του βασιλιά Ιάκωβου Α΄ έγινε προσπάθεια απόκτησης της πόλης με διπλωματικό τρόπο, αλλά δεν έφερε αποτέλεσμα. Το ίδιο αποτυχημένη ήταν και η απόπειρα από τον ίδιο βασιλιά, το 1396, να καταληφθεί ύστερα από προδοσία. Γράφει γι' αυτό ο Μαχαιράς: *Και εις τούς ατςς' έπρονοντιάσεν άπου την Άμόχουστον ο Ξένος να παραδώσ η του ρέ Τζάκ την Άμόχουστον, και ένωσαν τον οί Γενουβίσοι και καπόσους του συντρόφους, και έκατακόψαν τους τέσσερα κομματία και έκρεμμάσαν τους εις την Άμόχουστον* (Μαχαιράς, τόμ. Ι, 1, § 626).

Σοβαρότερες ήταν οι προσπάθειες για την ανακατάληψη της πόλης από το βασιλιά Ιανό. Η πρώτη πραγματοποιήθηκε το 1402 και η δεύτερη από το 1403 μέχρι το 1406. Στην πρώτη στηρίχθηκε και πάλι σε σχέδιο προδοσίας και άνοιγμα της πύλης από μέσα, ενώ στη δεύτερη στην πολεμική τακτική. Η στρατιωτική προετοιμασία και των δύο πλευρών ήταν σημαντική – λέγεται μάλιστα ότι χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά στην Κύπρο κανόνια, τα οποία οι εμπόλεμοι είχαν προμηθευτεί από τη Βενετία –, αλλά ο Ιανός αναγκάστηκε τελικά να λύσει την πολιορκία και να αποσυρθεί. Η Γένουα προσπάθησε να εκδικηθεί για το τόλμημα αυτό του βασιλιά, απειλώντας με κατάληψη τη Λεμεσό, αλλά τελικά δέχθηκε να υπογραφεί συμφωνία. Ο νέος εχθρός, οι Μαμελούκοι της Αιγύπτου, αν και δεν ένωσε τους απειλούμενους, βασιλείς δηλαδή και Γενουάτες, ωστόσο τους ανάγκασε να μειώσουν την ένταση στο ανοικτό μέτωπο.

Στις παραπάνω προσπάθειες των φράγκων βασιλέων για ανακατάληψη της Αμμοχώστου η Βενετία, από την οποία ζητήθηκε βοήθεια, κράτησε σταθερά

ουδέτερη στάση. Κατά την πρώτη μάλιστα προσπάθεια του Ιανού, οι Βενετοί έσπευσαν να διαβεβαιώσουν τη Γένουα ότι δεν είχαν καμιά ανάμιξη στην υπόθεση αυτή. Ωστόσο στην επόμενη προσπάθεια, όπως είδαμε, έσπευσε να προμηθεύσει και τις δύο εμπόλεμες πλευρές με κανόνια, εφαρμόζοντας την κλασική αρχή μιας ανερχόμενης δύναμης: «των δύο δερονόντων, ο τρίτος πρώτος».

Για τους βασιλείς της Κύπρου η αποτυχία ανακατάληψης της Αμμοχώστου δεν έμεινε μόνο στο ψυχολογικό επίπεδο. Και στις δύο συμφωνίες, του 1403 και του 1410, όχι μόνο επικυρώθηκε για άλλη μια φορά η θέση της Γένουας, αλλά επιβλήθηκαν και πολύ μεγάλες αποζημιώσεις, οι οποίες στην ουσία ήταν η σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι. Το ταμείο του Βασιλείου της Κύπρου ήταν ήδη επιβαρυνμένο, και οι νέες οικονομικές υποχρεώσεις το οδήγησαν σε οριακό σημείο. Οι προσπάθειες των βασιλέων για να εξοφλήσουν τα χρέη τους προς τη Γένουα ήταν μεγάλες – μέχρι και στη Βενετία απευθύνθηκαν για δάνειο –, αλλά απέτυχαν. Παρόλ' αυτά, όπως ήδη αναφέρθηκε, ενόψει και της νέας απειλής των Μαμελούκων, τα πράγματα ηρέμησαν και επήλθε ειρήνη στο μέτωπο Κύπρου και Γένουας.

Γύρω στα 1420 μάλιστα υπήρξε πρόταση των Γενουατών προς το βασιλιά Ιανό για εξαγορά της Αμμοχώστου, αλλά το ποσό ήταν μεγάλο και οι Κύπριοι αδυνατούσαν να το καταβάλουν, ύστερα μάλιστα και από την άρνηση των Βενετών για δάνειο. Η κυπριακή οικονομία βρισκόταν σε κατάρρευση, εξαιτίας των μεγάλων δαπανών για τον πόλεμο, των ελάχιστων εσόδων και των μεγάλων δανείων. Ήταν ένας από τους λόγους που ο μακροχρόνιος κυπρογενουατικός πόλεμος βρισκόταν σε ύφεση. Εξάλλου, φαίνεται πως ούτε ο λαός τον υποστήριζε, βλέποντας την κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει το Βασίλειο. Φυσικές καταστροφές και θανατηφόροι λιμοί, ήδη από πολύ παλαιότερα είχαν επιβαρύνει την κατάσταση.

Ο μισός αιώνας που πέρασε από την κατάληψη της Αμμοχώστου μέχρι και το θάνατο του Ιανού, το 1432, ήταν καταστρεπτικός από κάθε άποψη για την Κύπρο. Η σημαντική θέση του Βασιλείου στην πολιτική και οικονομική σκηνή της ανατολικής Μεσογείου συνεχώς υποχωρούσε, καταλαμβάνοντας μια όλο και πιο περιθωριακή θέση. Αποτέλεσμα ήταν και η οικονομική εξασθένηση. Οι προσπάθειες των βασιλέων Πέτρου Β΄ και Ιανού είχαν στραφεί κατά κύριο λόγο στην απελευθέρωση της Αμμοχώστου, προκαλώντας ακόμη μεγαλύτερες απώλειες.

Μετά το 1420 η Κύπρος βρέθηκε στη δίνη των μαμελουκικών επιδρομών. Η νέα απειλή έφερε κοντά Κύπριους και Γενουάτες, με αποτέλεσμα την ενίσχυση των οχυρώσεων της Αμμοχώστου και τη χαλάρωση των οικονομικών απαιτήσεων της Γένουας, με τη διευθέτηση των χρεών. Η Βενετία συνέχισε να κρατά αποστάσεις στα θέματα της Κύπρου, απορρίπτοντας όχι μόνο αίτηση του Ιανού για δάνειο, αλλά και πρόταση για επίθεση εναντίον των Γενουατών της Αμμοχώστου. Γενικά τα συμφέροντα της Βενετίας εκείνη την εποχή στην Κύπρο δεν ήταν σπουδαία και γι' αυτό δεν ήταν πρόθυμη να παρέμβει. Το 1430 μάλιστα απαγόρευσε και πάλι στους υπηκόους της να εμπορεύονται στο νησί.

Η εκστρατεία των Μαμελούκων εναντίον της Κύπρου έληξε το 1427 με τη συμφωνία του σουλτάνου με το βασιλιά Ιανό. Η συμφωνία μεταξύ άλλων περιλάμβανε καταβολή αποζημίωσης και ετήσιο φόρο υποτέλειας, καθιστώντας το κυπριακό ταμείο προβληματικό, αν λάβουμε υπόψη και τα χρέη προς τους Γενουάτες.

Μετά την άνοδο του βασιλιά Ιωάννη Β' στο θρόνο, το 1432, ξανάρχισαν οι προσπάθειες διαπραγματεύσεως με τη Γένοα. Διαμεσολαβητής αυτή τη φορά ήταν ο καρδινάλιος Ούγος (Hugues), θείος του βασιλιά. Το 1435 διαμαρτυρήθηκε εγγράφως στη Γένοα για τη συμπεριφορά των αξιωματούχων της στο νησί. Οι αφορμές ήταν πολλές: υποκίνηση ταραχών μεταξύ Κυπρίων και Μαμελούκων με αποτέλεσμα την επίθεση αιγυπτιακών πλοίων εναντίον της Κύπρου, παροχή ασύλου σε φυγάδες δούλους, καταπάτηση βασιλικού κτήματος στην Αμμοχώστο και άλλα. Τέτοιου είδους διαμαρτυρίες συνεχίστηκαν τόσο κατά τη δεκαετία του 1430 όσο και σε εκείνη του 1440. Από την πλευρά της η Γένοα ανταπαντούσε διαμαρτυρόμενη, όπως πάντα, για τη μη εξόφληση των χρεών του Βασιλείου προς την ίδια ή προς τους πολίτες της, καθώς και για άλλα γεγονότα σχετικά με την πολιτική των βασιλέων της Κύπρου. Διαπραγματεύσεις άρχισαν τελικά το 1439, πάντα υπό τον Ούγο, και έλειξαν το 1441 με νέα συμφωνία που διευθετούσε και πάλι τον τρόπο εξόφλησης των χρεών. Το θέμα, όπως και τις προηγούμενες φορές, δεν σταμάτησε ούτε τη φορά αυτή. Τα χρέη δεν εξοφλούνταν και οι πολίτες της Γένουας, οι οποίοι είχαν δανείσει χρήματά τους, διαμαρτύρονταν συνεχώς. Όμως οι αντιστάσεις των Γενουατών άρχισαν σιγά σιγά να κάμπτονται για διάφορους λόγους. Στη μητρόπολή τους υπήρχε πολιτική αστάθεια, ενώ ταυτόχρονα ο ρόλος τους στο εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου είχε αρχίσει να μειώνεται σημαντικά, γεγονότα που είχαν ως αποτέλεσμα να μειωθεί παράλληλα και η πολιτική τους δύναμη έξω από τα όρια της επικράτειάς τους.

Η Γένουα, σε σταθερή οικονομική και πολιτική παρακμή, αναγκάστηκε τελικά να παραχωρήσει το 1447 την πόλη στη γενονατική Τράπεζα του Αγίου Γεωργίου για 29 χρόνια. Η Τράπεζα ανέλαβε την εξουσία και την υποχρέωση ταυτόχρονα να επενδύει κάθε χρόνο 10.000 γενονατικά δουκάτα για τις ανάγκες της πόλης και της γενονατικής παροικίας. Και αυτή όμως η λύση αποδείχθηκε ανεπαρκής. Οι προσπάθειες της Τράπεζας δεν απέδωσαν, παρόλο που διατήρησε την πόλη για 17 ολόκληρα χρόνια.

Οι δεκαετίες του 1440 και του 1450 ήταν ιδιαίτερα δύσκολες για το Βασίλειο της Κύπρου εξαιτίας της μαμελουκικής απειλής, αλλά και της τουρκικής από τη νότια Μ. Ασία. Οι αποζημιώσεις προς τους εχθρούς αυτούς και οι φόροι υποτέλειας έφεραν σε μεγάλη δυσχέρεια το βασιλικό ταμείο, χωρίς να έχει ταυτόχρονα κλείσει το θέμα των αποζημιώσεων προς τη Γένουα, αλλά και τη Βενετία.

Παλαιότερα χρέη προς τις βενετικές αρχές δεν είχαν εξοφληθεί, ενώ συνεχώς συσσωρεύονταν καινούργια, κυρίως προς ιδιώτες. Όπως και η Γένουα, έτσι και η Βενετία παραπονιόταν για τη μη τήρηση εκ μέρους των βασιλέων όσων είχαν συμφωνηθεί. Κατά το 15ο αι. η ίδια η Βενετία, αλλά περισσότερο οι Βενετοί που κατοικούσαν στην Κύπρο είχαν δανείσει χρήματα στους κύπριους βασιλείς σε διάφορες περιπτώσεις, όπως για τα λύτρα με σκοπό την απελευθέρωση του Ιανού από τους Μαμελούκους ή τη συγκέντρωση του ποσού για τις οικονομικές απαιτήσεις του μαμελούκου σουλτάνου. Οι διαπραγματεύσεις των βασιλέων για εξόφληση των χρεών προς τη Βενετία και τη Γένουα όχι μόνο γίνονταν σχεδόν ταυτόχρονα, αλλά και με ανάλογες υποσχέσεις, αποδεικνύοντας έτσι την ουσιαστική πολιτική αδυναμία τους και την ανεπάρκεια του βασιλικού ταμείου.

Στην προσπάθειά τους να συγκεντρώσουν χρήματα οι βασιλείς επέβαλλαν φορολογίες σε όλους ανεξαιρέτως, γεγονός που προκάλεσε τις έντονες διαμαρτυρίες της Βενετίας για τη φορολόγηση υπηκόων ή προστατευομένων της. Ο βασιλιάς απάντησε ότι εκείνοι είχαν φορολογηθεί όπως όλοι για την αντιμετώπιση του μαμελουκικού κινδύνου, ο οποίος απειλούσε τους πάντες στο νησί, επομένως ήταν προς το συμφέρον όλων η αντιμετώπισή του. Η Βενετία όμως δεν πείστηκε και τουλάχιστον δύο φορές, το 1447 και το 1452, απείλησε ότι θα απέσυρε τους εμπόρους της από το νησί και ότι θα κήρυσσε εμπορικό αποκλεισμό, αν δεν ικανοποιούνταν τα αιτήματά της, η αποζημίωση δηλαδή όλων των υπηκόων της που είχαν υποστεί ζημιές. Και η Βενετία εκείνη την εποχή είχε την ικανότητα να πραγματοποιήσει τις απειλές της.

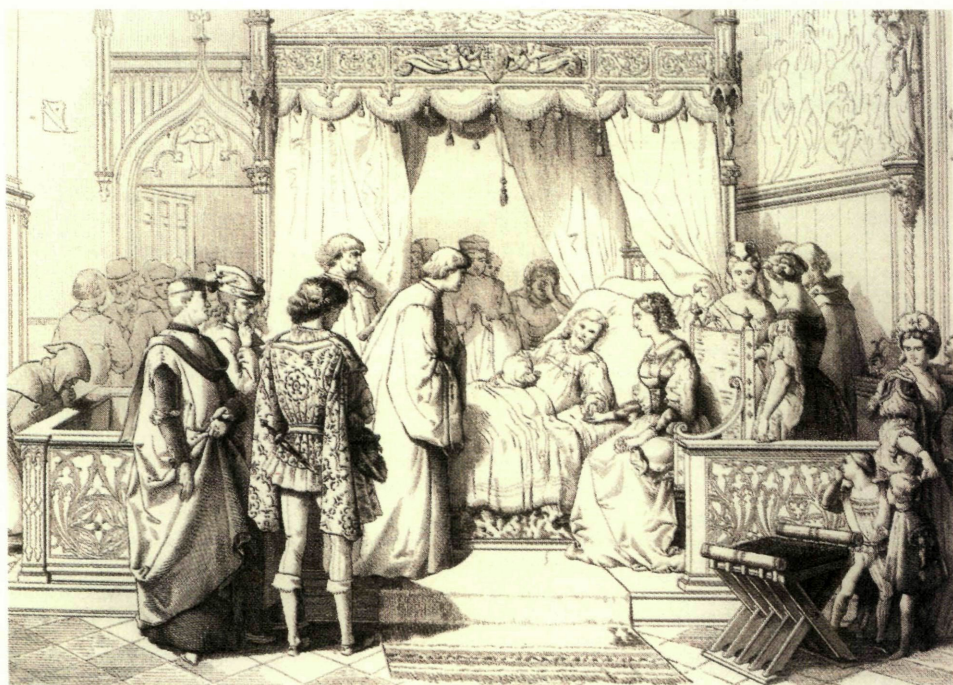

Για τη Βενετία ήδη από τις αρχές του 15ου αι. άρχιζε μια μεγάλη περίοδος οικονομικής και πολιτικής ακμής, καθιστώντας την πρωταγωνίστρια δύναμη όχι μόνο στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου, αλλά και στον ευρύτερο ευρωπαϊκό. Αντίθετα, για τη Γένουα άρχιζε η περίοδος της σταδιακής παρακμής. Ήταν αναπόφευκτο η ίδια κατάσταση να αντανακλάται και στην Κύπρο. Παρόλο που τυπικά η Γένουα συνέχιζε να ελέγχει ακόμη άμεσα ή έμμεσα την Αμμόχωστο, η Βενετία με άλλο τρόπο είχε αρχίσει να επικρατεί. Οι βενετικές επενδύσεις στο νησί συνεχώς αυξάνονταν, όπως και ο αριθμός των βενετών εμπόρων, τα κυπριακά προϊόντα (ζάχαρη κυρίως, αλλά και βαμβάκι και λουλάκι) ήλκυαν το μεγάλο ενδιαφέρον του βενετικού εμπορίου, το βενετικό δούκατο ήταν το κυρίαρχο νόμισμα στις εμπορικές συναλλαγές στην Κύπρο. Η οικονομική επικράτηση της Βενετίας στον κυπριακό χώρο είχε αρχίσει, προάγγελος μελλοντικών εξελίξεων. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου ότι ήδη στα μέσα του 15ου αι., 40 περίπου χρόνια πριν αυτό συμβεί, υπήρχαν φήμες για σχέδιο προσάρτησης του Βασιλείου στη βενετική επικράτεια.

Στα μέσα του 15ου αι. οι βασιλείς της Κύπρου βρίσκονταν πλέον σε ασφυκτικό κλοιό, από τη μια οι στρατιωτικές απειλές των Μαμελούκων της Αιγύπτου και των Τούρκων της νότιας Μ. Ασίας, και από την άλλη οι αυξανόμενες οικονομικές απαιτήσεις της Γένουας και της Βενετίας.

Στη δειναστική κρίση που ξέσπασε μετά το θάνατο του Ιωάννη Β' ανάμεσα στη βασίλισσα Καρλόττα και το νόθο αδελφό της Ιάκωβο, τον «Γιάκουμο τον Μπάσταρδο», όπως τον αποκαλεί ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός στη Χρονολογική Ιστορία του, Γένουα και Βενετία πήραν και πάλι αντίθετη θέση. Τον Ιάκωβο υποστήριζαν οι Μαμελούκοι στους οποίους είχε καταφύγει. Η Καρλόττα αναζήτησε βοήθεια στη Δύση. Απευθύνθηκε στη Γένουα, η οποία αντιλαμβανόμενη σωστά ότι κινδύνευε η Αμμόχωστος και τα συμφέροντά της εκεί, αναγνώρισε την ανάγκη υποστήριξης της Κύπρου μαζί με το δούκα της Σαβοΐας, πεθερό της βασίλισσας, και τον πάπα – εξάλλου οι εχθροί ήταν «άπιστοι». Από την άλλη πλευρά η Βενετία, μια δύναμη που πραγματικά θα μπορούσε να παίξει σημαντικό ρόλο, για άλλη μια φορά αρνήθηκε την υποστήριξή της, προσπαθώντας να διασφαλίσει κι εκείνη με τη σειρά της τα εμπορικά της συμφέροντα στο χώρο της νοτιοανατολικής Μεσογείου και ιδιαίτερα προς την Αίγυπτο.

Στη διάρκεια του εμφυλίου στην Κύπρο, δηλαδή μεταξύ του 1460 και του 1464, οι Γενουάτες της Αμμοχώστου κράτησαν μάλλον περιέργη στάση.

Ο θάνατος του τελευταίου βασιλιά Ιακώβου Β΄.

Θεωρητικά οι επιθέσεις στο στρατό του Ιακώβου και οι λεηλασίες στις περιοχές που ελέγχονταν από το σφετεριστή γίνονταν σε αντιπερισπασμό και προς βοήθεια της νόμιμης βασίλισσας. Ωστόσο οι Γενουάτες φαίνεται ότι προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση και να αποκομίσουν κέρδη. Όμως η εποχή που μπορούσαν να επιβάλουν την πολιτική τους είχε παρέλθει οριστικά. Ο Ιάκωβος κατέλαβε σταδιακά σχεδόν ολόκληρη την Κύπρο (εκτός από την Κερύνεια και το Κολότσι). Η Αμμόχωστος έπεσε στα χέρια του στις αρχές του 1464 ύστερα από 90 χρόνια γενονατικού ελέγχου. Με την πτώση της έληξε μια μακρά περίοδος γενονατικής εκμετάλλευσης του λιμανιού, η οποία τελικά δεν απέφερε σε κανέναν ουσιαστικά οφέλη.

Ο βασιλιάς Ιάκωβος Β΄ όχι μόνο κατάφερε να εκδιώξει τους Γενουάτες από την Αμμόχωστο, αλλά έμελλε, εξαιτίας κάποιων συγκυριών, να οδηγήσει την Κύπρο στα χέρια της Βενετίας. Το 1468 μετά από πολύ σκέψη και σωστό σχεδιασμό αρραβωνιάστηκε τη μόλις δεκατετράχρονη Αικατερίνη Κορνάρο (Caterina Cornaro). «Και επέβεν εις την Βενετίαν τον μισέρ Φιλίππο Μισταχέλην, δια να τελειώσει την αρμασίαν με την ρήγαιναν, την Κατερίναν. Και εφέραν την εις την εχρονίαν αυοβ΄ Χριστού. Και αρμάστην εις την Αμμόχουστον. Και εγένην μεγάλη φέστα», σύμφωνα με τον Γεώργιο Βουστρώνιο

(Βουστρώνιος, σελ. 151, παραλλαγή Β). Ο Ιάκωβος σχεδίαζε να δώσει στο λιμάνι της Αμμοχώστου την παλιά του αίγλη και να επαναφέρει την πόλη στην παλιά της ευημερία. Το 1473 όμως, σύμφωνα με τον παραπάνω χρονογράφο, *έππεσεν εις το κρεβάτιν... Και γνώθοντα το κορμίν του κακά, εθελήσεν να ποιήσει διαθήκην. Και έφεραν τον καντσιλιερήν του τον μίσερ Τουμάζο Φικάρδον. Και έγγραφέν την.... Και είπεν: «Ανίσως και ο Θεός ποιήσει το θέλημάν του εξ αυτής μου, η γυναίκα μου να είναι κυρά και ρήγαινα της Κύπρου! Η ποία ευρίσκεται αγγαστρωμένη. Και, ανίσως και ποιήσει κληρονόμον, το παιδίν μου θέλω να έχει το ρηγάτον. Και αν του έρτει θάνατος, θέλω το ρηγάτον να το έχει ο παστάρδος ο Τζενίος. Και αν πεθάνει ο Τζενίος, να το έχει ο Τζίας! Και, ανίσως και δεν ζήσει απ' εκείνους, να το έχει η παστάρδα μου! Και, ανίσως και πεθάνει κ' εκείνή, να το έχει ο κοντόττερος κληρονόμος τούς Τελουζουνιάδες! Και ούτως είναι το θέλημάν μου...»* (Βουστρώνιος, σελ. 151, 153, παραλλαγή Β). Πράγματι ο Ιάκωβος, ο τελευταίος βασιλιάς της Κύπρου, λίγο καιρό μετά επεθάνεν ε' Ιουνίου 'αυογ'... Και θαφίον δεν του εποίκαν, διότι κερίν δεν ευρίσκετον εις την Κύπρον. Και εσκίσαν τον. Και εβγάλαν τ' άντερά του. Και επαρτσαμίασαν τον. Και εθάψαν τον εις τον Αγίον Νικόλαν (Βουστρώνιος, σελ. 153, παραλλαγή Β). Η επιθυμία του να παραμείνει το βασίλειο στους Λουζινιάν δεν πραγματοποιήθηκε. Το μωρό που γέννησε η ρήγαινα, ο νόμιμος δηλαδή διάδοχος, πέθανε ένα περίπου χρόνο αργότερα. Έτσι, η βασίλισσα έμεινε, μόνη αυτή μια Βενετή, στο θρόνο για 15 χρόνια, ώσπου το 1489 και ύστερα από έντονους διπλωματικούς χειρισμούς παρέδωσε την εξουσία και το νησί στην πατρίδα της, τη Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας. Μια νέα περίοδος άρχισε για την Κύπρο, περίοδος ακμής μέσα σε εχθρικό περιβάλλον. Η Βενετία, μια ισχυρότατη οικονομική και πολιτική δύναμη τα χρόνια εκείνα, άντεξε την οθωμανική πίεση για 80 χρόνια. Το 1571 η Κύπρος έγινε και αυτή μέρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Κρίνοντας τη στάση των δύο εμπορικών ιταλικών πόλεων στο θέμα της Κύπρου, μπορεί πολύ σχηματικά να καταλήξει κανείς στις παρακάτω διαπιστώσεις: Η Γένοβα αγωνίστηκε σκληρά να καταλάβει την ηγεμονική θέση στα πράγματα της Κύπρου, αλλά δεν κατάφερε να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων. Ενώ μπόρεσε δηλαδή, χάρη στα προνόμια και τις κατά καιρούς συνθήκες με τους φράγκους βασιλείς, να δημιουργήσει το πλαίσιο εκείνο που θα της επέτρεπε να δρέψει τους καρπούς των προσπαθειών της, δεν κατάφερε τελικά να το επιτύχει. Κι αυτό εξαιτίας της κοντόφθαλμης πολιτικής της, για μονο-

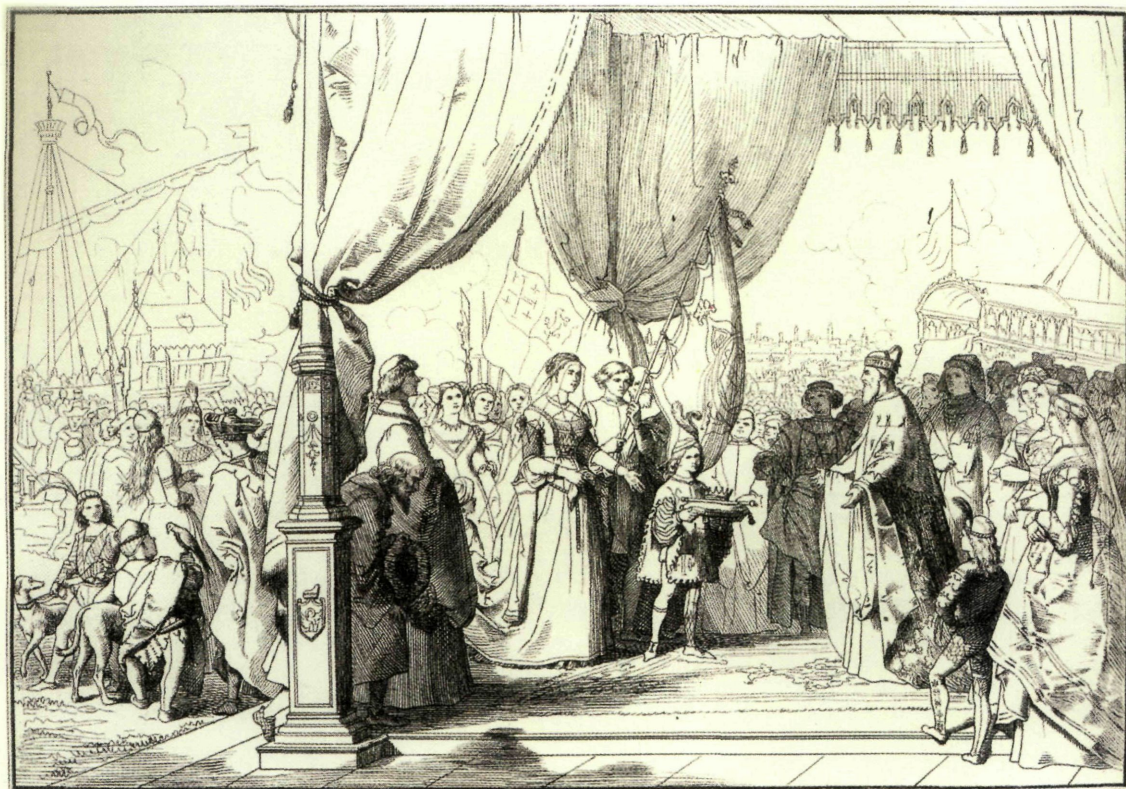
πωλιακή εκμετάλλευση του λιμανιού της Αμμοχώστου. Επρόκειτο για ένα ιδιαίτερα ξεπερασμένο οικονομικό μοντέλο, γεγονός που αποδείχτηκε γρήγορα.

Από την άλλη πλευρά η Βενετία φάνηκε, και ήταν στη συνέχεια, η ηττημένη στην προσπάθεια για επικράτηση. Όμως η Γαληνοτάτη αντιπροσώπευε εκείνη την εποχή ό,τι πιο μοντέρνο στον τομέα κυρίως της οικονομίας, αλλά και της πολιτικής. Είναι γνωστό ότι οι Βενετοί, εκτός από σπουδαίοι έμποροι, ήταν και καλοί διπλωμάτες. Και αυτό φάνηκε στο θέμα της Κύπρου. Ενώ δεν υποχώρησαν αυτόματα και χωρίς αντίσταση στο νησί, παρόλ' αυτά διαβλέποντας ως ένα σημείο τις εξελίξεις αποτραβήχτηκαν περιμένοντας υπομονετικά την κατάλληλη ευκαιρία, που εντέλει τους δόθηκε.

Οι βασιλείς της Κύπρου, τέλος, αντιπροσώπευαν ένα φθίνον πολιτικό σύστημα, που είχε τις ρίζες του στην κεντροευρωπαϊκή φεουδαρχία. Και ενώ υπήρχε ισχυρή κεντρική εξουσία, η πολιτική των βασιλέων σε επιμέρους θέματα, όπως αυτό της οικονομίας, και ειδικότερα του εμπορίου, δεν είχε ισχυρούς άξονες. Έτσι προσπάθησαν να προσεταιριστούν το ξένο εμπορικό στοιχείο, αλλά έπεσαν στην παγίδα των ισχυροτέρων, της Βενετίας δηλαδή και της Γένουας. Όταν συνειδητοποίησαν τη θέση τους, ήταν πια πολύ αργά για να ξεφύγουν. Και ενώ, ιδιαίτερα κατά το καθοριστικό πρώτο μισό του 14ου αι. η συμπάθεια των βασιλέων στρεφόταν φανερά προς τους Βενετούς, ήταν οι Γενουάτες που κατάφεραν να τους παγιδεύσουν. Η γενουατική κατοχή της Αμμοχώστου υπήρξε μια πληγή για το βασίλειο της Κύπρου, η οποία δεν στάματησε να αιμορραγεί. Η σύντομη ζωή του φραγκικού βασιλείου μετά την ανακατάληψη της Αμμοχώστου, δεν αφήνει περιθώρια να κρίνει κανείς πώς θα εξελισσόταν όχι μόνο το ίδιο το λιμάνι, αλλά και ολόκληρο το Βασίλειο της Κύπρου, αν η δυναστεία των Λουζινιάν δεν έληγε τόσο άδοξα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Francesco Amadi, *Cronaca di Cipro, έκδοση R. De Mas Latrie, Chroniques d'Amadi et de Strambaldi*, Μέρος πρώτο, *Chronique d' Amadi*, Παρίσι 1891 (φωτομηχανική ανατύπωση με πρόλογο Θ. Παπαδόπουλλου και εισαγωγή S. Beraud, Κυπριολογική Βιβλιοθήκη 9, Λευκωσία 1999).
- Γεώργιου Βουστρώνιου, *Διήγησις Κρονίκας Κύπρου*, Κριτική έκδοση, Γιώργος Κεχαγιόγλου, Λευκωσία 1997.
- Antonii Mariae Gratiani, *De Bello Cyprio*, Ρώμη 1624. Νέα έκδοση με Εισαγωγή, Επιμέλεια επανέκδοσης κειμένου, Μετάφραση και Σχόλια: Χαράλαμπος Γάσπαρης, Λευκωσία 1997.
- W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen âge*, Λιψία 1885-86 (ανατύπωση, Άμστερνταμ 1967).
- G. Hill, *A history of Cyprus*, τόμ. II-III, Καίμπριτζ 1972.
- Λεόντιου Μαχαιρά, *Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου*, Leontios Makhairas, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle'*, Edited with a Translation and Notes by R.M. Dawkins, Οξφόρδη 1932 (φωτομηχανική ανατύπωση Les Editions L' Oiseau, Αμμόχωστος κ.κ.).
- Θ. Παπαδόπουλλος (εκδ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τόμ. Δ' , *Μεσαιωνικόν βασίλειον – Ενετοκρατία*, Μέρος Α' , Λευκωσία 1995· τόμ. Ε' , *Μεσαιωνικόν βασίλειον – Ενετοκρατία*, Μέρος Β' , Λευκωσία 1996.
- Pietro Valderio, *La guerra di Cipro*, έκδοση G. Grivaud και Nasa Patariou, Λευκωσία 1996.

Η Κατερίνα Κορνάρο μεταβιβάζει το στέμμα της Κύπρου στη Βενετική Δημοκρατία.

Η Κύπρος στη δίνη του ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών δυνάμεων (15ος-16ος αι.)

Κώστας Γ. Τσιγκάκης

Ερευνητής I.B.E./E.I.E.

Στις τελευταίες δεκαετίες του 15ου αιώνα οι δύο σημαντικότερες ναυτικές δυνάμεις της Μεσογείου – Βενετία και Γένουα – είχαν επιδοθεί σε έναν αγώνα με μήλον της έριδος το χώρο της Κύπρου. Από την αδυσώπητη πάλη, που γνώρισε πολλές διακυμάνσεις, νικητές βγήκαν τελικά οι Βενετοί. Η ευκαιρία, που επιζητούσαν από χρόνια για τη μόνιμη εγκατάστασή τους στο νησί, δεν άργησε να έλθει.

Ο Ιάκωβος Β΄ Λουζινιάν (1460-1473) νυμφεύθηκε την Αικατερίνη Κορνάρο (Cornaro), απόγονο γνωστής βενετικής οικογένειας. Κατά τον τρόπο αυτό επιτεύχθηκε η βενετική διείσδυση στο διοικητικό μηχανισμό του νησιού. Το 1464 ο Ιάκωβος Β΄ έδωξε τους Γενουάτες από την Αμμόχωστο και συνδέθηκε περισσότερο με τη Βενετία. Το γεγονός οδήγησε στην επικράτηση του βενετικού εμπορίου στο νησί. Ο απρόσμενος θάνατος του γάλλου βασιλιά είχε ως αποτέλεσμα να αναλάβει τη διακυβέρνηση του νησιού ως αντιβασίλισσα η Αικατερίνη Κορνάρο. Αμέσως κινητοποιήθηκαν οι Βενετοί, ώστε να θέσουν

υπό τον πλήρη έλεγχο τους το νησί. Οι πιέσεις τους, παρά τις αντιδράσεις που υπήρξαν, στέφθηκαν από επιτυχία.

Στις αρχές του 1489 η Αικατερίνη Κορνάρο παραιτήθηκε από το αξίωμά της, παραδίδοντας και τυπικά την Κύπρο στη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου. Την αλλαγή φρουράς, μέσα σε έντονη συγκινησιακή φόρτιση, περιγράφει ο Γεώργιος Βουστρώnios στη *Διήγησι Κρονίκας Κύπρου* (Α΄, σελ. 316 και 318):

Και εις τες ιε΄ Φεβρουαρίου αυτη΄ εβγήκεν η ρήγαινα από την Λευκουσίαν, να πάγει εις την Αμμόχουστον, δια να περάσει. Και επήγεν καβαλλαρία φορημένη κότταν ράζον μαύρη, και όλες οι καβαλλαρίες και οι καβαλλαρήδες εις την συντροφίαν της. Και ούλην στράταν τα μμάτιά της το κλάμαν δεν επαύσεν. Και ο λαός εποίκεν μέγαν κλάμαν. Και είχαν ορδινιασμένους, και ήρταν όλοι οι στρατίωτες εις την χώραν. Και, οσόν εβγήκεν την αυλήν, έβαλαν φωνήν: «Μαρκό! Μάρκο!». Και τη α΄ Μαρτίου αυθη΄ Χριστού εμπήκεν εις το κάτεργον. Και επήγεν εις την Βενετίαν.

Έτσι αρχίζει η βενετική περίοδος στην ιστορία της Κύπρου, η οποία παρατάθηκε ως το 1571. Έκαμε δέ η Κύπρος εις τὸ χέριν τῶν Βενέτων χρόνους ένενήντα έπτά, σημειώνεται χαρακτηριστικά στον Κώδικα αρ. 1 της Αρχιεπισκοπής Κύπρου του 17ου αι. (Schreiner, τόμ. 2, Χρονικό 9, σελ. 641-642). Προφανώς ο ανώνυμος συντάκτης του χρονικού σημειώματος υπολόγιζε – και πράγματι έτσι στην ουσία ήταν – ότι οι Βενετοί κατέλαβαν την εξουσία αμέσως μετά το θάνατο του Ιακώβου Β΄ Λουζινιάν το 1473. Ο έλεγχος του νησιού δεν υπήρξε ωστόσο εύκολη υπόθεση για τους νέους κυριάρχους του. Για να τον ολοκληρώσουν χρειάστηκε να υπερνικήσουν πολλά εμπόδια.

Τα σχέδια που στήριζε η Βενετία στην κατοχή της Κύπρου ήταν φιλόδοξα. Χάρη στις άφθονες πλουτοπαραγωγικές πηγές του νησιού – με πιο προσοδοφόρες εκείνες της ζάχαρης και του αλατιού – το βενετικό εμπόριο θα εξακοντιζόταν στα ύψη. Έπειτα, χρησιμοποιώντας το νεοκατακτημένο χώρο ως εφαλτήριο, θα μπορούσε με περισσότερη άνεση να διεισδύσει στην Ασία, στους δρόμους των μπαχαρικών. Η μεγάλη ακμή, που γνώριζε εκείνη την περίοδο η Βενετία, δεν άφηνε κανένα περιθώριο αμφιβολίας ότι τα σχέδιά της θα υλοποιούνταν.

Η ειρωνεία της τύχης, όμως, θέλησε ώστε οι βενετικές ελπίδες να καταρρεύσουν πρόωρα. Το 1492, δύο μόλις χρόνια μετά την κατάκτηση της Κύπρου, ανακαλύφθηκε η Αμερική. Στους νέους θαλάσσιους δρόμους που ανοίχτηκαν

για το εμπόριο εισήλθαν δυναμικά άλλες χώρες. Από τις αρχές του 16ου αιώνα, άρχισε σταδιακά το βενετικό εμπόριο να γνωρίζει περίοδο κάμψης. Οι συνεχείς πόλεμοι με την οθωμανική αυτοκρατορία αποτελούσαν μια διαρκή αιμορραγία. Την οικονομική κάμψη, όπως ήταν επόμενο, ακολούθησε η πολιτική κάμψη. Άσχετα ωστόσο από τη δυσμενή αυτή εξέλιξη, η Γαληνοτάτη εξακολούθησε να παραμένει καθοριστικός παράγοντας στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Η Κύπρος μπορεί να μη διαδραμάτιζε το ρόλο για τον οποίο αρχικά προοριζόταν, αποτελούσε όμως σημαντικό κρίκο στο βενετικό αποικιακό κράτος.

Η ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

Αμέσως μόλις εδραιώθηκαν οι Βενετοί στην Κύπρο εργάστηκαν μεθοδικά για την αναγνώριση από τους αντιπάλους τους της αλλαγής που επήλθε. Πολύ γρήγορα ωστόσο ήλθαν σε επαφή με μια δύσκολη πραγματικότητα. Το νησί, λόγω της επίκαιρης θέσης του, αποτελούσε πεδίο έντονων ανταγωνισμών, στους οποίους εμπλέκονταν όλες οι πολιτικές δυνάμεις της εποχής. Οι προοπτικές για ομαλή πορεία κάθε άλλο παρά ευοίωνες διαγράφονταν. Έτσι, τα βήματα που έπρεπε να γίνουν επιβαλλόταν να είναι προσεκτικά, για να μην υπάρξουν αντιδράσεις.

Ας δούμε όμως αναλυτικότερα τις σχέσεις του βενετικού κράτους με τους κύριους αντιπάλους του για τη διεκδίκηση του ευαίσθητου χώρου της Ανατολικής Μεσογείου:

Κράτος των Μαμελούκων της Αιγύπτου: Το Βασίλειο της Κύπρου κατά την τελευταία περίοδο της δυναστείας των Λουζινιάν ήταν φόρου υποτελές στους Μαμελούκους σουλτάνους της Αιγύπτου. Αμέσως μετά την επικράτησή τους, οι Βενετοί επιδίωξαν την αποκατάσταση των σχέσεων μαζί τους. Για το λόγο αυτό μετέβη στο Κάιρο ως αντιπρόσωπος ο Μάρκος Μαλιπιέρο (Malipiero) μεταφέροντας και τους φόρους δύο ετών. Μετά όμως την άρνηση του σουλτάνου Kaitbai να τον δεχτεί αυτοπροσώπως, το βενετικό κράτος, έστειλε νέο αντιπρόσωπο τον Πέτρο Διέδο (Diedo). Η αλλαγή προσώπου έφερε αποτέλεσμα. Με συμφωνία που υπογράφηκε το 1490 ο σουλτάνος αναγνώριζε τη διαδοχή που επήλθε στο Βασίλειο της Κύπρου, με τον όρο ότι η νέα εξουσία θα κατέβαλλε τον καθιερωμένο – μετά τη μάχη της Χοιροκοιτίας το 1426 – ετήσιο φόρο των 8.000 δουκάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Πέτρος Διέδο πέθανε

μόλις ολοκληρώθηκε η συμφωνία. Τις διαπραγματεύσεις έφερε σε πέρας ο Μάρκος Μαλιπιέρο και ο Ιωάννης Μπόργκι (Borghì), στον οποίο και παραδόθηκε το σχετικό έγγραφο.

Η συμφωνία του 1490 εκτόνωσε προσωρινά μια εστία έντασης. Ήταν όμως φανερό, ότι υπήρξε προϊόν εκατέρωθεν συμβιβασμών. Γι' αυτό και γρήγορα αποδείχτηκε ανίσχυρη εξαιτίας των ανομολόγητων πόθων των συντακτών της. Οι μεν Μαμελούκοι αρνούσαν να συμβιβαστούν με την ιδέα ότι είχαν απωλέσει ένα δικό τους χώρο, από τον οποίο εξασφάλιζαν στο παρελθόν σημαντικά υλικά κέρδη οι δε Βενετοί αναζητούσαν τρόπους, ώστε να αποσπαστούν οριστικά από τις επικυριαρχικές τάσεις των αντιπάλων τους.

Μέσα σε αυτό το κλίμα δυσπιστίας, αρκετές φορές δημιουργήθηκαν προβλήματα ανάμεσα στα δύο μέρη, με επίκεντρο την Κύπρο. Οι βενετικές αρχές καθυστερούσαν συχνά την καταβολή του ετήσιου φόρου, με αποτέλεσμα να αντιδρούν έντονα οι σουλτάνοι της Αιγύπτου και να απειλούν ότι θα επέμβουν δυναμικά για να διεκδικήσουν τα νόμιμα δικαιώματά τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις το λόγο αναλάμβανε η έμπειρη βενετική διπλωματία, έτσι ώστε τα πράγματα να μην οδηγούνται σε ανοικτή ρήξη.

Καθώς περνούσε ο καιρός, οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο πλευρές επιδεινώονταν. Πολύ δύσκολα θα αποφευγόταν η σύγκρουση. Η κατάσταση ανατράπηκε πλήρως με την ορμητική είσοδο ενός νέου παράγοντα στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Το 1517 οι Οθωμανοί κατέκτησαν την Αίγυπτο καταλύοντας το κράτος των Μαμελούκων. Στους νέους κυριάρχους πλέον συνεχίστηκε να καταβάλλεται από τους Βενετούς ο ετήσιος φόρος υποτέλειας για την Κύπρο.

Ευρωπαϊκά Κράτη: Η εγκαθίδρυση των Βενετών στην Κύπρο δυσαρέστησε αρκετές ευρωπαϊκές δυνάμεις της εποχής, οι οποίες διατηρούσαν ελπίδες για το νησί. Καθώς όμως δεν μπορούσαν να αλλάξουν την κατάσταση, περιορίστηκαν απλώς στη διατύπωση των ενστάσεών τους. Ανάμεσα σε εκείνους που αντέδρασαν έντονα στη βενετική πρωτοβουλία ήταν ο βασιλιάς της Νεάπολης Φερδινάνδος Α΄. Αλλά και η Σαβοΐα, η οποία διεκδικούσε την Κύπρο από την εποχή της έξωσης της προκατόχου του Ιακώβου Β΄, βασίλισσας Καρλόττας (1458-1460), διάκινταν εχθρικά προς τη Βενετία.

Πολλές φορές τα επόμενα χρόνια, τα παραπάνω κράτη είχαν την ευκαιρία να δείχνουν την αποδοκιμασία τους για το γεγονός. Χαρακτηριστική είναι η αντίδραση των δυνάμεων που συγκροτούσαν τη Συμμαχία του Καμπραι (Cambrai). Το 1509 απείλησαν ότι θα εκστρατεύσουν εναντίον της Κύπρου για

να αποκαταστήσουν την τάξη που είχε, κατά τη γνώμη τους, διασαλευτεί. Αποκαλυπτικές λεπτομέρειες για τις κινήσεις που εκδηλώθηκαν με την παρότρυνση του πάπα από την Ισπανία και τη Γαλλία διασώζει ο βενετός χρονικογράφος Μαρίνος Σανούδο (Sanudo) στο «Ημερολόγιό» του (*Diarii*). Μπροστά σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο η Βενετία δεν παρέμεινε απαθής. Ακολουθώντας μια ρεαλιστική πολιτική, που σκοπό είχε να μη διαταραχθεί το στάτους της Ανατολικής Μεσογείου, ήλθε σε επαφή με τους Οθωμανούς και τους Μαμελούκους για τη σύναψη συμμαχίας. Η κίνηση όμως δεν ευοδώθηκε, αφού γρήγορα οι δυτικές δυνάμεις εγκατέλειψαν το σχέδιό τους.

Το φάσμα του αντιβενετικού συνασπισμού αναβίωσε την επόμενη χρονιά. Το Μάιο του 1510 οι ηγέτες των ευρωπαϊκών δυνάμεων συγκρότησαν συμμαχία, με στόχο την ανάληψη σταυροφορίας για την κατάληψη των Ιεροσολύμων. Για την επιτυχία του εγχειρήματός τους ήταν απαραίτητη η κατοχή της Κύπρου. Προς αυτή την κατεύθυνση δραστηριοποιήθηκε ο βασιλιάς της Ισπανίας Φερδινάνδος Ε΄ ο Καθολικός, ο οποίος προχώρησε σε πολεμικές προετοιμασίες τόσο στην Ισπανία όσο και στη Σικελία. Στην προσπάθειά του θα τον επικουρούσαν ο πάπας και το Τάγμα των Ιωαννιτών Ιπποτών της Ρόδου. Γρήγορα όμως αποκαλύφθηκαν οι απώτεροι στόχοι του πολεμικού οργανισμού, οι οποίοι κάθε άλλο παρά είχαν σχέση με τη σταυροφορία που προετοιμαζόταν. Σύμφωνα με το σχεδιασμό που είχε γίνει, ο βασιλιάς της Ισπανίας επιθυμούσε να αποκαταστήσει την Ιωάννα, κόρη του μεγάλου δούκα της Τοσκάνης Φερδινάνδου Α΄ και χήρα του βασιλιά της Νεάπολης Φερδινάνδου Β΄. Πιο συγκεκριμένα σκόπευε να τη δώσει σε γάμο στον Κάρολο της Σαβοΐας, που αποτελούσε νόμιμο διάδοχο της δυναστείας των Λουζινιάν από το γάμο της Καρλότας με το Λουδοβίκο της Σαβοΐας. Κατά τον τρόπο αυτό η Κύπρος θα παραχωρούνταν ως προίκα στην πριγκίπισσα. Η ναυάγηση του σχεδίου ύστερα από λίγο καιρό οδήγησε, όπως ήταν φυσικό, στη ματαίωση του συνοικεσίου με τον Κάρολο της Σαβοΐας.

Αρκετές φορές τις επόμενες δεκαετίες επαναλήφθηκαν οι αξιώσεις της Σαβοΐας στο βασίλειο της Κύπρου, χωρίς όμως ουσιαστικά αποτελέσματα.

Οθωμανική Αυτοκρατορία: Η αντιπαράθεση για την Κύπρο ανάμεσα στη Βενετία και την οθωμανική αυτοκρατορία γνώρισε πολλές διακυμάνσεις. Το κλίμα πάντως καθόριζε η στάση των Οθωμανών. Άλλοτε έπαιρνε τη μορφή απειλών και άλλοτε εξελισσόταν σε αιφνιδιαστικές επιθέσεις με στόχο να πλήξουν καίρια τον αντίπαλό τους. Σε κάθε ευκαιρία οι Οθωμανοί δεν παρέλει-

παν να εκδηλώνουν τις επεκτατικές διαθέσεις τους. Απέναντι στις προκλήσεις το βενετικό κράτος τηρούσε αμυντική στάση. Δεν μπορούσε άλλωστε να πράξει και διαφορετικά.

Οι πρώτες αφιμαχίες ξεκίνησαν από την πρώτη κιάλας χρονιά της βενετικής παρουσίας στην Κύπρο. Τον Ιούνιο του 1489, λίγο μετά την αναχώρηση της Αικατερίνης Κορνάρο, τουρκικά πειρατικά πλοία αποβιβάστηκαν στις ακτές της Καρπασίας, πραγματοποίησαν λεηλασίες σε χωριά της περιοχής, αιχμαλώτισαν κατοίκους και αποχώρησαν. Αμέσως κινητοποιήθηκαν οι Βενετοί, οι οποίοι απέστειλαν γαλέρες στην περιοχή, χωρίς όμως αποτέλεσμα.

Όταν το 1498 βγήκε στο Αιγαίο μεγάλος τουρκικός στόλος, ελήφθησαν από το βενετικό κράτος έκτακτα μέτρα. Πιο συγκεκριμένα, αναχώρησαν από την πόλη των τεναγών αξιόμαχες ναυτικές δυνάμεις, ενώ παράλληλα απεστάλησαν πεντακόσιοι έφεδροι στην Κύπρο. Παρά τους φόβους για πολεμική αναμέτρηση όμως όλα κύλησαν ομαλά. Την επόμενη χρονιά υπήρχαν ξανά πληροφορίες για την προετοιμασία μεγάλου αριθμού ναυτικών δυνάμεων. Για να επιβεβαιώσει την αλήθεια των φημών, ο βενετός απεσταλμένος στην Κωνσταντινούπολη Ανδρέας Τζανκάνι (Zanchani) φρόντισε να έλθει σε επαφή με τους Τούρκους. Αφού ενημερώθηκε ότι ετοιμαζόταν εκστρατεία εναντίον της Ρόδου, έλαβε ρητές διαβεβαιώσεις για τις φιλικές διαθέσεις του σουλτάνου απέναντι στη Βενετία. Όπως όμως σημείωνε σε επιστολή του προς το δόγη της Βενετίας, δεν έπρεπε να δίνεται μεγάλη βάση στα λεγόμενα των Τούρκων αλλά να ενισχυθεί η άμυνα της Κύπρου, ώστε να αντιμετωπιστεί τυχόν δυσάρεστη εξέλιξη.

Η επιφυλακτικότητα, την οποία διατηρούσαν οι Βενετοί για τις προθέσεις των αντιπάλων τους, δεν ήταν υπερβολική. Το διαφαινόμενο καλό κλίμα στις σχέσεις ανάμεσα στα δύο μέρη μπορούσε να μεταβληθεί, εξαιτίας ορισμένων τυχαίων περιστατικών. Τη μεγαλύτερη πάντως απειλή για τη σταθερότητα συνιστούσαν οι κινήσεις χριστιανών και μουσουλμάνων πειρατών γύρω από την Κύπρο. Με στόχο την περιστολή της ανεξέλεγκτης δράσης τους οι Βενετοί και οι Τούρκοι κατέληγαν συχνά σε συνεννοήσεις για τον ειρηνικό διακανονισμό των θεμάτων που ανέκυπταν.

Η Κύπρος, κατά περιέργο τρόπο, δεν επλήγη σοβαρά κατά το Δεύτερο Βενετοτουρκικό Πόλεμο (1499-1501). Ορισμένες φορές οι Τούρκοι σε εξόδους του στόλου τους προσέγγισαν ακτές του νησιού, δημιουργώντας πανικό στους κατοίκους για τα ακριβή κίνητρά τους. Αυτό συνέβη τόσο το 1500 όσο και το 1501. Οι ζημιές ωστόσο δεν υπήρξαν ιδιαίτερα σοβαρές. Οι σχέσεις των δύο

αντιπάλων φάνηκαν ότι εξομαλύνονται το 1503, οπότε και υπογράφηκε συνθήκη ειρήνης ανάμεσα στους Βενετούς και το Βαγιαζίτ Β΄. Η συνθήκη δημιούργησε αισιοδοξία στο βενετικό στρατόπεδο, καθώς του επέτρεπε να παγιώσει την κυριαρχία του στην Κύπρο. Δεν στάθηκε ικανή ωστόσο να αναστείλει την τουρκική επιθετικότητα.

Όπως αποδεικνύει η νέα επιδρομή εναντίον του νησιού το 1506, οι Τούρκοι επιθυμούσαν να συντηρούν ένα κλίμα ασάφειας όσον αφορά τα σχέδιά τους. Τις πραγματικές διαθέσεις τους εκδήλωναν με κάθε ευκαιρία.

Κατά την κάθοδο του τουρκικού στόλου προς την Αίγυπτο το 1517 ο σουλτάνος Σελίμ Α΄, έστειλε απεσταλμένο του στη Βενετία, ζητώντας την άδεια να χρησιμοποιήσει ως ορμητήριό του το λιμάνι της Αμμοχώστου. Ύστερα από συζήτηση που διεξήχθη στη Σύγκλητο, όπου αναπτύχθηκε ένας ενδιαφέρον προβληματισμός, του επιτράπηκε τελικά να αγκυροβολήσει στην Πεντάγυια, στο βόρειο τμήμα του νησιού. Τη βενετική πλευρά προβληματίσε έντονα το τουρκικό αίτημα. Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, επιστρέφοντας οι Τούρκοι από την Αίγυπτο, με το πρόσχημα του κατάπλου στην Αμμόχωστο, θα καταλάμβαναν το επίκαιρο αυτό λιμάνι και θα το χρησιμοποιούσαν ως βάση για την κατάκτηση του νησιού. Οι φόβοι των Βενετών επιβεβαιώθηκαν ύστερα από πληροφορίες που συνέλεξαν από διάφορες πηγές. Ο μέγας μάγιστρος της Ρόδου ενημέρωσε εμπιστευτικά τις τοπικές αρχές. Για να αποτραπεί η αρνητική αυτή εξέλιξη ξεκίνησε έντονη διπλωματική κινητοποίηση. Στο Κάιρο εστάλησαν ο Βαρθολομαίος Κονταρίνι (Contarini) και ο Αλοϋσιος Μοτσενίγο (Alvise Mocenigo) με την εντολή να αποτρέψουν με κάθε τρόπο το κυοφορούμενο σχέδιο. Η παρουσία των βενετών απεσταλμένων έφερε αποτέλεσμα. Έτσι, ο μεν Αλοϋσιος Μοτσενίγο πήγε στην Κωνσταντινούπολη με τον οθωμανικό στόλο φροντίζοντας να μην υπάρξει απόβαση στην Κύπρο, ενώ ο Βαρθολομαίος Κονταρίνι συνόδευσε το Σελίμ Α΄ ως τη Δαμασκό. Από τη στιγμή που είχε επιτευχθεί ο βασικός στόχος – η διασφάλιση δηλαδή της βενετικής κυριαρχίας στη Μεγαλόνησο – θεωρήθηκε απαραίτητο να συζητηθούν γενικότερα θέματα που απασχολούσαν τα δύο μέρη, ύστερα από τα νέα δεδομένα που είχαν προκύψει με την κατάληψη της Αιγύπτου. Στη Δαμασκό στις 17 Σεπτεμβρίου 1517 ανανεώθηκε η συνθήκη, η οποία επικύρωνε τα εμπορικά προνόμια που απολάμβανε η Βενετία στην Αίγυπτο αλλά και σε άλλες περιοχές της οθωμανικής επικράτειας.

Όπως επισήμανε ο βενετός ιστορικός της εποχής Πάολο Παρούτα (Paolo Paruta) σχολιάζοντας τους όρους της συνθήκης, οι απεσταλμένοι της Γαληνο-

τάτης πέτυχαν εύκολα την ανανέωση, επειδή ο τούρκος σουλτάνος επιθυμούσε την αποκατάσταση της οικονομικής τάξης και την εξασφάλιση των αναγκαίων δημοσιονομικών πόρων στο αχανές κράτος του. Τα καθαρά πολιτικά θέματα δεν είχαν καθόλου συζητηθεί, με αποτέλεσμα να παραμένουν ρευστά και επιδεχόμενα ποικίλων ερμηνειών.

Ο ετήσιος φόρος υποτέλειας των 8.000 δουκάτων για την κατοχή της Κύπρου θα καταβαλλόταν στο εξής από τη Βενετία στους νέους κυριάρχους της Αιγύπτου. Για τη συγκέντρωση του ποσού επιβαρυνόταν, με όλες τις συνέπειες που είχε ένα τέτοιο γεγονός, το κυπριακό δημόσιο ταμείο. Τα προβλήματα, που άρχισαν σταδιακά να δημιουργούνται, ήταν αξεπέραστα, και καλούνταν τις πιο πολλές φορές να τα επιλύσει ο ντόπιος πληθυσμός υφιστάμενος επαχθή φορολόγηση.

Η κατάληψη της Αιγύπτου από τους Οθωμανούς το 1517 καθόρισε τις μετέπειτα εξελίξεις. Χωρίς υπερβολή αποτέλεσε την αρχή του τέλους για την Κύπρο. Συνειδητοποιώντας η Βενετία, ότι η επίθεση των Οθωμανών εναντίον του νησιού ήταν πλέον θέμα χρόνου, προσανατόλισε την πολιτική της στην αποτροπή ενός τέτοιου ενδεχομένου. Αν καθυστέρησε η επίθεση, αυτό οφείλεται στη διεθνή συγκυρία. Κυρίως όμως στην πρόθεση των Οθωμανών να ισχυ-

ροποιήσουν πρώτα τη θέση τους στην Ανατολική Μεσόγειο και μετά να προχωρήσουν σε αναμέτρηση με το μεγάλο αντίπαλό τους.

Για την αποτροπή του αιφνιδιασμού η Βενετία αναδιοργάνωσε τις υπηρεσίες της αλλά και το δίκτυο πρακτόρων που διατηρούσε στην Κωνσταντινούπολη. Έτσι, ανά πάσα στιγμή, ήταν ενήμερη για τις κινήσεις των αντιπάλων τους. Μόλις υπήρ-

Μεσαιωνικό εφναλωμένο αγγείο εργαστηρίου Λαπήθου.
Εικονίζεται ιππότης σε πολεμική στάση.
(Μουσείο Ιδρύματος Πιερίδη)

χαν πληροφορίες για την προετοιμασία στόλου στο λιμάνι της Πόλης ο βάιλος ενημέρωνε τους προϊσταμένους του. Οι τελευταίοι έδιναν οδηγίες στις κατά τόπους βενετικές αρχές για τη λήψη έκτακτων μέτρων. Κοινή πεποίθηση ήταν πλέον, ότι τυχόν έξοδος του στόλου από τα στενά του Βοσπόρου είχε στόχο δύο κυρίως νησιά. Αυτά ήταν η Ρόδος και η Κύπρος. Εξαιτίας της επίκαιρης θέσης τους ενδιαφέρονταν διακαώς οι Οθωμανοί να τα εντάξουν στην επικράτεια τους.

Ο ΑΚΗΡΥΧΤΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1520-1540

Οι πραγματικές διαθέσεις των Τούρκων φάνηκαν ύστερα από τρία χρόνια, όταν ο Σελίμ Α΄ διέταξε μεγάλες στρατιωτικές και ναυτικές προετοιμασίες. Στις κρυπτογραφημένες εκθέσεις, που έστελναν οι βενετοί διπλωμάτες από την Κωνσταντινούπολη, περιγράφεται με κάθε λεπτομέρεια η πρόοδος των εργασιών. Το Μάρτιο του 1520 ειδοποιήθηκε η Σύγκλητος, ότι χωρίς καμία αμφιβολία ο τουρκικός στόλος θα εκστράτευε εναντίον της Ρόδου και της Κύπρου. Η αντίδραση υπήρξε συντονισμένη. Αμέσως ξεκίνησε μια γιγαντιαία προσπάθεια για την ενίσχυση της άμυνας των βενετοκρατούμενων ελληνικών περιοχών. Το κύριο βάρος, όπως ήταν φυσικό, έπεσε στην Κύπρο. Έτσι, διορίστηκε ως γενικός προβλεπτής και στρατιωτικός διοικητής της ο Ζαχαρίας Λορεντάν (Loredan), ο οποίος έφθασε στις 25 Ιουνίου στο χώρο ευθύνης του και ξεκίνησε αμέσως την αμυντική θωράκισή του. Παράλληλα, στάλθηκαν στην Πάφο πέντε πλοία κάτω από την ηγεσία του Ιωάννη Μόρο (Moro). Η κύρια γραμμή άμυνας συγκροτήθηκε στη Αμμόχωστο. Όπως διατεινόταν ο σύμβουλος Αντώνιος Μοτσενίγο (Mocenigo), «κρατουμένης της Αμμοχώστου διασφαλίζεται η νήσος Κύπρος». Στο λιμάνι της αγκυροβόλησαν πέντε γαλέρες με τριακόσιους οπλίτες και στα περίχωρά της συγκεντρώθηκε το μεγαλύτερο τμήμα του ιππικού του νησιού. Οι πληροφορίες, που έφθαναν από την Κωνσταντινούπολη τον Απρίλιο και το Μάιο, επέμεναν ότι από τα στενά του Βοσπόρου εξήλθε ο τουρκικός στόλος κατευθυνόμενος προς νότο. Ο μάγιστρος των Ιωαννιτών Ιπποτών υποστήριζε ότι προετοιμαζόταν επίθεση κατά της Ρόδου και της Κύπρου. Όλα όμως αποδείχτηκαν ανυπόστατες φήμες. Τον Ιούλιο έγινε γνωστό ότι ο απόπλους του τουρκικού στόλου αναβλήθηκε επ' αόριστον. Τα πληρώματα των πλοίων απολύθηκαν και οι χερσαίες δυνάμεις που είχαν ετοιμαστεί διοχετεύτηκαν από την ηπειρωτική Ελλάδα στη Μικρά Ασία, όπου υπήρχαν εκκρεμότητες.

Στην αλλαγή πλευσης φαίνεται ότι συνέτειναν αρκετοί παράγοντες. Είναι σαφές πάντως, ότι για τους Τούρκους υπήρχαν άλλες προτεραιότητες. Προείχε η σταθεροποίησή τους στο λεπτό υπογάστρο της Μικράς Ασίας. Γι' αυτό και έκριναν σκόπιμο, προκειμένου να ανοίξουν ένα νέο πολεμικό μέτωπο, να ματαιώσουν την εκστρατεία. Η περίπτωση να ανέβαλαν τη δράση τους, ύστερα από την κινητοποίηση που εκδηλώθηκε από τους Βενετούς, πρέπει να αποκλειστεί.

Άσχετα με όλα αυτά αξίζει να σχολιάσουμε για λίγο την τουρκική πολιτική. Όπως όλα δείχνουν – με πιο έκδηλο το επεισόδιο του 1520 – οι Τούρκοι αρέσκονταν να επιδίδονται σε εντυπωσιασμούς. Η τακτική αυτή θα επαναληφθεί συχνά τις επόμενες δεκαετίες. Στόχο είχε, μέσω των φημών για πολεμικές προετοιμασίες, να υπάρξει μια ασάφεια όσον αφορά τις πραγματικές διαθέσεις τους. Οι διαχεόμενες πληροφορίες προκαλούσαν εκνευρισμό στον αντίπαλο, ο οποίος κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν μπορούσε να σκεφτεί ώριμα. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη τις τεράστιες οικονομικές θυσίες που αναλάμβανε η Βενετία, για να παρατάξει αξιόμαχες στρατιωτικές δυνάμεις κάθε φορά που υπήρχαν υπόνοιες για έξοδο του τουρκικού στόλου στο Αιγαίο, ώστε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τον αντίπαλο, τότε μπορούμε καλύτερα να αντιληφθούμε το μέγεθος του προβλήματος. Πρώτο δηλαδή μέλημα, αν όχι αποκλειστικό, των Τούρκων ήταν η οικονομική εξάντληση των Βενετών, ώστε να μην μπορούν να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες ενός μακροχρόνιου πολέμου. Η απλή αυτή πρακτική αποδείχτηκε ιδιαίτερα αποτελεσματική, όπως δείχνει η πορεία των γεγονότων.

Οι Βενετοί μπορούσαν να είναι ικανοποιημένοι για το γεγονός ότι διατηρούσαν τον έλεγχο της Κύπρου, αλλά δεν έτρεφαν ψευδαισθήσεις για τους απώτερους στόχους των Τούρκων. Ο θάνατος, το Σεπτέμβριο του 1520, του Σελίμ Α' είχε ως αποτέλεσμα να ματαιωθεί προσωρινά το σχέδιο αναμέτρησης.

Δύο μόλις χρόνια αργότερα, αφού πλέον στον οθωμανικό θρόνο είχε ανέβει ο φιλόδοξος Σουλεϊμάν Α' ο Μεγαλοπρεπής, το πρόβλημα επανήλθε οξύτερο. Αφορμή αποτέλεσε η εκστρατεία των Τούρκων εναντίον της Ρόδου το 1522. Η πρωτεύουσα του νησιού, ύστερα από πολιορκία πέντε μηνών, περιήλθε υπό τον έλεγχό τους, γεγονός το οποίο σταθεροποίησε ακόμη περισσότερο τη θέση τους στο χώρο του νοτιοανατολικού Αιγαίου. Αν και παρακλήθηκαν από τους Ιωαννίτες Ιππότες, απέφυγαν να τους βοηθήσουν οι Βενετοί, παραμένοντας αποστασιοποιημένοι από τις εξελίξεις. Φοβήθηκαν, ότι τυχόν εμπλοκή τους θα οδηγούσε σε ρήξη. Σε μια τέτοια περίπτωση, πρώτο θύμα της αναπόφευκτης πολεμικής αναμέτρησης θα ήταν η Κύπρος.

Αποψη των μεσαιωνικών τειχών της Αμμοχώστου με τον “Πύργο του Οθέλλου”.

Έχοντας πλήρη συναίσθηση της πραγματικότητας, η Βενετία εστίασε τα επόμενα χρόνια την προσπάθειά της στην αμυντική θωράκιση του νησιού. Προχώρησε έτσι σε μια σειρά οχυρωματικών έργων και αναδιάταξε τις χερσαίες δυνάμεις τις στο νησί. Για την υλοποίηση του φιλόδοξου σχεδίου επιστρατεύθηκαν οι γνωστότεροι στρατιωτικοί της εποχής. Όλο αυτό το διάστημα δεν έλειψαν οι τουρκικές προκλήσεις. Τότε αναβίωνε το γνώριμο πολεμικό κλίμα.

Κατά τη διάρκεια του Τρίτου Βενετοτουρκικού Πολέμου (1537-1541) οι αιφνιδιαστικές επιδρομές, που πραγματοποίησε ο Χαϊρεδδίν Μπαρμπαρόσσα σε φραγκοκρατούμενα νησιά του Αιγαίου, έφεραν αποτέλεσμα. Η τουρκική επιθετικότητα εναντίον της Κύπρου περιορίστηκε στην επιδρομή που εξαπολύθηκε το Μάιο του 1539 κατά της Λεμεσού, η οποία οδήγησε στην καταστροφή του φρουρίου της. Άγνωστος παραμένει ο αριθμός των θυμάτων. Δεν πρέπει όμως να ήταν μεγάλος, αν ληφθεί υπόψη ότι η πόλη την εποχή εκείνη ήταν σχεδόν ερειπωμένη. Άλλη επίθεση εναντίον του νησιού δεν αποτολμήθηκε.

Με την υπογραφή της βενετοτουρκικής συνθήκης ειρήνης στις 2 Οκτωβρίου του 1540 παγιώθηκε η τουρκική κυριαρχία στην περιοχή του Αιγαίου. Στους Τούρκους περιήλθαν τα νησιά του Αιγαίου και οι τελευταίες κτήσεις που διατηρούσαν οι Βενετοί στην Πελοπόννησο, δηλαδή το Ναύπλιο και η Μονεμβασιά. Η καταβολή του φόρου υποτέλειας για την Κύπρο, ύψους 8.000 δονκάτων το χρόνο, παρέμεινε σε ισχύ. Κάνοντας χρήση αυτού του μέσου, οι νικητές είχαν τη δυνατότητα να παρεμβαίνουν ρυθμιστικά στις υποθέσεις του νησιού.

Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ

Έχοντας μείνει πλέον απόλυτοι κυρίαρχοι του χώρου οι Τούρκοι σχεδίασαν προσεκτικά τα επόμενα βήματά τους. Για την επίτευξη του επόμενου στόχου τους – την κατάληψη δηλαδή της Κύπρου – δεν αρκούσε το κλίμα του πολεμικού τρόμου που είχαν υιοθετήσει. Χρειαζόταν να δραστηριοποιηθούν και προς άλλες κατευθύνσεις. Οι αρνητικές διαθέσεις των Ελλήνων απέναντι στους Βενετούς μπορούσαν να οξυνθούν, με τη βοήθεια της κατάλληλης προπαγάνδας. Αυτό και έγινε κατά τρόπο συστηματικό. Για την επίτευξη του στόχου επιδιώχθηκε ο προσεταιρισμός του ελληνικού στοιχείου, ώστε να μην προβάλλει αντίσταση σε ενδεχόμενη τουρκική επίθεση. Η αποτελεσματικότητα της νέας τακτικής που εισήγαγαν οι Τούρκοι φαίνεται έκδηλα στην περίπτωση του επαναστατικού κινήματος του Ιακώβου Διασσωρινού.

Ο Ιάκωβος Διασσωρινός, Έλληνας ροδιακής καταγωγής, κατά το τέλος της επιτυχημένης σταδιοδρομίας του εγκαταστάθηκε το 1562 στην Κύπρο, με σκοπό να ενημερώσει τους συμπατριώτες του για τη σημασία της πνευματικής τους παράδοσης. Στη σχολή που ίδρυσε στη Λευκωσία παρακολουθούσαν τα μαθήματά του άτομα που ανήκαν σε όλα τα κοινωνικά στρώματα του νησιού. Η απήχηση που συναντούσε η διδασκαλία του προκάλεσε την αντίδραση των βενετικών αρχών. Αλλά και η λατινική Εκκλησία, διαπιστώνοντας ότι διακυβεύεται η θέση της, παρακολουθούσε ανήσυχη τις εξελίξεις. Μπροστά στο αρνητικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί σε βάρος του, υποχρεώθηκε ο Διασσωρινός να αποσυρθεί στο εσωτερικό του νησιού, όπου συνέλαβε την ιδέα της οργάνωσης ενός κοινωνικοπολιτικού κινήματος. Στη φιλόδοξη αυτή πρωτοβουλία του βρήκε ένθερμους συμπαραστάτες αρκετούς Έλληνες. Ανάμεσά τους τον αρχηγό των «στρατιωτών» Μεγαδούκα, ο οποίος ήταν επικεφαλής δύναμης ιππικού 2.000 μαχητών. Όπως όλα δείχνουν, είχε ακόμα την υποστήριξη του αδελφού ή εξαδέλφου του δεσπότη Ιακώβου Βασιλικού, βοεβόδα της Μολδαβίας. Χρησιμοποιώντας το συγγενικό αυτό δεσμό διέδιδε ο Διασσωρινός ότι, είχε εξασφαλίσει την αναγνώριση των δικαιωμάτων του στο θρόνο της Κύπρου από τον αυτοκράτορα Κάρολο Ε΄. Για να επιτύχει στους στόχους του προχώρησε σε μια τολμηρή κίνηση ζητώντας την τουρκική ενίσχυση. Ο σουλτάνος Σουλεϊμάν προθυμοποιήθηκε να τον συνδράμει αφού, κατά τον τρόπο αυτό, θα αποδυναμωνόταν η βενετική εξουσία στο νησί. Κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες, οι μυστικές επαφές περιήλθαν σε γνώση των βενετικών αρχών, οι οποίες αντέδρασαν αστραπιαία. Συνέλαβαν τον Ιάκωβο Διασσωρινό

και, αφού τον βασάνισαν για να αποκαλύψει τα ακριβή σχέδιά του, τελικά τον στραγγάλισαν το 1563. Το σώμα του, κρεμασμένο από το ένα πόδι, εκτέθηκε σε κοινή θέα. Την ίδια τύχη γνώρισε και Μεγαδούκας. Οι αντιδράσεις του ελληνικού στοιχείου της Κύπρου από το απεχθές γεγονός υπήρξαν έντονες και αποδεικνύουν τη μεγάλη διάδοση που γνώριζαν οι ιδέες του δολοφονηθέντος. Το βενετικό κράτος χρειάστηκε να καταβάλει τεράστιες προσπάθειες για να αποκαταστήσει στοιχειωδώς την τάξη.

Η κρίση που υπέβασκε, αποτέλεσμα της αντίθεσης Ελλήνων και Λατίνων, δημιουργούσε διαλυτικά φαινόμενα. Σε αυτό το τεταμένο κλίμα έβρισκαν απήχηση παλιές διεκδικήσεις. Όπως κατάγγειλε το Σεπτέμβριο του 1563 ο βενετός βάιλος στην Κωνσταντινούπολη, βρισκόταν σε εξέλιξη συνωμοτική κίνηση για την άνοδο στον κυπριακό θρόνο ενός τυχοδιώκτη, ο οποίος διατεινόταν ότι ήταν απόγονος της δυναστείας των Λουζινιάν. Το ίδιο χρονικό διάστημα οι Τούρκοι προχώρησαν και σε άλλες κινήσεις για να πλήξουν το κύρος των Βενετών στην Κύπρο. Ο μεγάλος βεζίρης Μεχμέτ Σοκόλλι προσπάθησε να υποκινήσει τις παλιές αξιώσεις του οίκου της Σαβοΐας πάνω στο θρόνο της Κύπρου. Ο Νικόλαος Πετροκόκκινος από τη Χίο, ενεργώντας ως μεσάζων, μετέφερε στις αρχές του 1564 τη δελεαστική πρόταση στο δούκα της Σαβοΐας Εμμανουήλ Φιλίβερτο. Οι μυστικές διαπραγματεύσεις που ξεκίνησαν υπήρξαν ατέρμονες. Τελικά, ο Εμμανουήλ Φιλίβερτος αρνήθηκε να υιοθετήσει την πρόταση. Για να αποφύγει πάντως τον κίνδυνο να κατηγορηθεί, ότι συμμετείχε σε μυστική διπλωματία, ενημέρωσε τις υπόλοιπες χριστιανικές δυνάμεις για όλα όσα είχαν διαμειφθεί.

Τα μετέπειτα γεγονότα ακολούθησαν μια ευθύγραμμη πορεία. Η προώθηση των Τούρκων στο Αιγαίο συνεχίστηκε μεθοδικά. Το 1566 κατέλαβαν τη Χίο. Την ίδια χρονιά κατέλυσαν τα τελευταία λείψανα της φραγκοκρατίας στις Κυκλάδες. Η εκμετάλλευση των δεκαπέντε κυριότερων νησιών του Κεντρικού Αιγαίου δόθηκε στο γνωστό εβραίο μεγαλέμπορο της εποχής Ιωσήφ Νάζη. Ο κλοιός γύρω από την Κύπρο άρχισε να σφίγγει επικίνδυνα.

Προοίμιο για τις εξελίξεις που κυφορούνταν ήταν οι έντονες φήμες που κυκλοφόρησαν το 1568 για τη διοργάνωση συνωμοσίας στην Αμμόχωστο. Παρά τους εξονυχιστικούς ελέγχους που πραγματοποιήθηκαν – κυρίως στην εβραϊκή συνοικία – δεν υπήρξε αποτέλεσμα. Για λόγους προφύλαξης πάντως οι βενετικές αρχές εξόρισαν από την πόλη όσους εβραίους δεν ήταν κυπριακής καταγωγής.

ΟΙ ΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΕΣ

Στις παραμονές του 1570 όλες οι ενδείξεις συνηγορούσαν υπέρ ενός νέου επικείμενου πολέμου. Τα ναυτικά επεισόδια, τα οποία δημιουργούσε ο τουρκικός στόλος στην Αδριατική αλλά και στο Ιόνιο, είχαν λάβει επικίνδυνες διαστάσεις. Στην αναμέτρηση που θα ξεκινούσε διάχυτη ήταν η εντύπωση ότι αποκλειστικός στόχος θα ήταν η Κύπρος. Προς αυτή την κατεύθυνση εξωθούσε το σουλτάνο Σελίμ Β΄ ο Ιωσήφ Νάζη ο οποίος, μετά την επικράτησή του στο Αιγαίο, επιθυμούσε να αποκτήσει και νέα πηγή εσόδων. Η πλούσια Κύπρος αποτελούσε την ιδανική λύση. Η Βενετία έδειχνε πάντως αισιόδοξη για την πορεία των γεγονότων. Μην έχοντας όμως κατά βάθος αποκλείσει το ενδεχόμενο πολέμου, ανησυχούσε σοβαρά για το μέλλον. Στις ναυτικές επιχειρήσεις που θα διεξάγονταν, θα ήταν απογυμνωμένη, ύστερα από το μεγάλο πλήγμα που δέχτηκε ο στόλος της από πυρκαγιά που εκδηλώθηκε στο ναύσταθμο της Βενετίας το φθινόπωρο του 1569.

Σε μια προσπάθεια να διακριβώσει τις τουρκικές προθέσεις όσον αφορά την Κύπρο, ο βάιλος, με εντολή των προϊσταμένων του, ζήτησε την ανανέωση των προηγούμενων βενετοτουρκικών συνθηκών. Ο σουλτάνος Σελίμ Β΄ χωρίς καμία χρονοτριβή ικανοποίησε το αίτημά του. Η παραχώρηση, κατά έναν περιεργό τρόπο, καθησύχασε τους Βενετούς. Πείστηκαν ότι οι πολεμικές προετοιμασίες στο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης είχαν ως στόχο την Κάτω Ιταλία η οποία ανήκε στους Ισπανούς. Αφού, λοιπόν, οι Βενετοί είχαν κατοχυρώσει τη δική τους θέση, δεν είχαν κανένα λόγο να δημιουργούν προβλήματα στους αντιπάλους τους. Έτσι εξηγείται η άρνησή τους να συμπράξουν στρατιωτικά με τους Ισπανούς. Για τη δημιουργία αντιτουρκικού συνασπισμού εργαζόταν με αξιοθαύμαστο ζήλο ο πάπας Πίος Ε΄, χωρίς όμως επιτυχία.

Όταν στις αρχές του 1570 ξεκίνησαν οι δημεύσεις βενετικών περιουσιών στην Κωνσταντινούπολη, άρχισαν να διαγράφονται, έστω και αμυδρά, οι προθέσεις των Τούρκων. Χωρίς αμφιβολία πλέον, απέβλεπαν σε κάποια βενετική κτήση. Ακόμα όμως και όταν υπήρξε τουρκική επίθεση εναντίον θέσεών της στη Δαλματία, η Βενετία αρνιόταν πεισματικά να υπογράψει συμμαχία με την Ισπανία. Την τακτική της αυτή πλήρωσε ακριβά στη συνέχεια. Η εξέλιξη των γεγονότων στην Κύπρο θα ήταν, ενδεχομένως, διαφορετική.

Πολύ γρήγορα όλα τα προσχήματα έπεσαν. Στα τέλη Μαρτίου έφθασε στη Βενετία ειδικός απεσταλμένος του Σελίμ Β΄ κομίζοντας τελεσίγραφο για την παράδοση της Κύπρου, χωρίς σχεδόν όρους.

Για να επιτύχει το στόχο της, η τουρκική απαίτηση περιβλήθηκε με δικαιολογίες. Η κύρια αιτιολογία που χρησιμοποιήθηκε δεν ήταν καινοφανής. Είχε άλλωστε διαμορφωθεί, με την ισχύ των όπλων, από τις προηγούμενες δεκαετίες. Η γεωγραφική θέση που κατείχε η Κύπρος έδειχνε ξεκάθαρα ότι ανήκε στην οθωμανική επικράτεια και όχι στη βενετική. Με το νησί τόσο οι Άραβες όσο και οι Αιγύπτιοι είχαν παλιούς δεσμούς. Από τη στιγμή που οι περιοχές αυτές είχαν περιέλθει στο οθωμανικό κράτος, το ίδιο έπρεπε να συμβεί και με αυτήν. Όπως επισημαινόταν, εναντίον των Βενετών αντιδρούσε ο ντόπιος πληθυσμός, ο οποίος ζήτησε επανειλημμένα την τουρκική βοήθεια. Η αντίδραση που υπήρχε έπαιρνε συχνά τη μορφή φιλοτουρκικών εξεγέρσεων, όπως αποκάλυπτε το τελευταίο κίνημα του Ιακώβου Διασσωρινού. Τα λιμάνια της Κύπρου, τέλος, χρησιμοποιούνταν ως ορμητήρια χριστιανών κουρσάρων που επέδραμαν συχνά εναντίον διερχόμενων τουρκικών πλοίων.

Στις 17 Απριλίου 1570 αναχώρησε από την Κωνσταντινούπολη με κατεύθυνση την Κύπρο ένα μικρό τμήμα του οθωμανικού στόλου κάτω από την ηγεσία του Πιαλή πασά. Αφού επιχείρησε να καταλάβει την Τήνο, χωρίς όμως επιτυχία, αποσύρθηκε για να ανασυνταχθεί στη Χαλκίδα. Ύστερα από λίγες μέρες ακολούθησε νέα έξοδος τουρκικών πλοίων. Τα δύο τμήματα του στόλου ενώθηκαν τελικά στη Ρόδο και συνέχισαν την πορεία τους προς ανατολάς. Ενισχυμένα από νέα χερσαία στρατεύματα της Καραμανίας επιχείρησαν, στα τέλη Ιουνίου, τις πρώτες δοκιμαστικές αποβάσεις τους στις νοτιοανατολικές ακτές της Κύπρου.

Η ΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Στην προσπάθειά τους να ελέγξουν το έδαφος αλλά και για να εξακριβώσουν τις διαθέσεις των Κυπρίων απέναντί τους, οι Τούρκοι πραγματοποίησαν την πρώτη αποβατική επιχείρησή τους βορειοανατολικά της Κύπρου στις 20 Ιουνίου. Η μικρή δύναμη που αποβιβάστηκε αποδεκατίστηκε όμως εύκολα από στρατιώτες με αρχηγούς τους Πέτρο Ροντάκη και Μάρκο Αντώνιο Κυριελέσον. Στις 2 Ιουλίου το σύνολο του στόλου, ο οποίος ανερχόταν στα 350 πλοία, κατέπλευσε στο λιμάνι της Λεμεσού. Τα πρώτα αγήματα που αποβιβάστηκαν απωθήθηκαν και αυτή τη φορά εύκολα από τους άνδρες του Πέτρου Ροντάκη και τους άνδρες της ιταλικής φρουράς της Πάφου υπό το Βικέντιο Μαλιπιέρο (Malipiero). Προτού συμπυκνωθούν στα πλοία τους, οι επιδρομείς πυρπόλησαν ένα τμήμα της Λεμεσού, ορισμένα χωριά της περιοχής και τη μονή του Αγίου Νικολάου στο ακρωτήριο Γάτα.

Η κατάληξη της επίθεσης την επόμενη μέρα ήταν ωστόσο διαφορετική. Στις Αλυκές, στα περίχωρα της Λάρνακας, αποβιβάστηκαν ισχυρές τουρκικές δυνάμεις. Την ίδια στιγμή, έλληνες πράκτορες άρχισαν να περιοδεύουν στα γειτονικά χωριά, προτείνοντας στους κατοίκους να βοηθήσουν τους εισβολείς. Αν συνέβαινε αυτό θα τους δίνονταν προνόμια αυτονομίας. Οι ιδέες τους βρήκαν απήχηση σε ορισμένους κατοίκους του νησιού, όπως στα Λεύκαρα. Για να μην ακολουθήσουν και άλλοι το παράδειγμά τους, γεγονός που θα διευκόλυνε τα τουρκικά σχέδια, οι Βενετοί αντέδρασαν δυναμικά. Ισχυρή δύναμη πεζών και ιππέων – διοικούμενη από το Δημήτριο Λάσκαρι-«Μεγαδούκα» – εξόντωσε όλους τους κατοίκους των Λευκάρων και πυρπόλησε το χωριό. Όπως αποδείχτηκε από τη μετέπειτα πορεία, η ενέργεια ήταν περιττή. Δεν πρόσφερε ουσιαστική βοήθεια – το αντίθετο μάλιστα – στους εμπνευστές της.

Ύστερα από λίγες μέρες, παρά την αντίσταση των Βενετών, άρχισε να μεταβάλλεται ραγδαία το σκηνικό. Μόλις εδραιώθηκαν οι Τούρκοι στην περιοχή γύρω από την πυρπολημένη Λεμεσό, κατευθύνθηκαν προς τη Λευκωσία, και στις 26 Ιουλίου ξεκίνησαν την πολιορκία της. Οι Βενετοί φάνηκαν να ξαφνιάζονται από αυτή την κίνηση. Αν και προετοιμάζονταν επί πολλές δεκαετίες για το ενδεχόμενο πολέμου με τους Τούρκους στην Κύπρο, είχαν σχηματίσει τη λανθασμένη εντύπωση ότι πρώτος στόχος θα ήταν η Αμμόχωστος.

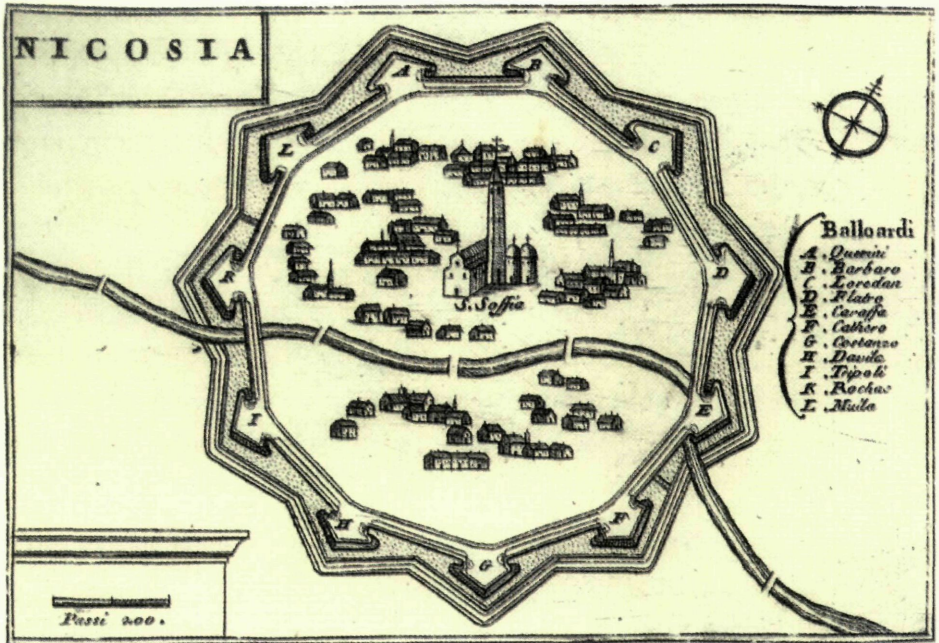
Παρά τον αιφνιδιασμό που υπήρξε, απέναντι στις τουρκικές δυνάμεις, οι οποίες ανανεώνονταν διαρκώς, παρατάχθηκε ικανοποιητικός αριθμός στρατιωτών. Οι πηγές τον ανεβάζουν στον υπερβολικό αριθμό των 20.00 ανδρών. Ελάχιστοι όμως από τους αμυνόμενους – μόλις 2.600 – συγκροτούσαν αξιόμαχο και πειθαρχημένο στρατό. Το πλήθος των αμάχων που συνωθούνταν στην πόλη, εξαιτίας της αταξίας και των ανωμαλιών που προκαλούσε, δυσκόλευε την ήδη επιβαρυνόμενη κατάσταση. Το κλίμα που κυριάρχησε από την αρχή και παρέμεινε μέχρι τέλος ήταν ηττοπαθές. Οι προσπάθειες των Βενετών να δημιουργήσουν αντιπερισπασμό στα μετόπισθεν των εισβολέων, κινητοποιώντας τους ντόπιους κατοίκους, έπεσαν γρήγορα στο κενό. Ο κυπριακός πληθυσμός δεν ανταποκρίθηκε στο κάλεσμα. Όλο τον καιρό παρακολούθουσε, μάλλον χωρίς ενδιαφέρον, τις εξελίξεις. Αυτό ήταν το αντίτιμο της εσφαλμένης πρακτικής που ακολουθούσαν οι Βενετοί απέναντί του τα προηγούμενα χρόνια, με αποκορύφωμα τα όσα διαδραματίστηκαν ύστερα από τη βίαιη καταστολή του κινήματος του Ιακώβου Διασσωρινού αλλά και τα πρόσφατα γεγονότα των Λευκάρων.

Η έκβαση των γεγονότων φαινόταν προδιαγεγραμμένη. Ο συστηματικός αποκλεισμός της πόλης έφερε αποτέλεσμα. Απέναντι στις σαφώς υπέρτερες εχθρικές δυνάμεις οι αμυνόμενοι δεν είχαν και πολλές εναλλακτικές λύσεις. Οι λίγες έξοδοι που επιχειρήσαν δεν έφεραν θεαματικά αποτελέσματα. Όταν μάλιστα στις 8 Σεπτεμβρίου έφθασαν νέες ενισχύσεις στο τουρκικό στρατόπεδο, άρχισε η αντίστροφη πορεία. Στη νέα σφοδρή επίθεση που εξαπολύθηκε οι αμυνόμενοι δεν μπόρεσαν να προβάλουν σοβαρή αντίσταση. Οι Τούρκοι εισήλθαν στην πόλη και επιδόθηκαν σε τριήμερη λεηλασία. Χιλιάδες κάτοικοι σφάχτηκαν ή σύρθηκαν στη σκλαβιά. Οι οργανωτές της άμυνας σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια των πολεμικών συμπλοκών ή εκτελέστηκαν αμέσως μετά τη σύλληψή τους. Τόσο οι ορθόδοξοι όσο και οι λατινικές εκκλησίες πυρπολήθηκαν, χωρίς διάκριση δόγματος, και μετατράπηκαν σε τζαμιά.

Η κατάληψη της Λευκωσίας επέτρεψε στους Τούρκους να προωθηθούν ανενόχλητοι σε όλο το νησί. Οι εστίες αντίστασης, η μία μετά την άλλη, έσβηναν. Μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα τα φρούρια της Κερύνειας, της Πάφου και της Λεμεσού παραδόθηκαν στα χέρια τους.

Το χρονικό διάστημα πολιορκίας της Λευκωσίας αναλήφθηκαν σοβαρές διπλωματικές πρωτοβουλίες. Μπροστά στον κίνδυνο που άρχισε να διαγράφεται από τη ναυτική δράση του αρνησίθρησκου Ουλούτζ Αλή στην Κεντρική Μεσόγειο, η Βενετία και η Ισπανία υποχρεώθηκαν να αναζητήσουν διαύλους επικοινωνίας. Πριν ακόμη προχωρήσουν στην υπογραφή συμμαχίας, τα δύο μέρη κατέληξαν στη διαπίστωση ότι όφειλαν να δραστηριοποιηθούν για να βοηθήσουν την Κύπρο. Οι κινήσεις τους όμως προχωρούσαν με αργό ρυθμό σε αντίθεση με τα γεγονότα στο νησί, που εξελίσσονταν ταχύτατα. Όταν τελικά ο συνασπισμένος χριστιανικός στόλος συγκεντρώθηκε στο λιμάνι της Σούδας, τα πάντα στο νησί είχαν κριθεί. Μόλις στις 17 Σεπτεμβρίου 1570 αναχώρησε ο στόλος από το λιμάνι της Σητείας, αγνοώντας τις δραματικές εξελίξεις. Πλέοντας προς ανατολές πληροφορήθηκαν οι ηγέτες του την κατάληψη της Λευκωσίας και του μεγαλύτερου τμήματος της Κύπρου. Κρίνοντας ότι ήταν ανώφελη κάθε περαιτέρω δράση, επέστρεψαν πίσω.

Οι δραματικές εξελίξεις του καλοκαιριού του 1570 περιγράφονται χαρακτηριστικά σε ένα βραχύ χρονικό από χειρόγραφο της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, με προέλευση την Κρήτη (Schreiner, τόμ. 1, Χρονικό 65, σελ. 504-505 αρ. 19):

Τοπογραφικό Λευκωσίας (Vincenzo Maria Coronelli, 1706).

τὸν αὐτὸν χρόνον, εἰς τοὺς ἄφο', ἐπῆγεν ἡ ἀρμάδα τοῦ Τούρκου εἰς τὴν Κύπρον, εἰς τὴν χώραν τῆς Λευκωσίας, καὶ οὕτως ἄνευ τινὸς πολέμου ἐξαίφνης τοὺς ἐσαλτάρισεν ἀπάνω εἰς τὴν Λευκωσίαν, εἰς τὰς 11' τοῦ σεπτεμβρίου, σάββατον, ξημέρωμα. καὶ ἐγένετο πολὺς φόνος καὶ αἰχμαλωσία πλουσίων καὶ πενήτων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ὅπερ οὐκ ἐγένετο πώποτε. ἔμεινε δὲ ἡ Ἀμμόχωστος μόνη σώα καὶ ἀκέραια μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτῆς. εἰς δὲ τὴν ἀρμάδα τῶν Βενετικῶν συνέβη πολὺς θάνατος πλουσίων καὶ πενήτων, διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐδυνήθησαν ἀπελθεῖν εἰς Κύπρον βοηθῆσαι τοῖς ἀθλίους Κυπρίοις, ἀλλ' ἔστρεψαν εἰς τοῦπίσω. τὰ δὲ μεταξὺ ἀλλήλων τὰ μέλλοντα συμβαίνειν κύριος μόνος οἶδε. φεῖσαι, δέσποτα, τῶν δούλων σου, ἵνα μὴ λέγωσιν οἱ ἄθεοι καὶ παράνομοι· ποῦ ἐστὶν ὁ θεὸς αὐτῶν;

Η ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗΣ

Αφού εδραΐωσαν τη θέση τους στην Κύπρο, οι Τούρκοι ἔστρεψαν τον ὄγκο των δυνάμεών τους στην Αμμόχωστο, η οποία αποτελούσε τη μόνη πόλη του

νησιού που δε βρισκόταν ακόμη υπό τον έλεγχό τους. Η σύγκρουση ωστόσο υπήρξε άνιση. Μπροστά από τα τείχη της Αμμοχώστου, σύμφωνα με πηγές της εποχής, παρατάχθηκαν στις 17 Σεπτεμβρίου 1570 200.000 ετοιμοπόλεμοι άνδρες, ενώ έξω από το λιμάνι της περιπολούσε ανενόχλητη ισχυρή ναυτική δύναμη. Ο αριθμός των στρατιωτών μπορούσε να ανανεωθεί ανά πάσα στιγμή από άλλους, που θα μεταφέρονταν από τις ακτές της Μικράς Ασίας και της Συρίας. Τη γιγαντιαία αυτή δύναμη έπρεπε να αντιμετωπίσουν 4.000 ιταλοί στρατιώτες και άλλοι τόσοι έλληνες. Συμπαράσταση είχαν από μικρό αριθμό ιππικού – γύρω στους 300 άνδρες – το οποίο συγκροτούσαν έλληνες και αλβανοί στρατιώτες. Οι αμυνόμενοι ωστόσο, στην πλειονότητά τους, ήταν αγύμναστοι και χωρίς επαρκή εξοπλισμό. Την κύρια ευθύνη της άμυνας από βενετικής πλευράς είχε ο διοικητής της πόλης Μαρκαντώνιος Bragadin. Παρά τον άνισο αγώνα που διεξαγόταν, η πολιορκία της πόλης κράτησε ένα περίπου έτος. Το γεγονός αυτό αποκαλύπτει ότι οι θυσίες, στις οποίες είχαν υποβληθεί τα προηγούμενα χρόνια οι Βενετοί για την ενίσχυση των οχυρώσεων της πόλης, έφεραν αποτέλεσμα.

Το κλίμα θα ήταν διαφορετικό, αν υπήρχε έστω και υποτυπώδης ενίσχυση των υπερασπιστών της πόλης. Όταν μία φορά, διαδόθηκε η φήμη ότι έφθαναν από την Κρήτη και το Καστελλόριζο ισχυρές συμμαχικές ναυτικές δυνάμεις, προκλήθηκε τέτοιος ενθουσιασμός στις τάξεις των αμυνόμενων ώστε, επιχειρώντας αιφνιδιαστική έξοδο, κατάφεραν καιρίο πλήγμα κατά των αντιπάλων τους. Χάρη σε αυτή τη νίκη, η οποία συνέβη στις αρχές Οκτωβρίου, παρατάθηκε η πολιορκία της πόλης για λίγους ακόμη μήνες. Τα τουρκικά στρατεύματα, που είχαν απωθηθεί σε μεγάλη ακτίνα, άρχισαν όμως σταδιακά να συγκλίνουν προς τα τείχη, ξαναπαίρνοντας τις αρχικές τους θέσεις. Στις συνεχιζόμενες επιθέσεις έχασαν τη ζωή τους βασικοί στρατιωτικοί παράγοντες από τη βενετική πλευρά, όπως ο Κόντος Ροντάκης και ο αδελφός του, διοικητής του ιππικού, Πέτρος Ροντάκης.

Μπροστά στη δυσοίωνα πραγματικότητα που άρχισε να διαμορφώνεται –κυρίως λόγω της έλλειψης τροφίμων και ουσιαστικής πολεμικής βοήθειας– δεν απέμεναν μεγάλα περιθώρια ελιγμών. Μικρή ανάσα ζωής δόθηκε στους πολιορκούμενους στις 26 Ιανουαρίου του 1571 όταν, με μια παράτολμη επιχείρησή του ο Μαρκαντώνιος Κουερίνι (Querini) διέσπασε το ναυτικό αποκλεισμό, μεταφέροντας περιορισμένες ενισχύσεις. Για να αποφευχθεί η συντριπτική ήττα, ο βενετός υπερασπιστής της Αμμοχώστου υποχρεώθηκε την 1η Αυγούστου 1571 να προτείνει με όρους την παράδοσή της. Οι Τούρκοι απο-

δέχτηκαν την πρότασή του για την ειρηνική αποχώρηση όσων αμυνομένων επιθυμούσαν να εγκαταλείψουν την Κύπρο. Στις 5 Αυγούστου, ωστόσο, ο Μουσταφά πασάς παρασπόνδησε. Οδηγώντας με παραπειστικά επιχειρήματα τριακόσιους πενήντα περίπου άνδρες του Μαρκαντώνιος Μπραγκαντίν (Bragadin) στο τουρκικό στατόπεδο, τους συνέλαβε και σχεδόν όλους τους εξόντωσε. Στην ανυπεράσπιστη πλέον πόλη εισήλθαν τα τουρκικά στρατεύματα και επιδόθηκαν σε κάθε είδους βιαιότητες εναντίον του άμαχου πληθυσμού.

Την κατάκτηση της Αμμοχώστου στις 9 Αυγούστου 1571 επισημοποίησαν οι Τούρκοι με τον ίδιο αποκρουστικό τρόπο, που αντιμετώπιστηκε λίγα χρόνια πριν από τους Βενετούς η περίπτωση του Ιακώβου Διασσωρινού. Συνέλαβαν το Μαρκαντώνιο Μπραγκαντίν και αφού τον ακρωτηρίασαν και, τον έγδαραν ζωντανό στην κεντρική πλατεία της πόλης, περιέφεραν το γεμισμένο με άχυρο και βαμβάκι δέρμα του στα λιμάνια της Καραμανίας και της Συρίας προς φρονηματισμό των χριστιανών. Έτσι έκριναν οι εμπνευστές της ότι θα επέβαλλαν την τάξη στο χώρο που θα κηδεμόνευαν στο εξής. Ύστερα από δύο μήνες, ο θριαμβευτής Μουσταφά πασάς επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, φορτωμένος με λάφυρα και αιχμαλώτους από την Κύπρο. Η νίκη του ωστόσο δε γιορτάστηκε με λαμπρότητα στην πρωτεύουσα του οθωμανικού κράτους, εξαιτίας των γεγονότων που είχαν μεσολαβήσει στη Ναύπακτο.

Ένα άλλο βραχύ χρονικό, τη φορά αυτή από χειρόγραφο της μονής Κουτουμουσίου του Αγίου Όρους, περιγράφει ως εξής τα γεγονότα (Schreiner, τόμ. 1, Χρονικό 79, σελ. 585 αρ. 37):

*έστάθη ἡ Ἀμμόχωστος καὶ ἐπολέμισε δυνατὰ. ὁμως ἐσώθη ἡ πόλι-
βερὴ τους καὶ τὰ φαγητὰ τους καὶ μὴ θέλων ἐπαραδόθη καὶ αὐτὴ
καὶ ἔγινε ὄλο τὸ νησί τῆς Κύπρου τοῦ μεγάλου αὐθεντός. λέγουσι
δέ, ὅτι ὁσος λαὸς αἰχμαλωτίσθη ἦτον τ' χιλιάδες, μικροὶ καὶ
μεγάλοι, καὶ ὄσοι ἐσφάγησαν ἦτον χιλιάδες σαράντα. ἐδιάβη ἡ
ἀρμάδα τῶν Βενετίκων καὶ πενήντα ἄρμενα τοῦ Σπάνια διὰ τὰ
βοηθήσουν τὴν Κύπρο καὶ πηγαινάμενα ἔμαθαν, πῶς τὴν ἐπῆραν
οἱ Τούρκοι, καὶ ἐγύρισαν ὀπισθεν εἰς τὴν Κρήτη.*

Όσο διαρκούσε η πολιορκία της Αμμοχώστου οι εργώδεις προσπάθειες του πάπα Πίου Ε' για το σχηματισμό αντιτουρκικού συνασπισμού απέφεραν τελικά καρπούς. Στις 20 Μαΐου 1571 υπογράφηκε ο Ιερός Συνασπισμός (Sacra Liga). Παρά τις προθέσεις όμως των δυνάμεων που τον συγκροτούσαν, δεν μπορούσαν να επέμβουν αποφασιστικά στις εξελίξεις της Κύπρου. Όταν αποφάσισαν να κινηθούν είχε πλέον καταληφθεί η Αμμόχωστος.

Η πιο εντυπωσιακή ενέργεια του χριστιανικού συνασπισμού υπήρξε αναμφίβολα η ναυμαχία της Ναυπάκτου στις 7 Οκτωβρίου 1571. Σ' αυτήν επιτεύχθηκε ένα μεγάλο πλήγμα στον πανίσχυρο τουρκικό στόλο. Δεν υπήρξε ωστόσο συνέχεια. Παρά το φόβο των Τούρκων, ότι οι χριστιανικές δυνάμεις θα στρέφονταν εναντίον της Κωνσταντινούπολης, αυτό δε συνέβη. Έτσι, η νίκη των Δυτικών παρέμεινε χωρίς ουσιαστικό αντίκρουσμα.

Η απογοήτευση των Κυπρίων από το γεγονός, ότι οι Βενετοί δεν τους βοήθησαν ούτε κατά την έναρξη του πολέμου ούτε κατά τη διάρκειά του, υπήρξε μεγάλη. Σε όλα τα ποιήματα που έχουν ως αντικείμενο τον πόλεμο της Κύπρου – με χαρακτηριστική τη «Διήγηση εις τον θρήνον του αιχμαλωτισμού της ευλογημένης Κύπρου» – είναι διάχυτη η πίκρα. Αλλά και παροιμιακές φράσεις, που ως σήμερα επιβιώνουν στο νησί – «Είσαι τέλεια Βίνιερος», «Πελλοβίνιερε!», «Είσαι τέλεια Βινιέρης», «άτε, ρε Βινιέρη», «Πελλοβινιέρη!» – καταγράφουν με εύγλωττο τρόπο τα συναισθήματα που ένιωθαν για τους ξένους –υποτιθέμενους – προστάτες. Οι παροιμιακές φράσεις αναφέρονται σχετλιαστικά στο πρόσωπο του περίφημου βενετού ναυάρχου Σεβαστιανού Βενιέρ (Venier), ο οποίος αποδείχτηκε εντελώς ανίκανος να οργανώσει την άμυνα του νησιού κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Η ΛΗΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Πολύ γρήγορα διαπίστωσαν οι Βενετοί ότι αδυνατούσαν να αντεπεξέλθουν οικονομικά στα τεράστια έξοδα που απαιτούσε ο πόλεμος. Κάτω από αυτές τις συνθήκες η συνέχιση των εχθροπραξιών καθίστατο ασύμφορη. Γι' αυτό και μέσω της διπλωματικής οδού ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις για τη σύναψη συνθήκης ειρήνης. Το κλίμα φαινόταν ώριμο και από την άλλη πλευρά. Οι Τούρκοι άρχισαν να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα στα ανατολικά σύνορά τους και επείγονταν να κλείσουν όποιες εκκρεμότητες είχαν.

Με τη συνθήκη ειρήνης που υπογράφηκε στις 7 Μαρτίου 1573 η Κύπρος, και τυπικά πλέον, ανήκε στην οθωμανική αυτοκρατορία. Οι Βενετοί είχαν βέβαια τη δυνατότητα να αναπτύξουν περιορισμένη οικονομική δραστηριότητα στο νησί. Έτσι, αμέσως ίδρυσαν εμπορικούς σταθμούς και προξενεία, τα οποία εξυπηρετούσαν τους εμπόρους τους στις επαφές που διατηρούσαν με επίκαιρα σημεία της Ανατολής. Άσχετα με αυτό πάντως, η απώλεια της Κύπρου είχε ολέθριες συνέπειες για τη Βενετία. Και αυτό γιατί άρχισε να

εκτοπίζεται από την Ανατολική Μεσόγειο, όπου άλλοτε κυριαρχούσε, χάνοντας την επαφή της με την Ασία. Στο μακρινό και προσοδοφόρο δρόμο των Ινδιών άλλοι θα έχουν πια την πρωτοβουλία. Και θα τη διατηρήσουν για πολλούς αιώνες.

Οι επιπτώσεις που είχαν τα γεγονότα του πολέμου στα δύο κράτη φαίνονται εύγλωττα από το ακόλουθο γεγονός. Σε κάποια στιγμή των συζητήσεων που διεξάγονταν το 1573 στην Κωνσταντινούπολη για τη σύναψη της Συνθήκης Ειρήνης, είπε κομπάζοντας ο σουλτάνος Σελίμ Β΄ στο βενετό βάιλο Μαρκαντάνιο Barbaro: «Εσείς, καταστρέφοντας το στόλο μας στη Ναύπακτο, μας ξεριζώσατε μια τρίχα από τα γένεια μας. Εμείς, όμως, αποσπώντας σας την Κύπρο, σας κόψαμε ένα βραχίονα».

Πολύ γρήγορα οι Κύπριοι, αντιδρώντας στο σκληρό καθεστώς των κατακτητών, αναζήτησαν τρόπους απαλλαγής. Στην περιοχή της Πάφου συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν ορισμένοι ντόπιοι, οι οποίοι βρίσκονταν σε επαφή με τη Βενετία για την οργάνωση συνωμοσίας. Μόλις πληροφορήθηκε το γεγονός ο τούρκος σουλτάνος, με επιστολή του προς τον μπεηλέρμπεη της Κύπρου στις 7 Φεβρουαρίου 1572, διέταξε το θάνατό τους. Ανάλογη μεταχείριση επιφυλασσόταν για τους μελλοντικούς συνωμότες.

Με επαναστατικά κινήματα, που πραγματοποίησαν οι Κύπριοι κατά τις επόμενες δεκαετίες, επιζήτησαν τη συμπαράσταση της Δύσης. Η Βενετία, η Ισπανία, η Γαλλία, η Τοσκάνη και η Σαβοΐα εμπλέκονται για μία ακόμη φορά σε ατελείωτες συζητήσεις όσον αφορά το μέλλον του νησιού. Αξίζει να σημειωθεί ότι την πρώτη εικοσαετία του 17ου αιώνα εκπονήθηκαν έντεκα σχέδια, από τα οποία τα επτά γαλλικά, για τη διανομή της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η ίδια πρακτική επαναλήφθηκε και αργότερα. Οι δυτικοευρωπαϊκές δυνάμεις όμως δεν είχαν λάβει υπόψη τους ένα σοβαρό παράγοντα. Ότι δηλαδή, καθώς είχαν αλλάξει όλα τα δεδομένα, σχεδίαζαν από μειονεκτική θέση. Οι Τούρκοι είχαν αποφασίσει να καταστείλουν με κάθε τρόπο όποια προσπάθεια αμφισβητούσε την κυριαρχία τους στο νευραλγικό κόμβο της Ανατολικής Μεσογείου και το απέδειξαν αρκετές φορές.

Αυτή την αέναη πάλη των ξένων δυνάμεων για τον έλεγχο της Κύπρου αποτύπωσε, με μοναδικό τρόπο, ο Κυριάκος Χαραλαμπίδης στο ποίημα «Σκυτάλη» της συλλογής *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα* (Αθήνα 1982, σελ. 116-117). Με αφετηρία τα τραγικά γεγονότα του καλοκαιριού του 1974, ο γνωστός Κύπριος ποιητής επιχειρεί μια αναγωγή στο παρελθόν, σημειώνοντας για την Αμμόχωστο:

Δέσαν την πόλη στο καμπαναριό
με αλυσίδες σώματα παλικαριών
και κάτι λείψανα αγαλμάτων.

Το μήνυμα πως είναι πατημένη
για πολλοστή φορά, τό 'φερε Τούρκος
αφού το πήρε από προδότην Έλληνα
και κείνος από Άγγλο κι ο Άγγλος από Τούρκο
και τούτος από Βενετσιάνο, Φράγκο και Ναϊτη
κι ο ιππότης και καλόγερος με πληρωμή από Άγγλο
στα μεσοπέλαγα του δρόμου για τη λύτρωση
των Άγιων Τόπων· Σταυροφόροι και Λεοντόκαρδοι –
μεγάλο τ' όνομά τους, σώσανε τον τόπο
από αγκαλιές Βυζαντινών και Αράβων
που είχανε κάνει τη σκυτάλη μαύρον άλογο
και κίτρινο καράβι– φταίνε κι οι Ρωμαίοι,
ροπαλοφόροι με το κνούτο της αγάπης
γι' αρχαία στάδια και οινοποσία
μπροστά στον έσχατο βωμό των Πτολεμαίων.
Και κείνοι πάλι τί ζητούσανε να κάνουν
σε φοβερό νησί με δέκα βασιλεία
που φόρο πλήρωναν στους Πέρσες... Λέω να εξαιρέσουμε
τους Σαλαμίνιους λίγο χρόνο και τον Ευαγόρα·
κράτησε την πατρίδα του ελληνοπρεπή
γι' απλούστατο ένα λόγο που είχε και τη δύναμη–
κράμα Αθηναίου τυράννου και φιλότεχνου...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

- Αικατερίνη Αριστείδου, *Ανέκδοτα έγγραφα της κυπριακής ιστορίας από το Αρχείο της Βενετίας*, τόμ. Α' (1474-1508), Λευκωσία 1990· τόμ. Β' (1509-1517), Λευκωσία 1994· τόμ. Γ' (1518-1529), Λευκωσία 1999.
- Γεώργιου Βουστρώνιου, *Διήγησις Χρονίκας Κύπρου*, Κριτική έκδοση, εισαγωγή, σχόλια, γλωσσάρι, πίνακες και επίμετρο Γιώργος Κεχαγιόγλου, Λευκωσία 1997.
- J. M. Floristán Imízcoz, *Fuentes para la politica oriental de los Austrias. La Documentacion Griega del Archivo De Simancas*, τόμ. I-II, León 1988.
- Antonii Mariae Gratiani, *De Bello Cyprio, Ρώμη 1624*, Νέα έκδοση με Εισαγωγή, Επιμέλεια επανέκδοσης κειμένου, Μετάφραση και Σχόλια: Χ. Γάσπαρης, Λευκωσία 1997.
- P. Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, τόμ. I: *Einleitung und text*, Βιέννη 1975 και τόμ. II: *Historischer Kommentar*, Βιέννη 1977.
- I. Κ. Χασιώτης, *Ισπανικά έγγραφα της κυπριακής ιστορίας (ιστ' -ιζ' αι.)*, Λευκωσία 1972.
- Pietro Valderio, *La guerra di Cipro*, επιμ. G. Grivaud - Nassa Patapiou, Λευκωσία 1996.

ΜΕΛΕΤΕΣ

- B. Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», στο Θ. Παπαδόπουλλος (εκδ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τόμ. Ε' *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, Μέρος Α', Λευκωσία 1995, σελ. 455-536.
- B. Arbel, «L'eredità genovese a Cipro, 1464-1571», *Oriente e Occidente tra medioevo ed età moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, επιμ. Laura Balletto, τόμ. I, Γένουα 1997, σελ. 21-40.
- Αικατερίνη Αριστείδου, «Η καταβολή φόρου υποτέλειας της Κύπρου στο Μαμελούκο και αργότερα στον Τούρκο σουλτάνο», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 24 (1998), σελ. 153-160.
- Αικατερίνη Αριστείδου, «Ο ρόλος της Κύπρου στη μεταβίβαση πληροφοριών προς τη Βενετία σχετικά με την ανατολική Μεσόγειο (1514-1516)», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 25 (1999), σελ. 69-77.
- M. Jacoviello, «La fine della dominazione veneziana a Cipro e il discorso di Paolo Paruta sulla pace veneto-turca del 7 marzo 1573», *Ιταλοελληνικά* 2 (1989), σελ. 199-233.
- G. Hill, *A History of Cyprus*, τόμ. III *The Frankish Period, 1432-1571*, Καίμπριτζ 1972.

- Κ. Κύρρης, «Ο Uluç Ali και ο Sebastian Veniero εις δύο Κυπριακάς παρουσιακάς φράσεις», *Κυπριακός Λόγος*, έτος 1, τεύχ. 1, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1969, σελ. 30-37.
- С. Р. Kyrris, «The Ottoman Conquest of Cyprus in 1570-1571 and the Turkish Conquest of 40% of Cyprus in July-August 1974: A Comparison», *Κυπριακός λόγος*, έτος 7, τεύχ. 40, Ιούλιος-Αύγουστος 1975, σελ. 263-272· τεύχ. 41-42, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1975, σελ. 360-367· έτος 8, τεύχ. 43, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1976, σελ. 64-68.
- Χρύσα Μαλτέζου, «Φράγκοι και Βενετοί στην Κύπρο», Κύπρος. *Η λεηλασία ενός πολιτισμού*, Αθήνα 1999, σελ. 96-105.
- Χρύσα Μαλτέζου, «Η Κύπρος της Γαληνοτάτης», Η Κύπρος της Γαληνοτάτης, *Κατάλογος έκθεσης εικόνων, εγγράφων, εντύπων, νομισμάτων, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη*, 1 Μαρτίου-4 Απριλίου 2001, Αθήνα 2001, σελ. 7-10.
- Ν. Γ. Μοσχονάς, «Πηγές της ελληνικής ιστορίας στο Κρατικό Αρχείο του Τορίνου», *Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 107-116.
- Κ. Νίκας, «Μια προσπάθεια για απελευθέρωση της Κύπρου στα 1606», *Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 20-25 Απριλίου 1982)*, τόμ. Γ', Λευκωσία 1987, σελ. 27-34.
- Θ. Παπαδόπουλλος, «Η βενετική κυριαρχία στην Κύπρο (1489-1570)», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Γ', Αθήνα 1974, σελ. 189-201.
- Θ. Παπαδόπουλλος, «Ιάκωβος Διασσωρινός», στο Θ. Παπαδόπουλλος (εκδ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τόμ. Ε': *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, Μέρος Α', Λευκωσία 1995, σελ. 537-542.
- Μ. Πιερής, «Σταθμοί της κυπριακής λογοτεχνίας: από την *Εξήγησιν της Γλυκείας Χώρας Κύπρου στην Αμμόχωστο Βασιλεύουσα*», *Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας* 11 (1988), σελ. 23-28.
- Π. Στυλιανού, «Η υπό τον Πέτρον Αβεντάνιον κυπριακή επανάστασις του 1606», *Κυπριακός λόγος*, έτος 7, τεύχ. 41-42, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1975, σελ. 337-341.
- Π. Στυλιανού, «Η κατά το 1609 κυπριακή έκκλησις προς τον Ισπανόν βασιλέα Φίλιππον Γ' δι' απελευθέρωσιν της Κύπρου ιστορικώς εξεταζομένη», *Κυπριακός λόγος*, έτος 8, τεύχ. 43, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1976, σελ. 3-13.
- Π. Στυλιανού, «Αι πρώται μετά την Ναύπακτον αντιτουρκικαί συνωμοτικαί κινήσεις εν Κύπρω και ενδείξεις τουρκικής αδυναμίας», *Κυπριακός λόγος*, έτος 8, τεύχ. 46-47, Ιούλιος-Οκτώβριος 1976, σελ. 238-242.
- Ζ. Τσιρπανλής, «Μορφές επικοινωνίας του Κυπριακού μοναχισμού με την Καθολική Δύση (17ος αι.)», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 4 (1999), σελ. 225-240.

Κύπρος, τὸ κλειδὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου,
(Γεώργιος Σιδέρης Καλαποδᾶς, Πορτολάνος τῆς Μεσογείου, λεπτομέρεια (1541).

Το ιδεολογικό και πολιτισμικό κρηπίδωμα της κυπριακής αντίστασης (12ος - 16ος αιώνας)

Αντώνης Πάρδος
Ερευνητής I.B.E./E.I.E.

Ἡ καίρια, πρωταρχική στρατηγική σημασία τῆς γεωγραφικῆς θέσης τῆς Κύπρου καθορίζει διαχρονικά τὶς ἱστορικὲς τύχες τῆς μέχρι καὶ σήμερα. Δεσπάζει σὲ ὅλη τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο «σὰν μιὰ τεράστια ἐξέδρα» πάνω στὴ θάλασσα. Ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς μαρτυρικῆς Κερύνειας ἐλέγχει τὴ νότια Μικρὰ Ἀσία καὶ τοὺς θαλάσσιους δρόμους ἀπὸ καὶ πρὸς τὸ Αἰγαῖο καὶ τὴ Δύση. Μὲ τὸν Πενταδάχτυλο σὰν κἀννη πυροβόλου νὰ σημαδεύει ἀδιάκοπα τὸν μυχθὸ τῆς Ἀλεξανδρέτας, ἐπιτηρεῖ ὁλόκληρη τὴ Μέση Ἀνατολὴ ἀπ' τὴ Συρία καὶ τὸ Λίβανο μέχρι τὴν Παλαιστίνη καὶ τὴ χερσόνησο τοῦ Σινᾶ μέσα ἀπὸ τὸ ἀγρυπνο μάτι τῆς Ἀμμοχώστου. Δὲν εἶναι διόλου τυχαῖο πὸς τὶς μέρες μας τὸ μεγάλο αὐτὸ λιμάνι, πὸς ἀποτελοῦσε πάντοτε τὴν πύλη τῆς Ἀσίας, ἔχει κατακτηθεῖ καὶ στὴ συνέχεια ἐκκενωθεῖ, ὥστε σήμερα νὰ εἶναι μιὰ πόλη-φάντασμα. Στὴν ἐξουδετέρωση καὶ τὴν πρόσκαιρη, ἂς ἐλπίζουμε, νέκρωσή τῆς ὀδήγησε ἀκριβῶς ἡ μοναδικὴ σπουδαιότητα τῆς Ἀμμοχώστου στὸ στρατηγικὸ καὶ στὸν οἰκονομικὸ τομέα. Σήμερα ἡ Κύπρος ὁλόκληρη, καὶ μαζί ἡ Κρήτη, χαρακτηρίζονται εὐστοχα ὡς «τὰ δυὸ ἀβύθιστα ἀεροπλανοφόρα τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου».

Προφανώς οί κάτοικοι τῆς μεγαλονήσου εἶχαν σαφῆ ἐπίγνωση τῆς νευραλγικῆς σημασίας τῆς γεωγραφικῆς τῆς θέσης. Ἐβλεπαν πῶς εἶτε τὸ ἐμπόριο μὲ τὴν Ἀσία βρισκόταν σὲ ἀνθησι εἶτε σὲ ὕφεση, εἶτε δηλαδὴ τὰ καραβάνια ἔφταναν ἀπὸ τὰ μακρινὰ ὑψίπεδα – ἀπ’ τὴν Κίνα καὶ τὴ μυθικὴ Σαμαρκάνδη – εἶτε ἀπὸ τὶς Ἰνδίες εἶτε ἀπὸ τὸν Περσικὸ καὶ τὴ Μεσοποταμία εἶτε ἀκόμα ἀπὸ τὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνην ἀπλῶς καὶ μόνο, ἢ κατοχὴ τῆς Κύπρου ἦταν στοιχειώδης προϋπόθεση γιὰ τὴ διεξαγωγὴ καὶ γιὰ τὴν παραπέρα ἀνάπτυξη τῶν ζωτικῶν αὐτῶν οἰκονομικῶν σχέσεων. Ἀλλὰ κι ἂν ἀκόμα ὁ δρόμος τῶν ἀσιατικῶν προϊόντων ἄλλαξε καὶ περνοῦσε ἀπὸ ἄλλου, ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα γιὰ νὰ καταλήξει στὴν Αἴγυπτο ἢ ἀπὸ τὸν λεγόμενον βόρειο χερσαῖο δρόμο γιὰ νὰ καταλήξει στὸν Εὐξείνιο Πόντο, ἢ Κύπρος διατηροῦσε τὴν κομβικὴ σημασία της ὡς ἐνδιάμεσου σταθμοῦ ἀνάμεσα σ’ αὐτοὺς τοὺς δυὸ μεγάλους ἄξονες: Γιατὶ ἐλέγχει τὴ ναυτικὴ διάβαση ἀπὸ τὴν Αλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου πρὸς τὴν Ἀττάλεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀπ’ ὅπου ξεκινοῦσε ὁ μεγάλος ἐγκάρσιος χερσαῖος δρόμος ποὺ διέσχισε τὴν Καισάρεια καὶ τὴν Ἄγκυρα γιὰ νὰ καταλήξει στὴν Ἀμισὸ καὶ τὴν Τραπεζοῦντα τοῦ Πόντου. Καὶ ἂν ἀκόμα παραμερίσουμε ἐντελῶς τὸν οἰκονομικὸ παράγοντα, ἢ κεφαλαιώδης στρατηγικὴ σημασία τῆς μεγαλονήσου δὲν μειώνεται στὸ παραμικρὸ. Παραμένει ἀναντικατάστατη γιὰ ὅποιον ἔχει στόχο νὰ ἐλέγξει τὶς χώρες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἢ καὶ νὰ ἐδραιωθεῖ σ’ αὐτές.

Αὐτὸς ἀκριβῶς ἦταν καὶ ὁ στόχος τῶν σταυροφοριῶν, ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν τὴν ἐπέκταση τῶν Δυτικῶν στὴν περιοχὴ καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἐπικράτησή τους. Ἐτσι, ἢ ἐμπλοκὴ τῆς Κύπρου στὴν περιπέτεια ἦταν ζήτημα χρόνου ἤδη ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς Πρώτης Σταυροφορίας τοῦ 1098, αὐτῆς ποὺ ὀδήγησε στὴν ἴδρυση τοῦ λατινικοῦ βασιλείου τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἴσως μάλιστα, ὁ φόβος ἀπὸ τὴν ἀνησυχητικὴ παρουσία τῶν Λατίνων στὴν εὐρύτερη περιοχὴ νὰ διευκόλυνε τὸν Ἰσαάκιο Κομνηνὸ στὴν ἀπόσπαση τοῦ νησιοῦ στὰ 1185 καὶ τὴν τόσο ἀνεμπόδιστη ἀνεξαρτητοποίησή του ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἐτσι, πρὶν συμπληρωθεῖ ἓνας αἰώνας, ἢ μεγαλόνησος βρέθηκε στὰ χέρια τῶν Δυτικῶν τὸ 1191. Ἀπὸ τότε οἱ τελευταῖοι, μὲ προεξάρχοντα τὸν πάπα τῆς Ρώμης, θὰ διακηρῦσσουν σὲ ὅλους τοὺς τόνους καὶ σὲ κάθε εὐκαιρία ὅτι ἢ κατοχὴ τῆς Κύπρου εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητη γιὰ τὴ διεξαγωγὴ καὶ τὴν ἐπιτυχία τῆς σταυροφορίας γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῶν Ἁγίων Τόπων. Αὐτὴν τὴν ἀπάντηση ἔδωσε ἀκόμα καὶ τὸ 1201 ὁ Ἰννοκέντιος ὁ Γ΄ στὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιο τὸν Γ΄, ὅταν ἐκεῖνος ζήτησε τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ νησιοῦ στὴν ἐξουσία του προσφέροντας σὲ ἀντάλλαγμα τὴ συμμετοχὴ του στὴ σταυροφορία: Ἡ Κύπρος ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν Ἁγίων Τόπων.

ΜΕΤΑΦΥΤΕΥΣΗ ΤΗΣ «ΛΕΒΑΝΤΙΝΙΚΗΣ» ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Και όμως, παρ' όλα αυτά, στην Κύπρο δὲν ἐγκαθιδρύθηκε ἕνα κράτος «σταυροφορικοῦ τύπου», μολοντί τὸ ἐπιχείρησαν οἱ Ναῖτες ἱππότες, στοὺς ὁποίους ὁ Ριχάρδος τῆς Ἀγγλίας τὴν εἶχε πούλησει γιὰ 100.000 «βυζάντια» σχεδὸν ἀμέσως μόλις τὴν κατέκτησε. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ ἀπόπειρα τῶν Ναϊτῶν νὰ συγκεντρώσουν στὰ γρήγορα καὶ δυναστικά τὸ ποσὸ πὺν ὄφειλαν στὸ Ριχάρδο προκάλεσε μιὰ αἱματηρότατη ἐξέγερση, πὺν τοὺς ὑποχρέωσε νὰ ξανασκεφτοῦν τὸ ζήτημα καὶ νὰ ἐπιστρέψουν τὸ νησί στὸν πωλητὴ, ὁ ὁποῖος ἀμέσως τὸ ξαναπούλησε στὸν Γουίδο Λουζινιάν, τὸν τελευταῖο βασιλιὰ τῆς Ἱερουσαλήμ, πὺν ἀφοῦ ἔχασε τὸ κράτος του ἀπὸ τὸν Σαλαντίν, στὴ συνέχεια ἔχασε καὶ τὰ δικαιώματα στὸν χαμένο θρόνο.

Ἄλλὰ οὔτε καὶ κράτος καθαρὰ δυτικοῦ τύπου ἐγκαθιδρύθηκε στὴν Κύπρο, ὅπως ἐπισήμανε πρόσφατα ὁ μακαρίτης W. H. Rudt de Collenberg. Ἡ δημιουργία τοῦ φραγκικοῦ κράτους τῆς Κύπρου δὲν ἦταν παρὰ μιὰ προσπάθεια νὰ ἀποκαταστήσουν εὐπρεπῶς οἱ Δυτικοὶ τὸν ἔκπτωτο βασιλιὰ τῆς Ἱερουσαλήμ Γουίδο Λουζινιάν καὶ τοὺς φεουδάρχες καὶ λοιποὺς, πὺν εἶχαν χάσει τὰ κτήματα καὶ τὰ εἰσοδήματά τους στοὺς Ἁγίους Τόπους ἀπὸ τὸ 1187. Ἐγινε λοιπὸν μεταφύτευση τῆς φεουδαρχικῆς ἐκείνης κοινωνίας πὺν εἶχε ἀναπτυχθεῖ στὰ ἐδάφη τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία ὅμως, στὸ διάστημα τῶν τεσσάρων περίπου γενεῶν πὺν εἶχαν παρέλθει, εἶχε διαφοροποιηθεῖ ἤδη πολὺ αἰσθητὰ ἀπὸ τὶς μητρικὲς τῆς Δύσης καὶ εἶχε μετατραπῆ σὲ «λεβαντίνικη». Αὐτὴ λοιπὸν ἢ προσφυγικὴ λατινικὴ κοινωνία, πὺν προερχόταν ὄχι ἀπὸ τὴ Δύση, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη, εἶχε ἤδη προσαρμοστεῖ ἐκεῖ σὲ μιὰ οἰκονομία πολὺ ἀνεπτυγμένη καὶ ἔντονα ἐκχρηματισμένη, πὺν ἐπιδιδόταν κυρίως στὸ ἐμπόριο καὶ τὴ βιοτεχνία καὶ ὄχι τόσο στὴ γεωργία, ὅπως θὰ ταίριαζε στὸ φεουδαρχικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖο ἀκριβῶς ἀπὸ τὴ γεωργικὴ οἰκονομία εἶχε γεννηθεῖ στὴ Δύση. Κατὰ συνέπεια, τὰ μέλη τῆς ἄρχουσας τάξης ἀπὸ δυνάστες τῆς ὑπαίθρου μὲ τὰ κάστρα καὶ τοὺς πύργους τους εἶχαν μεταβληθεῖ σὲ φεουδάρχες τῶν πόλεων καὶ τῶν λιμανιῶν. Τὰ εἰσοδήματά τους προέρχονταν ἀπὸ τὴ φορολόγηση ἐμπορικῶν καὶ βιοτεχνικῶν δραστηριοτήτων, ἐνῶ ἡ ζωὴ τους δὲ διέφερε ἀπὸ ἐκείνη τῶν ἀστῶν, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους μάλιστα ἦταν πολὺ πλουσιότεροί τους.

Οἱ νέοι κυρίαρχοι τῆς Κύπρου λοιπὸν, πὺν τὴν ἀγόρασαν δεύτερο χέρι ἀπὸ τὸ Ριχάρδο τῆς Ἀγγλίας, γνώριζαν βαθύτερα καὶ καθαρότερα ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς τους τῆς Δύσης τὴν κατάσταση πὺν ἐπικρατοῦσε στὸ νησί, τόσο ἀπὸ

οικονομική όσο και από κοινωνική και πολιτιστική άποψη. Ήταν ήδη εξοικειωμένοι με την οικονομία της Ανατολής και της ελληνικής αυτοκρατορίας, στο χώρο των οποίων λειτουργούσε η Κύπρος. Μια οικονομία με άκμαία γεωργική βάση, αλλά επίσης με όχι αξιολογούμενο εμπόριο και βιοτεχνία. Μια οικονομία εκχρηματισμένη σε πολύ σημαντικό βαθμό, όπως διαπιστώθηκε τα τελευταία χρόνια από τους μελετητές για τη λεγόμενη βυζαντινή περίοδο. Συνεπώς, τα αστικά κέντρα του νησιού δεν ήταν άσημαντα, όπως έχει επικρατήσει να παρουσιάζονται ατεκμηρίωτα και με μόνη ένδειξη το γεγονός ότι στη φραγκική περίοδο που ακολούθησε τα αστικά κέντρα της Κύπρου γνώρισαν μεγάλη ανάπτυξη. Αλλά η πρόοδος αυτή, που είναι αδιαμφισβήτητη και προσγράφεται στα θετικά της φραγκικής παρουσίας, δεν μπορεί να οδηγήσει στο βιαστικό συμπέρασμα ότι πριν δεν υπήρχε αξιόλογη αστική οικονομία ή ότι αυτή δημιουργήθηκε σχεδόν εκ του μηδενός.

Η υποτιμημένη εξέγερση του 1192

Η αστική ανάπτυξη που προϋπήρχε διακρίνεται εμφανώς στην εξέγερση του 1192 έναντι των Ναϊτών, που ακριβώς επικεντρώθηκε όχι στην ύπαιθρο, αλλά στη Λευκωσία, ένα τυπικό αστικό κέντρο, που μάλιστα δεν ήταν και το μεγαλύτερο – το μεγαλύτερο ήταν πάντοτε η Αμμόχωστος. Και το σπουδαιότερο, η άφορμη της εξέγερσης υπήρξε η επιβολή φόρου στα πωλούμενα αγαθά και όχι στη γεωργική παραγωγή. Αυτό σημαίνει ότι το εμπόριο και η βιοτεχνία βρισκόνταν σε άνθηση, η οικονομία ήταν εκχρηματισμένη και όχι κλειστή (δηλαδή μόνο γεωργική) και οι συναλλαγές διεξάγονταν σε ευρεία κλίμακα και αφορούσαν σε μεγάλο πλήθος κατοίκων και προϊόντων. Αλλιώς, κανέναν δεν θα πείραζε η επιβολή φόρου επί των συναλλαγών. Κυρίως όμως δεν θα υπήρχε λόγος να τη μηχανευτούν και να την εφαρμόσουν οι Ναϊτες, που βιάζονταν να συγκεντρώσουν γρήγορα τα χρήματα για την εξόφληση της αγοράς του νησιού. Αν μάλιστα σκεφτούμε ότι το ποσοστό του φόρου αυτού μόλις ξεπερνούσε το 2%, καθώς αντιστοιχούσε στο 1/48 της αξίας, θα ήταν δηλαδή άσημαντο για μας που έχουμε εξοικειωθεί με το Φόρο Προστιθέμενης Αξίας (ΦΠΑ), τον αντίστοιχο φόρο που πληρώνουμε σήμερα και που φτάνει το 16 και 18% της αξίας του προϊόντος, τότε θα σχηματίσουμε μια ακόμη έναργότερη εικόνα του εύρους, αλλά και του ύψους των συναλλαγών που διενεργούνταν. Με μια τόσο χαμηλή και σχεδόν ανεπαίσθητη για μας φορολογία οι Ναϊτες σκόπευαν να συγκεντρώσουν το ιλιγγιώδες ποσό των 60.000 ή ίσως και 100.000 «βυζαντίων» – και μάλιστα σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Είναι γνωστό ότι η ιστορία γράφεται από τους νικητές. Είναι λοιπόν σαν να χρειάζεται να διαβάσει κανείς πίσω από τις λέξεις όταν έρευνά την ιστορία των κατακτημένων.

Ἡ Ἱστορία δὲν ἐπαναλαμβάνεται

Εὐτυχῶς ὄχι πάντοτε. Ὁ W. H. Rudt de Collenberg, πού τὸν χρησιμοποίησαμε καὶ προηγουμένως, σημειώνει ὅτι πάνω σ' αὐτὴν τὴ νησιωτικὴ κοινωνία, πού δὲν διέφερε πολὺ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχὴ τῆς Παλαιστίνης ὡς πρὸς τὴν οἰκονομικὴ δομὴ της, ἀλλὰ ἦταν ἀκριβῶς ἀντίθετὴ ὡς πρὸς τὴ συνοχὴ της, ἀφοῦ, ὅπως λέει, στὴν Κύπρο «ὁ πληθυσμὸς ἦταν πολὺ πιὸ ὁμοιογενής, σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν ἑλληνικὸς καὶ ὀρθόδοξος [...] οἱ πρῶτοι Λουζινιανοὶ μεταμοσχεύουν, ἐπιθέτουν [...] μιὰ μειονοτικὴ κοινωνία τελείως διαφορετικὴ, ἀποτελούμενη, κατὰ μέγα μέρος, ἀπὸ πρόσφυγες». Μὲ πρότυπο τὸ βασίλειο τῆς Ἱερουσαλὴμ προσπάθησαν νὰ κυβερνήσουν τὸ νησί μεταφυτεύοντας τὴν φεουδαρχικὴ τάξη τῶν λατίνων τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Χρειάζονταν ὁμως καὶ ἕναν ἀριθμὸ ἀπὸ ἐνδιάμεσους μὴ εὐγενεῖς, πού θὰ ἀναλάμβαναν τὰ κρατικὰ καὶ ἄλλα λειτουργήματα καὶ θὰ ἐξασφάλιζαν τὴ σύνδεση τῆς ἐξουσίας μὲ τοὺς κατοίκους. Γιατὶ ἡ μειονοτικὴ αὐτὴ ἐξουσία, πού ὁ μελετητὴς πού ἀναφέραμε τὴ βρίσκει ξενόφοβη καὶ καχύποπτη ἀπέναντι «στὶς ἄλλες τάξεις, φυλὲς καὶ θρησκείες», πού ζοῦσε μὲ τὸ φόβο μήπως ἐξαφανιστεῖ, εἶχε ἐπιβάλλει στὴν ἀρχὴ ἕναν αὐστηρὸ διαχωρισμὸ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες.

Ἄλλὰ αὐτό, ὅπως θὰ δοῦμε, δὲν θὰ μπορούσε νὰ διαρκέσει στὸ χρόνο. Ἔτσι κι ἄλλιως, οἱ Ἀνατολίτες ἐνδιάμεσοι πού μεταφέρθηκαν στὴν Κύπρο ἦταν στὴν πλειονότητά τους Σύροι, κι ἀπ' αὐτοὺς πάλι οἱ περισσότεροι ἀνῆκαν στὸ ὀρθόδοξο δόγμα. Ἦταν φυσικὸ συνεπῶς νὰ συγχρωτισθοῦν μὲ τοὺς Ἕλληνες, ἀργὰ ἢ γρήγορα. Ἀκόμα καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἄστοι δυτικῆς καταγωγῆς καὶ λατινικοῦ δόγματος, πού ἐπίσης μετεγκαταστάθηκαν ἀπὸ τὴ Μέση Ἀνατολὴ καὶ ἦταν πολυπληθέστεροι ἀπὸ τοὺς Σύρους, θὰ δοῦμε ὅτι δὲν ἀπέφυγαν αὐτὸν τὸν συγχρωτισμὸ, παρὰ τὰ τείχη πού ὕψωσε ἀνάμεσά τους ἡ νέα πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία.

ΑΠΟ ΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΠΙΣΩ ΣΤΗ ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΑ

Ἡ κατάκτηση τοῦ ἀγορασμένου νησιοῦ ὀλοκληρώθηκε μὲ τὴ φεουδοποίηση καὶ τὴ διανομὴ του. Ὅπως εἰπώθηκε ἐπανειλημμένα ἀπὸ τοὺς προηγούμενους ὁμιλητὲς σ' αὐτὴν τὴν αἴθουσα, οἱ κοινωνικὲς κατηγορίες τῶν Ἑλλήνων διατηρήθηκαν μὲ τὸ νέο καθεστῶς, ἀλλὰ ἡ θέση τους ἐπιδεινώθηκε πολὺ αἰσθητά: οἱ

ἄρχοντες, ὅπως καὶ οἱ ἐπισκοπὲς καὶ τὰ μοναστήρια, εἶδαν νὰ δημεύονται μεγάλα τμήματα τῆς περιουσίας τους. Ἐπιπλέον, οἱ ἄρχοντες ὑποβαθμίστηκαν κοινωνικά καὶ πολιτικά μὲ τὸν ὑποβιβασμὸ τους στὴ δευτέρη τάξη τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος, τὴν τάξη τῶν «ἀστῶν» (bourgeois). Στὸν πυθμένα τῆς κοινωνικῆς πυραμίδας οἱ πάροικοι, πού ἡ μοῖρα τους ἦταν συνδεδεμένη μὲ τὸ κτῆμα πού καλλιεργοῦσαν, ἐξαρτήθηκαν τώρα ἀπευθείας ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ ἰδιοκτῆτη, τοῦ φεουδάρχη, ἐνῶ ἡ ὑποχρέωση τῆς ἀγγαρείας ἀπὸ δώδεκα μέρες ἐκτοξεύτηκε στὶς ἑκατὸν τέσσερις τὸ χρόνο.

Οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, οἱ ὁποῖες ὅλες περιῆλθαν στὴν ἰδιοκτησία τοῦ βασιλιᾶ κι ὄχι ἀπλῶς στὴν ἐξουσία του, ἀπὸ ἄστοι ἔγιναν «λαὸς» χωρὶς πολιτικά δικαιώματα (populagi) κι ἀπὸ πάνω ἔχασαν καὶ τὸ δικαίωμα νὰ μεταβιβάσουν τὴν περιουσία τους, ἐπειδὴ θεωρήθηκε ὅτι δὲν ἦταν ἐλεύθεροι. Αὐτὸ γιατί, λέει, μέχρι τότε (ἀλλὰ βεβαίως καὶ στὴ συνέχεια) πλήρωναν τὸ φόρο τῆς στρατείας, γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ στρατοῦ πού ἦταν ἀναγκαῖος γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ τόπου. Πλήρωναν δηλαδὴ φόρους στὸ κράτος ἐναντι τῶν ὑπηρεσιῶν πού τοὺς προσφέρονταν, ὅπως κάνουμε ὅλοι καὶ σήμερα, ἐκτὸς ἀπ' τοὺς φοροφυγάδες. Ἄλλὰ ἡ φεουδαρχικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ κράτος ταύτιζε τὸ κράτος μὲ τὸν ἡγεμόνα: ὁ ἡγεμόνας δὲν ἦταν μόνο ἀρχηγός, ἀλλὰ καὶ ἰδιοκτῆτης τοῦ κράτους. Ἄρα, μ' αὐτὴν τὴν πρωτόλεια λογικὴ, ἡ κοινωνικὴ συμμετοχὴ πού ἐκφράζεται μὲ τὴν ἀπόδοση ἑνὸς μέρους τοῦ ἐτήσιου εἰσοδήματος στὸ κράτος ξεπέφτει σὲ ἰδιωτικὴ ὀφειλὴ πρὸς ἕνα πρόσωπο, τὸ βασιλιά, κι αὐτὸ δημιουργεῖ σχέση ἐξάρτησης, ἄρα ἀπώλεια τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας. Κι ἔτσι, εὐκολὰ ἡ ἐλευθερία καταλήγει νὰ σημαίνει *ἀσυδοσία*, ὅταν δηλαδὴ κάποιος δὲν καταβάλλει τὴ *συδοσία* του, τὸ κοινὸ *δόσιμον*, τὸ ποσοδὸ πού τοῦ ἀναλογεῖ στὴν κοινὴ συνεισφορά. Ὁ μόνος ἐλεύθερος εἶναι ὁ ἀσῦδοτος!

Ἡ προσπάθεια τοῦ Γουίδου Λουζινιάν νὰ προσελκύσει ἐποίκους εὐοδώθηκε στὸ ἔπακρο, ἀφοῦ μοιράστηκαν περίπου 300 φέουδα σὲ ἰππότες καὶ 200 μικρότερα σὲ ἰππεῖς, τοὺς γνωστοὺς *τουρκόπουλους* πού μετακλήθηκαν ἀπὸ τὴ Συρία. Ἄλλὰ ἤδη ὁ διάδοχός του, διαπιστώνοντας ὅτι δὲν εἶχαν ἀπομείνει παρὰ λίγα ἔσοδα γιὰ τὸ βασιλικὸ ταμεῖο, θὰ προσφύγει στὴν ἐξέταση τοῦ κρατικοῦ κτηματολόγιου καὶ τῶν φορολογικῶν ἐγγράφων τῆς αὐτοκρατορικῆς περιόδου καὶ θὰ ἀναδιοργανώσει τὴν ἀντίστοιχη ὑπηρεσία τοῦ *σεκρέτου*, ἐπικεφαλῆς τῆς ὁποίας ἦταν ὁ *πράκτωρ*. Καὶ γιὰ νὰ τὸ πετύχει αὐτὸ, καθὼς καὶ γιὰ νὰ διευθετήσει ὅλα τὰ πολὺπλοκα ζητήματα πού ἀνάγονταν στὸ παρελθόν, θὰ χρειαστεῖ νὰ προστρέξει στὶς ὑπηρεσίες Ἑλλήνων ὑπαλλήλων. Ἀπὸ

τότε τὸ φράγμα τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν Κυπρίων θὰ ἀρχίσει νὰ καταρρέει μὲ ἐπιταχυνόμενους ρυθμούς. Καὶ ἡ χρησιμοποίηση Ἑλλήνων γραφῶν καὶ διοικητικῶν ὑπαλλήλων, ἰδίως ἀπὸ τὴν τάξη τῶν παλιῶν ἀρχόντων, οἱ ὁποῖοι διέθεταν μεγαλύτερη εὐχέρεια νὰ μορφώνονται, θὰ αὐξάνεται καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ καὶ ὡς πρὸς τὴ σημασία τῶν θέσεων ποὺ θὰ καταλαμβάνουν.

ΣΤΙΣ ΕΚΡΗΚΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ: ΥΠΟΔΟΥΛΩΣΗ ΤΟΥ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΚΛΗΡΟΥ

Καὶ μετὰ τὴ συγκρότηση τῆς βασιλικῆς αὐλῆς ἦταν πιά καιρὸς νὰ ἐπιστεφθεῖ τὸ ἔργο μὲ τὴν ἐπίσημη εὐλογία τῆς Ἐκκλησίας. Ἐγκαθίδρυση λοιπὸν λατινικῶν ἐπισκοπῶν, ποὺ ἐνισχύουν τὴν αἴγλη τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, καὶ μάλιστα μὲ τὸν μεγαλεπήβολο στόχο νὰ ἐνσωματώσει τὴν ὀρθόδοξη στή ρωμαιοκαθολικὴ ἐκκλησία καὶ νὰ ἄρει τὸ σχίσμα ἀνάμεσά τους. Εἴτε τὴν πίστευε εἴτε ὄχι, ὁ Αἰμερὺ Λουζινιάν, ποὺ διατύπωσε τὸ 1196 τὴν πρόταση αὐτὴ πρὸς τὸν πάπα, ὄφειλε νὰ ἐξασφαλίσει τὰ οἰκονομικὰ μέσα γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ λατινικοῦ κλήρου, σύμφωνα μὲ τὴν πάγια πρακτικὴ ποὺ ἀκολουθοῦνταν. Καὶ τότε ἄρχισε μιὰ διεκδυστίνδα ποὺ μᾶς ὑποβάλλει τὴ σκέψη ὅτι οἱ φεουδάρχες τῆς Κύπρου εἶχαν πεισθεῖ ἤδη κατὰ τὴν παραμονή τους στὰ χῶματα τῆς Παλαιστίνης ὅτι παρόμοιες προθέσεις ἀνάγονταν στὴ σφαῖρα τῆς οὐτοπίας. Γι' αὐτὸ καὶ μέχρι τὸ 1220 δὲν θὰ παρατηρηθεῖ καμιὰ συνεπής, σοβαρὴ καὶ ὀργανωμένη προσπάθεια ἐπέμβασης στὴ διοικητικὴ δομὴ τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας, ποὺ ἀριθμοῦσε δεκατέσσερις ἐπισκοπὲς μὲ ἐπικεφαλῆς ἕναν ἀρχιεπίσκοπο, ὡς αὐτοκέφαλη ποὺ ἦταν.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, καὶ ἡ στάση τῶν ἐκπροσώπων τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας δὲν δείχνει μὲ κανένα τρόπο νὰ πιστεύουν ὅτι ὑπάρχει περίπτωση νὰ πείσουν μὲ ἐπιχειρήματα καὶ μὲ ἥπια συμπεριφορὰ τοὺς ὀρθοδόξους νὰ ἀπαρνηθοῦν τὴν «πλάνη» τῶν παραδόσεών τους. Ἀντὶ γιὰ τὴν ὀργάνωση ἱεραποστολῶν τίθενται σὲ ἐφαρμογὴ σχέδια ὑποδούλωσης τῆς μιᾶς ἐκκλησίας στὴν ἄλλη. Ἔτσι, ἀπὸ τὴν ἀφίξή του ὁ λατινικὸς κληρὸς προβαίνει στὸ σφετερισμὸ ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων προκαλώντας ἔντονες ἀντιδράσεις τῶν ὀρθόδοξων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἐνῶ τὸ 1220 πετυχαίνει τελεσίδικα τὴν θεσμικὴ ὑποταγὴ τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου, ἐπιβάλλοντας τὴ συρρίκνωση τῶν ἐπισκοπῶν σὲ τέσσερις, ὥστε νὰ ἀντιστοιχοῦν στὶς λατινικὲς, ἀποκεφαλίζοντας τὴν ὀρθόδοξη ἱεραρχία μὲ τὴν κατάργηση τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ ὑποτάσσον-

τας τούς επίσκοπους και ηγουμένους στους λατίνους ομολόγους τους. Παράλληλα επιβάλλει περιορισμούς στη χειροτονία και τις κινήσεις των ιερέων, χωρίς να αποκρύπτει την πρόθεση να μειώσει τον αριθμό τους, που θεωρεί ότι, λίγο-πολύ, έμπεριέχει τον κίνδυνο να προκαλέσει «σκάνδαλα» – *quoniam magna multitudo est sacerdotum et diaconorum grecorum in regno Cipri [...] et scandalum posset oriri...* Τέλος, εξασφαλίζει να καταβάλλουν στη λατινική εκκλησία ο βασιλιάς και οι φεουδάρχες της επικράτειας το ένα δέκατο από όλα τα έτησια εισοδήματά τους. Η λατινική εκκλησία βάζει πλώρη να αναδειχθεί στον ισχυρότερο οικονομικό παράγοντα της Κύπρου. Και με τη χειραγώγηση της ορθόδοξης ιεραρχίας να κυριαρχήσει στη θρησκευτική ζωή του νησιού.

Η πάλη που επακολούθησε στον άγριο αγώνα της λατινικής εκκλησίας για την καθυπόταξη του ορθόδοξου κλήρου κράτησε πάνω από έναν αιώνα και μισό. Πέρασε από ποικίλα στάδια, φτάνοντας ακόμα και στις έκρηκτικές περιοχές της λατρείας, καθώς οι παπικοί αποπειράθηκαν να επιβάλουν τη χρήση άζυμου άρτου στο μυστήριο της Εύχαριστίας. Η αντίδραση των ορθόδοξων έκτεινόταν από την περιφρόνηση και τη μη εφαρμογή των καταπιεστικών μέτρων μέχρι την άνοιχτη άνταρσία και την αυτοεξορία στις απέναντι περιοχές της Μικρής Ασίας. Αυτό έπραξε ο αρχιεπίσκοπος Σαλαμίνος Νεόφυτος το 1223 και ύστερα πάλι σύσσωμη η ιεραρχία της Κύπρου μαζί με πολλούς κληρικούς αξιωματούχους και μοναχούς το 1240. Τη δεύτερη φορά όμως ο πάπας Γρηγόριος Θ΄ δεν δίστασε να αδράξει την ευκαιρία και να διατάξει την απέλαση και όλων των υπόλοιπων ιερέων που δεν υποτάσσονταν, την καταπάτηση των ορθόδοξων εκκλησιών και μοναστηριών και την αντικατάσταση των κληρικών με λατίνους, «για να μην υπερισχύσουν» οι ορθόδοξοι «μέσ' στην απείθεια και την πανουργία τους, αλλά να βουλιάξουν μέσα σ' αυτές!» Ήταν η τελευταία φορά που η ορθόδοξη ιεραρχία τολμούσε να αφήσει άφύλαχτη τη λίγη εκκλησιαστική περιουσία που ακόμα διέθετε στην Κύπρο.

Μέσα σ' αυτήν την ατμόσφαιρα της αντίστασης κυριαρχεί ένα έπεισόδιο που βαθαίνει άβυσσαλέα το χάσμα χύνοντας αίμα, το αίμα της θυσίας. *Έν έλειπεν μόνον και γέγονε και αυτό, ίνα μαρτυρίας καιρός συστή και βήμα τυραννικόν προσεθῆ, θά γράψει ο πατριάρχης Γερμανός από τη Νίκαια των Λασκάρεων ένα χρόνο αργότερα προς τον πάπα. Είναι το μαρτύριο που περιγράφεται στη Διήγησιν των δεκατριών μοναχών των δια πυρός τελειωθέντων παρά των λατίνων εν τη νήσω Κύπρω εν τῷ ψψθ' έτει. Το 1231.*

Ἡ θλιβερὴ αὐτὴ ἱστορία λέει ὅτι μόλις ἀπλώθηκε στὸ νησί ἡ φήμη τῶν μοναχῶν τῆς Παναγίας τῆς Κανταριώτισας (ποὺ εἶχε ἀναδειχθεῖ σὲ ἐστία ἀντίστασης κατὰ τῶν λατίνων) δυὸ ἐξεταστὲς τοὺς ἐπισκέφθηκαν γιὰ ἔλεγχο καὶ τοὺς παρέσυραν σὲ δογματικὴ συζήτηση, ποὺ ὀδήγησε στὴν ἀπόρριψη τῆς χρήσης ἀζύμου ἄρτου ἐκ μέρους τῶν μοναχῶν, μὲ ἐπακόλουθο τὴν κλήση τους σὲ ἀπολογία ἀπὸ τὸν λατίνου ἀρχιεπίσκοπο Λευκωσίας. Ἐκεῖνοι παρουσιάστηκαν ἐν πομπῇ, ἐνῶ ἀπὸ παντοῦ συνέρρεε πλῆθος λαοῦ, καὶ τελικὰ ἐπανελάβαν τὶς ἀπόψεις τους εὐθαρσῶς, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ φυλάκισή τους. *Καὶ φόβος καὶ τρόμος ἦλθεν ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας ἐν ταύτῃ τῇ νήσῳ ρωμαίους*, λέει ἡ Διήγηση. Τρία χρόνια ἀργότερα ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Θ΄ δίνει ἐντολὴ στὶς 5 Μαρτίου 1231 νὰ κινηθεῖ ἐναντίον τῶν φυλακισμένων ἢ διαδικασία τῆς ἱερᾶς ἐξέτασης – *contra hereticos* – καθότι εἶχαν δηλώσει ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἀναιρέσουν ἂν δὲν ζητηθεῖ ἡ γνώμη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη. Αὐτὸ βέβαια σήμαινε κάθετη ἀμφισβήτηση τῆς ἐξουσίας τοῦ πάπα καὶ δὲν θὰ μπορούσε νὰ τὸ ἀφήσει νὰ περάσει χωρὶς συνέπειες, γιὰτὶ συνιστοῦσε καὶ τὴν οὐσία τῆς σύγκρουσης μὲ τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία, τὸ πρωτεῖο τοῦ πάπα.

Ἡ συνέχεια εἶναι εὐνόητη. Ὁ ἱεροεξεταστής, ἀφοῦ πρῶτα ἐπιδίωξε τὴν ἀνάμιξη τοῦ βασιλιᾶ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ζήτησε νὰ ἐκδώσει δικαστικὴ ἀπόφαση – ἀλλὰ ἐκεῖνος ξεγλίστρησε δηλώνοντας ἀναρμόδιος –, τοὺς καταδίκασε σὲ θάνατο στὴν πυρὰ: ἀλλὰ πρῶτα νὰ τοὺς σύρουν μὲ ἄλογα καὶ μουλάρια στὴν κοίτη τοῦ χειμάρρου τῆς Λευκωσίας, τοῦ ποταμοῦ Πεδιαιοῦ, *ἵνα διὰ τῶν πετρῶν τῶν ἐν τῷ ποταμῷ ἀποτριβῶσιν αὐτῶν αἱ σάρκες*. Αὐτὸ κι ἐγινε στὶς 19 Μαΐου τοῦ 1231. Ἡ προνοητικότητα τῶν ἐκτελεστῶν ἦταν τόση, ὥστε ἀνακάτεψαν τὰ ὅστα ποὺ δὲν κήηκαν μὲ ὅστα ζώων καὶ τὰ ξανάβαλαν στὴ φωτιά μέχρι νὰ ἀποτεφρωθοῦν, γιὰ νὰ μὴν τὰ συγκομίσουν οἱ ὀρθόδοξοι ὡς λείψανα μαρτύρων.

(Σάθας, τόμ. Β΄, σελ. 20-46)

Ἄν θὰ μπορούσαν οἱ ἰθύνοντες τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας νὰ προσδοκοῦν ὅτι μὲ παρόμοια μέσα θὰ κατόρθωναν νὰ πετύχουν τὴν ἐξάπλωση τοῦ δόγματός τους, οἱ προσδοκίες αὐτὲς ξεψύχησαν σὲ λιγότερα ἀπὸ τριάντα χρόνια. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ἀκριβῶς πέτυχαν μιὰ πύρρεια νίκη, ποὺ ἀντίθετα ὀριστικοποίησε τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὰ δύο δόγματα. Πρόκειται γιὰ τὸν κανονισμό τῆς

ὀρθόδοξης ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, τὴν *Constitutio ἢ Bulla Cypria*, πού ἐξέδωσε ὁ πάπας Ἀλέξανδρος Δ΄ τὸ 1260. Ἡ οὐσία τοῦ κανονισμοῦ αὐτοῦ εἶναι ὅτι ὑποτάσσει μὲν τοὺς ὀρθόδοξους ἐπισκόπους στοὺς λατίνους καταργώντας καὶ τὸ θεσμὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, παρὰ τὴν ὑποβάθμισή τους, ἀναγνωρίζει καὶ ἀποκρυσταλλώνει τὶς συρρικνωμένες δικαιοδοσίες τους, ἰδίως ὅσες ἀναφέρονται στὰ ἐκκλησιαστικά δικαστήρια, πού τότε ἐκτείνονταν σὲ εὐρεῖες περιοχὲς τοῦ οἰκογενειακοῦ, κληρονομικοῦ καὶ ἀστικοῦ ἀκόμα δικαίου. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ πάλη τῶν λατίνων γιὰ τὴν κατάργηση τῶν ὀρθόδοξων ἐπισκόπων ἢ ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν ἐξωπραγματικὴ ἀντικατάστασή τους μὲ λατίνους (!) ἔφτασε στὸ τέλος τῆς. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ὁ μόνος στόχος πού θὰ μπορούσαν νὰ ἐπιδιώκουν θὰ ἦταν νὰ μεταστρέψουν σὲ προσωπικὰ ἐπίπεδο τοὺς ὀρθόδοξους ἀρχιερεῖς καὶ κληρικούς. Αὐτὸ ὁμως θὰ ἦταν δύσκολο μὲ δεδομένη τὴν πικρία τῆς ὑποδούλωσης τῶν ὀρθόδοξων στὴ λατινικὴ ἐκκλησία. Ἄρα καὶ πάλι ἔμενε μονάχα ὁ δρόμος τοῦ ἐκβιασμοῦ καὶ τῆς ἀνοιχτῆς χρήσης βίας.

Λαὸς ὑπέρμαχος, λαὸς τιμωρὸς

Ἄλλὰ τέτοιες ἀπόπειρες – ἢ καὶ ἡ παραμικρὴ ὑποψία – προκαλοῦσαν τὴν κινητοποίηση τοῦ λαοῦ καὶ τὴ δραστικὴ ἐπέμβασή του. Ὄταν τὸ 1314 ὁ λεγάτος τοῦ πάπα καλεῖ τοὺς ὀρθόδοξους κληρικούς σὲ σύνοδο στὸν καθεδρικό ναὸ τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὁ λαὸς, μόλις τοὺς βλέπει νὰ πηγαίνουν ἐν σώματι, συρρέει ἀπὸ παντοῦ, προπορεύεται καὶ ἐπιτίθεται στὸ ἀρχιεπισκοπικὸ μέγαρο μὲ σκοπὸ νὰ ἐξοντώσει τὸν παπικὸ λεγάτο, παραβιάζει τὴν εἴσοδο καὶ βάζει φωτιά στὸ κτίριο. Τὸ 1360 πάλι ἓνας ἄλλος λεγάτος – ἅγιος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας αὐτός, ὁ Πέτρος Θωμᾶς – θὰ καλέσει τοὺς κληρικούς μὲ σκοπὸ νὰ τοὺς κατηχήσει, ἀλλὰ καὶ νὰ τοὺς προσηλυτίσει τελώντας τὸ μυστήριο τοῦ χρίσματος, νὰ τοὺς *κουφερμιάση*, ὅπως λέει ὁ Λεόντιος Μαχαιρᾶς, προσθέτοντας:

ἐθέλησε νὰ ποίση τοὺς ρωμαίους λατίνους [...] καὶ ἐγένην μέγα σκάνταλον [...] καὶ ἔπεψε νὰ φέρῃ τοὺς ἱερισκοὺς καὶ ἱουμένους. Καὶ ἦσαν μίαν ἡμέραν εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, καὶ οἱ ἱερισκοὶ δὲν ἔξευραν τὸ θέλημά του. Καὶ ἄνταν ἐπλήκαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐσφαλίσαν τὲς πόρτες καὶ ἐκουφερμιάσαν ἓναν παπᾶν, τὸ παρανόμιν του ὁ Μαντζᾶς· καὶ οἱ ἄλλοι ἐδιαφεντεύονταν, καὶ οἱ φράγκοι ἐδυναστεύγαν τους.

Ἐγροίκησεν ὁ λαὸς τὴν ταραχὴν καὶ ἐτρέξα νὰ μποῦν εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν καὶ δὲν τοὺς ἀφήκαν, ἀμμὲ ρωμανίστησαν. Τότες

ἐπῆγαν καὶ ἐφέραν μίαν νευρίαν μεγάλην νὰ τσακίσουν τὲς πόρτες, καὶ ἄλλοι βάλαν λαμπρόν. Γροικῶντα τὰ γενόμενα ὁ ρήγας ἐπεψεν τὸν ἀδελφόν του τὸν πρίντζην καὶ τὸν ἀμιράλην καὶ τὸν βισκούντην τῆς Λευκωσίας καὶ ὠρίσαν καὶ ἀννοῖξαν τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ ἐδιαφεντέψαν τὸν λαόν, καὶ ἐσύρτησαν εἰς μίαν μερίαν· καὶ μοναῦτα ἐβγάλαν τοὺς ἐπισκόπους καὶ παπάδες τοὺς ρωμαίους, καὶ ὠρίσαν τους νὰ πολομοῦν κατὰ τὸ ἦσαν συνηθισμένοι. Καὶ τὸν ληγάτον ὠρίσαν τον νὰ ἴφκαιρέσῃ τὸ νησίον· καὶ εἰς τούτην τὴν στράταν ἔπαψεν τὸ σκάνταλον. Καὶ ὄσους ἐκουφερμίασεν, ἐρίψαν τὸ πανπάκιν καὶ ἐπτύσαν το.

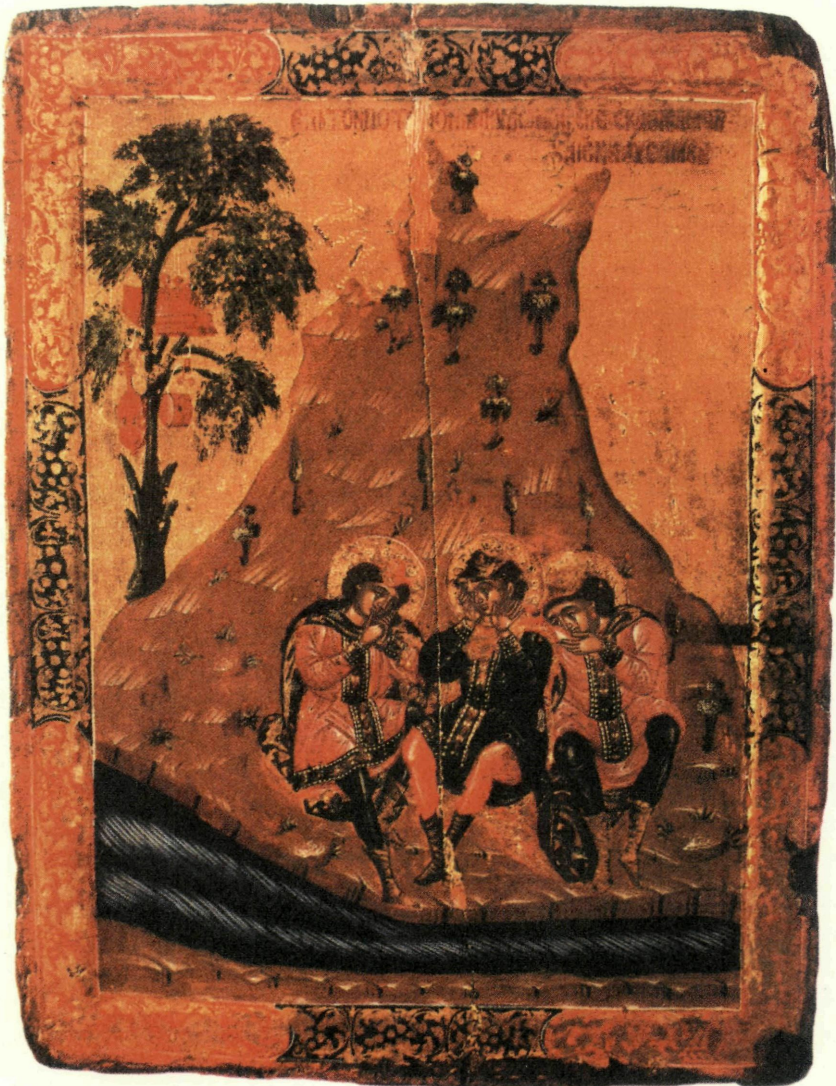
(Σάθας, τόμ. Β΄, σελ. 98-99)

Ἐπομένως χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας ἔχουμε ἐδῶ τὸ προανάκρουσμά της: Κληρικοὶ ποὺ ὑπέκνυψαν στὶς πιέσεις ἀποκηρύσσουν «μετὰ βδελυγμίας» τὴν ὑποταγὴν τους καὶ «ἀνανήφουν» ἐπιστρέφοντας στὴν πάγια δογματικὴ θέση τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας. Ἀποκηρύσσουν τὴν ὑπογραφή τους – ὑποκύπτοντας τώρα ὄχι στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία ἢ τὴν πολιτικὴ σκοπιμότητα, ἀλλὰ στὴν ἀποφασιστικὴ πίεση τοῦ ἴδιου τοῦ ποιμνίου τους, ποὺ κι ἐκεῖνο ἀπ’ τὴ μεριά του ἀρνεῖται τὴν ὑποταγὴν ὄχι μόνο γιὰ λόγους θρησκευτικούς, ἀλλὰ κυρίως πολιτικούς, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια.

Ὁ λαὸς εἶναι, λοιπόν, ποὺ ὄχι μόνο ὑπερασπίζεται τὸν κληρὸ τοῦ δόγματός του, ἀλλὰ καὶ δὲν τοῦ ἐπιτρέπει μὲ κανένα τρόπο νὰ μεταστραφεῖ στὸν καθολικισμό. Τιμωρεῖ ἀμείλικτα μάλιστα ὄσους ἱερεῖς ἐφαρμόζουν κατὰ γράμμα τὸν κανονισμό τοῦ 1260 καὶ ὁμολογοῦν ὑποταγὴν ἢ προσχωροῦν στὴ λατινικὴ ἐκκλησία. Ἐνα ὀργανισμένο ἔγγραφο τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ τοῦ Δ΄ τὸ 1263, μόλις τρία χρόνια μετὰ τὴν *Bulla Cypria*, ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία τῆς Κύπρου νὰ λάβει μέτρα ἐναντίον ἐνὸς πλήθους Ἑλλήνων – ἀλλὰ καὶ Σύρων –, «ποὺ δὲν ἔχουν μυαλό οὔτε ὄσο ἐνὸς ἀλόγου ἢ ἐνὸς μουλαριοῦ, κι ἔχουν τὸ θράσος νὰ τὰ βάζουν μὲ τὴ λατινικὴ ἐκκλησία». Τὶ κάνουν αὐτοὶ οἱ ἀνεγκέφαλοι; Ὅσους ὀρθόδοξους ἱερεῖς τιμοῦν τὴ δυτικὴ ἐκκλησία τοὺς ἀπομονώνουν, τοὺς ἀποκαλοῦν αἰρετικούς καὶ σχισματικούς, δὲν τοὺς ἀφήνουν νὰ πατήσουν τὸ πόδι τους στὸ ναὸ ποὺ ἱερουργούσαν – οὔτε βέβαια νὰ μαζέψουν τὰ πρόσφορα – καὶ μάλιστα δίνουν τοὺς ναοὺς αὐτοὺς σὲ ἄλλους ἱερεῖς. Καὶ ὄχι μόνο, ἀλλὰ γκρεμίζουν καὶ τὰ σπίτια τους καὶ ξερριζώνουν τ’ ἀμπέλια τους – κι ἐκεῖνοι πιά ἔχουν φτάσει *ad paupertatem extremam*, ὥστε ἀναγκάστηκε νὰ τοὺς περιμαζέψῃ ὁ λατίνος ἀρχιεπίσκοπος στὸ σπίτι του καὶ

νά τοὺς τρέφει ἐξ ἰδίων. Μάλιστα ζήτησε τὴν παρέμβαση τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν βαρῶνων στῶν ὁποίων τὴ δικαιοδοσία ἀνήκουν αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες καὶ Σύροι, ἀλλὰ ἀποτέλεσμα κανένα.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ προσχώρηση τῶν ὀρθόδοξων ἱερωμένων στὸ λατινικὸ δόγμα βιώνεται ὡς προδοσία καὶ ὄχι ὡς δικαίωμα ἐλευθερίας τῆς συνείδησης, ἀφοῦ ἐκεῖνοι δὲν παραιτοῦνται ἀπὸ τὸ λειτούργημα τοῦ ὀρθόδοξου κληρικοῦ

*Ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος, ἐκεῖ ἐκαθήσαμεν καὶ ἐκλαύσαμεν...
Εἰκόνα 16ου αἰ., Ἱερά Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου, Λευκωσία.*

και συμμετέχουν έτσι στην επιχείρηση άλλωσής του εκ των ένδον. Δέ συμβαίνει τὸ ἴδιο σὲ ὄσους λαϊκοὺς προσχωροῦν γιὰ ποικίλους λόγους στὸν καθολικισμό ἢ προσποιοῦνται ὅτι προσχωροῦν. Αὐτοὺς οὔτε τοὺς τιμωροῦν οὔτε τοὺς ἀπομονώνουν οἱ Κύπριοι. Ἀντίθετα, μ' αὐτοὺς ἀγανακτεῖ ὁ λατινικὸς κληρὸς. Τὸ 1251 διαβάζεται στὴ Λευκωσία μιὰ ἐκπληκτικὴ ἐγκύκλιος τοῦ λατινικοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὅπου ἀπειλεῖ μὲ ἀφορισμὸ τοὺς Ἑλληνας ποὺ ἔχουν βαφτιστεῖ καὶ τελέσει γάμο κατὰ τὸ λατινικὸ δόγμα καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ ἐκκλησιάζονται μὲ τὰ παιδιὰ τους καὶ κοινωνοῦν σὲ ὀρθόδοξους ναοὺς. Ἡ ἐγκύκλιος ξαναδιαβάστηκε καὶ τὸν ἐπόμενο χρόνο, τόσο πολὺ τὴν ἔλαβαν ὑπόψη τους οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος.

Βέβαια, ὑπάρχει μαρτυρία γιὰ ἀνάλογη διάθεση καὶ τοῦ ὀρθόδοξου ἀνώτερου κλήρου σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, ποὺ μὲ τὸ *Συνοδικὸν* ἀπειλήσε μὲ ἀφορισμὸ τόσο ἐκείνους ποὺ θὰ συνάπτουν μικτοὺς γάμους ὅσο καὶ τοὺς ἱερεῖς ποὺ θὰ τοὺς τελοῦν, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουμε ποιά στάση κράτησε τελικὰ στὴν πράξη. Γιατί, τὸ εἶπαμε, ἡ ἱστορία γράφεται ἀπὸ τὸν κυρίαρχο. Ἄς δοῦμε, λοιπόν, τὴν πορεία αὐτῆς τῆς κυρίαρχης λατινικῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ πρῶτα ὁμως κρατήσουμε τὸ ἀπόσταγμα τῶν ὄσων ἐκθέσαμε ὡς τώρα: Συνοψίζεται, φαντάζομαι, στὴ διαπίστωση ὅτι ὁ ὀρθόδοξος πληθυσμὸς δείχνει ἀνθεκτικότητα στὶς πιέσεις, συσπειρώνεται καὶ ἐνισχύει τὴ συνοχή του καὶ στηρίζει τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία του, τὴ μόνη ἡγεσία ποὺ τοῦ ἔχει ἀπομείνει. Καὶ αἰσθάνεται ὅτι ἡ ἡγεσία του βρίσκεται ἐν διωγμῷ καὶ κινδυνεύει ἀπὸ ὁμόθητους ποὺ ἐπιβάλλουν τὴν παρουσία τους καὶ τὶς ἀπόψεις τους μὲ τὴ βία, ἐνῶ ντύνουν τὶς ἐπεκτατικὲς πολιτικὲς τους βλέψεις μὲ ἱερὰ θρησκευτικὰ προσχήματα. Καὶ βέβαια πιστεύουν ἀκράδαντα ὅτι μὲ αὐτὰ τὰ σταυροφορικὰ προσχήματα ἔχουν ὀδηγήσει καὶ αὐτοὺς τοὺς ἴδιους στὴν ὑποδούλωση, τὴ φτώχεια, τοὺς ἐξευτελισμοὺς καὶ τοὺς ἀτέρμονες ἐκβιασμοὺς, γιὰ νὰ διαμελίσουν τελικὰ καὶ ὀλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία τὸ 1204.

«Ἡ κατάστασή μας εἶναι ὡς τῆς τρικυμισμένης θάλασσας μέσα στὴν καταιγίδα, λείει ὁ Νεόφυτος ὁ Ἐγκλειστος. Καὶ χειρότερα καὶ ἀπ' τὴν ἄγρια θάλασσα. Γιατί ἐκείνη μετὰ τὴ μπόρα γαληνεύει. Ἐνῶ σὲ μᾶς ἡ τρικυμία κάθε μέρα δυναμώνει καὶ ἡ μανία τῆς τέλους δὲν ἔχει [...]. Πόλεμοι, ἥττες, ἀλεπάλληλες προσφυγιᾶς καὶ οἱ ἐχθροὶ νὰ τρῶνε τοὺς κόπους μας (*ὑπεναντίων ἐδωδὴ καμάτων ἡμῶν*). [...] *Καὶ ἡ ἰσχύς ἡμῶν ἐγένετο εἰς οὐδέν [...]* καὶ πολὺς ὁ ὀλολυγμὸς [...] καὶ ἀφόρητος ὁ καπνὸς ὁ ἐλθῶν ἐκ τοῦ βορρᾶ...».

(Σάθας, τόμ. Β', σελ. 4)

Κι ὁ Σεφέρης:

*Ἦμασταν συνηθισμένοι νὰ τὸ στοχαζόμεστε ἀλλιῶς τὸ Ἰησοῦς
Χριστὸς Νικᾶ...*

*... Γιὰ μᾶς ἦταν ἄλλο πράγμα ὁ πόλεμος γιὰ τὴν πίστη τοῦ
Χριστοῦ*

*καὶ γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καθισμένη στὰ γόνατα τῆς
Ἵπερμάχου Στρατηγοῦ*

*ποῦ εἶχε στὰ μάτια ψηφιδωτὸ τὸν καημὸ τῆς Ρωμοσύνης,
ἐκείνου τοῦ πέλαγου τὸν καημὸ σὰν ἤβρε τὸ ζύγιασμα τῆς
καλοσύνης.*

(Γ. Σεφέρη, *Νεόφυτος ὁ Ἐγκλειστος μιλά*)

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΕΛΕΙΩΝΕΙ ΠΡΙΝ ΑΡΧΙΣΕΙ

Ἄς δοῦμε λοιπὸν τὴν πορεία τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Ὅπως εἶπαμε, πάγια ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς τοῦ πάπα ἦταν ἡ οἰκονομικὴ αὐτοδυναμία τῆς ἐκκλησίας του, γι' αὐτὸ ἐπέβαλε στὸ βασιλιά καὶ στοὺς φεουδάρχες τῆς Κύπρου τὴν καταβολὴ τῆς δεκάτης πάνω σὲ ὅλα τὰ εἰσοδήματά τους. Πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι κάποια ἀπ' τὰ ὑπέρογκα αὐτὰ ποσὰ θὰ διατίθενταν σὲ ἀγαθοεργίες, ὥστε ὁ παπισμὸς νὰ εἰσχωρήσει στὰ φτωχότερα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ τουλάχιστο. Πράγματι, μαρτυρεῖται τὸ 1330 μιὰ τρομερὴ καταιγίδα ποῦ προκάλεσε πλημμύρα μὲ καταρρεύσεις σπιτιῶν καὶ πνιγμούς, κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἀρχιεπίσκοπος πρόσφερε στέγη καὶ τροφὴ στοὺς πληγέντες. Δὲν ἀπέφυγε ὁμως νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀμέσως ἀπὸ τὴ φιλάνθρωπη δράση του καὶ νὰ τὴ χρησιμοποιήσει γιὰ προπαγανδιστικοὺς σκοποὺς. Καθιέρωσε μάλιστα νὰ γίνε-ται μέχρι καὶ λιτανεῖα στὴν ἐπέτειο τῆς πλημμύρας μὲ τὴ συμμετοχὴ λατίνων, ὀρθοδόξων, Ἀρμενίων, καὶ τῶν λιγοστῶν Κοπτῶν, νεστοριανῶν, ἰακωβιτῶν καὶ Μαρωνιτῶν. Ὅλους αὐτοὺς ἤδη ἀπὸ τὸ 1222 τοὺς εἶχαν ὑπαγάγει ἐπίσης στὴν ἐξουσία τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας, μιὰ καὶ πορεύονταν ἔτσι ἀκέφαλοι, ὅπως λέει χαρακτηριστικὰ τὸ παπικὸ ἔγγραφο – τοὺς ὀργάνωσαν κι αὐτοὺς.

Οἱ βαρόνοι ὁμως καὶ ὁ ἴδιος ὁ βασιλιάς, μὲ τὴν πείρα ἐνὸς αἰῶνα πλάι στοὺς ὀρθοδόξους καὶ τοὺς ἄλλους τῆς Συρίας, διόλου δὲ συμμερίζονταν τὴν αἰσιοδοξία τῶν παπικῶν ὅτι τάχα θὰ μποροῦσαν νὰ προσηλυτίσουν τοὺς κατοίκους τοῦ νησιοῦ στὸ δόγμα τους. Γνώριζαν ἐπίσης ὅτι ἂν ἐνθάρρουν τὸν παρεμβατισμὸ καὶ τὴν προπέτεια τῶν παπικῶν θὰ ἐξωθοῦσαν στὰ ἄκρα τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ, ποῦ βρισκόταν ἤδη στὰ ὅρια τῆς ἐξαθλίωσης ἀπὸ τὴ

δική τους εκμετάλλευση και καταπίεση. Ἐπιπλέον δὲν ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἐνισχύσουν ὑπέρμετρα τὴν οἰκονομικὴ καὶ συνεπῶς καὶ πολιτικὴ ἐπιρροὴ τοῦ παπισμοῦ στὸ βασιλείο τους. Κι ἐπιτέλους δὲν εἶχαν καμία διάθεση νὰ χάνουν τέτοια μεγάλα ποσά, γιὰ νὰ τὰ ἀπολαμβάνουν πρωτίστως οἱ κληρικοὶ αὐτοὶ μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου. Οἱ βαρόνοι τῆς Κύπρου ἦταν διάσημοι γιὰ τὴν καλοπέρασὴ τους κι ὄχι μόνο γιὰ τὰ πλούτη τους. Ἔτσι δὲν προκαλεῖ ἔκπληξη τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἀρχειακὴ τεκμηρίωση συναντοῦμε ἀναρίθμητες παπικὲς ἐπιπλήξεις πρὸς τοὺς βαρόνους καὶ τὸ βασιλιά γιὰτι ἐκεῖνοι δὲν ἐκπληρώνουν τὶς οἰκονομικὲς ὑποχρεώσεις τους. Ἀλλὰ οὕτως ἢ ἄλλως αὐτὰ δὲ σημαίνουν ὅτι οἱ φεουδάρχες δὲν κατέβαλλαν κάθε τόσο ἓνα μέρος τῶν ὀφειλῶν τους πρὸς τὴν λατινικὴ ἐκκλησία, πού, ἄς μὴν ξεχνᾶμε, κατεῖχε ἐπίσης καὶ μεγάλη περιουσία δική της στὴν Κύπρο.

Κι ὥστόσο ἡ πορεία αὐτοῦ τοῦ κλήρου, πού θὰ προσηλύτιζε τὸν πληθυσμὸ τοῦ νησιοῦ, ἤδη ἀπὸ τὸ 1223 χρειάζεται ριζικὸ ἀναπροσανατολισμὸ: Τὸ σχετικὸ ἔγγραφο τονίζει τὴν ἀνάγκη νὰ μεταβαίνουν οἱ λατίνοι κληρικοὶ στὴ Δύση γιὰ θεολογικὲς σπουδές, πράγμα ἐπαινετότατο. Καταγγέλλει ὁμως περιπτώσεις ἱερωμένων πού οἱ συναδελφοὶ τους τοὺς ἔχουν στερήσει τὰ ἔσοδα τῆς ἐνορίας τους ἐπειδὴ εἶχαν πιαστεῖ σκλάβοι ταξιδεύοντας, ἐνῶ ἄλλοι διατηροῦν παλλακίδες στὸ σπίτι τους καὶ ἄλλοι ἐκτὸς σπιτιοῦ. Καὶ ἂν μὲν στὸ σπίτι τους, καθαιροῦνται γιὰ δυὸ χρόνια, ἂν ἐκτὸς σπιτιοῦ, γιὰ ἓνα. Ἔτσι δὲν μᾶς ἐκπλήσσει καὶ πάλι πού ἀργότερα μαθαίνουμε ὅτι ἀρκετοὶ λατίνοι ἱερεῖς παντρεύονται κίόλας, μερικοὶ μάλιστα καὶ δύο καὶ τρεῖς γυναῖκες ταυτόχρονα. Καὶ ὑπάρχουν μελετητὲς πού αὐτὴν τὴν πολυγαμία τὴν ἀποδίδουν στὴν ὁσμωση μὲ τοὺς μουσουλμάνους τῆς γειτονικῆς ἐνδοχώρας. Μόνο αὐτοὶ τὴν πάθανε τὴν ὁσμωση...

Ἦδη τὸ ἔγγραφο αὐτὸ τοῦ 1223 ἀποκαλύπτει ὅτι ὄσοι φράγκοι κατοικοῦν στὰ φέουδά τους στὴν ὑπαιθρο δὲν ἐκκλησιάζονται, σὲ λατινικοὺς ναοὺς τουλάχιστο. Ἡ λύση πού προτείνεται εἶναι νὰ στέλνεται ἱερέας σὲ κάθε φεουδάρχη πού θὰ τὸ ζητήσει, ὁ ὁποῖος ὁμως θὰ ἀναλάβει καὶ νὰ τὸν συντηρεῖ, σὰν νὰ πρόκειται γιὰ ἰδιωτικὸ του ὑπάλληλο. Πόσοι ἀνέλαβαν μιὰ τέτοια ἐπιβάρυνση; Ὅπως καὶ νὰ ἔχει, ἡ παρακμὴ τοῦ λατινικοῦ κλήρου προχωρεῖ μὲ ἀποσβολωτικὴ ἐπιτάχυνση. Ἐγγραφα τοῦ 1253 καὶ τοῦ 1280 παρουσιάζουν μιὰ εἰκόνα πλήρους διάλυσης: Πλήθη λαϊκῶν εἰσβάλλουν στὸν καθεδρικό ναὸ τὴν ὥρα τῆς λειτουργίας καὶ βρίζουν τὸν ἀρχιεπίσκοπο καὶ τοὺς ἱερεῖς φωνάζοντας καὶ θορυβώντας. Προφανῶς ὁ πόλεμος γίνεται γιὰ τὶς ἐκκλησιαστικὲς θέσεις, γιὰ τὴ νομὴ τῶν πλουσιότατων εἰσοδημάτων τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, πού

σύμφωνα με μαρτυρία του 1252 είχαν αυξηθεί ακόμα περισσότερο, αλλά είχαν, φαίνεται, καταλήξει στα χέρια του αρχιεπισκόπου και των ευνουμένων του. Ταυτόχρονα, ένας άλλος «καυγάς για τὸ πάπλωμα» σπαράσσει τὴ λατινικὴ ἐκκλησία καὶ δακτυλοδεικτεῖ τὸ κύριο μέλημα τοῦ κλήρου της: Τώρα τοῦ φταῖνε τὰ λατινικὰ μοναστήρια, γιατί οἱ πιστοὶ συρρέουν στὶς ἀκολουθίες τους ἀφήνοντας ἄδειους τοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς, τρέχουν ἐκεῖ ὅπου κάνουν κήρυγμα οἱ μοναχοὶ προτιμώντας τους ἀκόμα καὶ ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἀρχιεπίσκοπο, ἐξομολογοῦνται βέβαια σ' αὐτοὺς κι ἀφήνουν κληροδοτήματα στὰ μοναστήρια τους, ὅπου διαλέγουν καὶ νὰ ταφοῦν, ζημιώνοντας καταφανέστατα τὸν ἐνοριακὸ κλήρο. Ὅλα αὐτὰ τὰ συμμερίζεται ὁ ἴδιος ὁ πάπας, πού τὸ 1254 διατάζει τὰ μοναστήρια νὰ κλείσουν τὶς πόρτες τους, νὰ συμμαζευτοῦν καὶ νὰ πάψουν τὸν ... ἀθέμιτο ἀνταγωνισμό! Ὅσο γιὰ τοὺς πιστοὺς, κανεὶς δὲν τοὺς ρωτᾷ, τοὺς θέλουν ποιμνιο.

Δὲν εἶναι παράξενο πού στὰ 1237 μόλις, ἔχουμε σαφεῖς μαρτυρίες ὅτι ὁ βασιλιάς καὶ οἱ βαρόνοι ἔχουν πάρει τὶς ἀποστάσεις τους ἀπὸ τὴ λατινικὴ ἐκκλησία – ἀπὸ τὴν ὁποία πάντως δὲν μποροῦν νὰ ἀποκοποῦν σὲ καμιὰ περίπτωση βέβαια, γιατί θὰ χάσουν τὸν τίτλο εὐγένειας. Ὁ βασιλιάς ζητᾷ καὶ παίρνει ἄδεια ἀπὸ τὸν πάπα νὰ ἐκκλησιάζεται καὶ νὰ κοινωνεῖ στὸ παρεκκλήσι τοῦ παλατιοῦ – γιατί, λέει, ὁ καθεδρικός ναὸς τοῦ πέφτει πολὺ μακριά! Ὁ Mas Latrie τὸν παίρνει στὰ σοβαρὰ καὶ δὲν ἀναρωτιέται πῶς ἓνας ὀλόκληρος βασιλιάς δὲ μπορεῖ νὰ βρεῖ λύση σὲ ἓνα τόσο ἀσήμαντο ζήτημα καὶ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ προσφύγει στὸν πάπα. Ἄν τὸν ἐνδιέφερε τόσο πολὺ, ἀπλῶς-στατα θὰ διάταζε, π. χ., νὰ χτιστεῖ ἓνας ναὸς πιὸ κοντὰ στὸ παλάτι. Καί, στὸ κάτω-κάτω, δὲν πήγαινε καὶ μὲ τὰ πόδια. Τόσα ἄλογα εἶχε! Ἄν, ὅπως εἶναι τὸ πιὸ πιθανό, ὁ βασιλιάς ἤθελε νὰ ἀποφύγει τὸν ἀρχιεπίσκοπο μὲ τὴ γκρίνια του γιὰ τὶς δεκάτες πού τοῦ χρωστοῦσαν, δὲν τὸ ξέρουμε. Πάντως, ἔτσι ἀπέφυγε καὶ νὰ προκαλεῖ τοὺς Ἑλλήνες ὑποτελεῖς του περνώντας ἀπ' τοὺς δρόμους τῆς Λευκωσίας πρωὶ-πρωὶ μὲ τὴν ἀκολουθία του γιὰ νὰ πάει στὸ λατινικὸ ναό. Γιατί ποιὸς ξέρει πόσα πορτοπαράθυρα θὰ κλείνονταν μὲ θόρυβο στὸ πέρασμά του.

Ὅμως ὁ πάπας (εἶναι καὶ πάλι ὁ πολὺς Γρηγόριος ὁ Θ'), ἐνῶ δείχνει τόση «κατανόηση» στὸ βασιλιά καὶ τὰ συνεχῆ πήγαιν' ἔλα του – νὰ διασχίζει ὀλοένα κάθε Κυριακὴ τὴν «ἀπέραντη» Λευκωσία –, ἀπ' τὴν ἄλλη ἐπιτίθεται λάβρος ἐναντίον τῶν βαρόνων. Αὐτοί, ὄχι μόνο δὲν καταβάλλουν τὴ δεκάτη στὴν ἐκκλησία, παρ' ὄλο τὸν ἀφορισμὸ πού τοὺς ἐξαπέλυσε σύσσωμος ὁ ἀνώτερος κληρὸς του, ἀλλὰ καὶ ἀψηφοῦν δημόσια τὸν ἀφορισμὸ μὲ ἀπροκάλυπτη ἀδια-

φορία. Είναι βέβαιοι, λέει, για την άτιμωρησία τους, γιατί ο βασιλιάς δεν νοιάζεται. Άλλα δέ φτάνει αυτό. Έπιπλέον οι βαρόνοι ζημιώνουν σκόπιμα την εκκλησία του και με άλλους τρόπους, διώχνοντας από τα κτήματά τους τους λατίνους επιστάτες και διορίζοντας στη θέση τους Έλληνες και Σύρους.

ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ: ΤΑ ΠΛΟΚΑΜΙΑ ΤΗΣ ΔΙΕΙΣΔΥΣΗΣ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΝΟΧΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΝΟΧΗ: ΟΙ ΚΑΤΑΛΥΤΕΣ

Έδώ πρέπει να σταθούμε μια στιγμή και να πάρουμε μια βαθειά ανάσα, γιατί η επίσημη αυτή μαρτυρία φαντάζει άπιστευτη, γι' αυτό ίσως έχει περάσει απαρατήρητη ως τώρα. Δηλαδή: ο αποκλεισμός των Έλλήνων από το σύστημα έχει κιάλας τελειώσει πριν καλά-καλά περάσουν σαρανταπέντε χρόνια φραγκικής παρουσίας. Ήδη από τη δεκαετία του 1230 λοιπόν κι όχι το 15ο αιώνα, όπως πιστευόταν παλιότερα, ούτε από τον 14ο, όπως πιστεύεται σήμερα, οι Έλληνες εισχωρούν και στη διοίκηση, αλλά και στην οικονομική διαχείριση του φεουδαρχικού κράτους των Λουζινιανών.

Η πρώτη αυτή συμμετοχή των Έλλήνων στην καλλιέργεια και την οικονομική εκμετάλλευση των φεούδων – που έπρεπε από την αρχή να είναι αυτόνομη για την καλύτερη απόδοσή τους, μια και οι ντόπιοι θα διοικούσαν καλύτερα και πιο αποτελεσματικά τους όμογενείς τους καλλιεργητές –, ξεκαθαρίζει εύκρινέστερα τώρα την εικόνα της οικονομικής ανόδου, που είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για να εξηγηθεί η παρουσία των Έλλήνων στους επόμενους αιώνες, τόσο στις ανώτατες διοικητικές λειτουργίες όσο και στην τάξη των αρχόντων και των ευγενών. Η επίδοσή τους στο εμπόριο, σε συνεργασία μάλιστα με τους όμοδοξους Σύρους, πρέπει επίσης να ήταν σημαντική, παρότι δεν διαθέτουμε γραπτά τεκμήρια – είπαμε γιατί. Έτσι, ανασυντάσσοντας τις οικονομικές δυνάμεις τους τα αστικά στρώματα μεταβάλλουν σταδιακά την αριθμητική κυριαρχία τους σε ποιοτική. Ο πληθυσμός των πόλεων ενισχύεται και από τους λεύτερους, τους εργάτες της γης που μπορούν να μετακινούνται ελεύθερα συνάπτοντας συμβάσεις εργασίας πότε με τον ένα και πότε με τον άλλο κτηματία και που λίγο-λίγο φαίνεται να εγκαταλείπουν τα φέουδα αναζητώντας καλύτερη τύχη στα αστικά κέντρα. Τους λεύτερους, που το ελληνικό τους όνομα διασώζεται μέχρι και στην εποχή του Βενετού προνοητή Βερνάρδου Sagredo στα 1564, οι λατινικές πηγές τους αποκαλούν francomati, συγχέοντάς τους προφανώς με τους παροίκους που είχαν την τύχη να απαλλαγούν από το ζυγό της δουλοπαροικίας και να γίνουν άπελεύθεροι.

... Ψυχή τοῦ ἀνθρώπου καθισμένη
στά γόνατα... στά μάτια... τόν
καημό τῆς Ρωμοσύνης...
Ἰδρυμα ἀρχιεπισκόπου
Μακαρίου Γ', Λευκωσία.

ἐνδοιασμούς νά υἱοθετήσει καί νά οἰκειποιηθεῖ κάτι νέο καί ξένο, πού ἐξυπηρετεῖ τήν πρακτική ἢ ἄλλη διαβίωση. Γιατί βέβαια, ἡ πρόσληψη τρόπων ζωῆς πού βελτιώνουν τήν καθημερινότητα, ἡ νέα τεχνολογία κτλ. δέ σημαίνουν ἀφομοίωση καί ἀπώλεια τῆς ἰδιαιτερότητας – ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καί σήμερα.

Οἱ μοχλοὶ τῆς ἀφομοίωσης: Συντριπτική ἀριθμητική υπεροχή καί πολιτισμική πληρότητα

Μετά τὰ πρῶτα κρίσιμα χρόνια ἡ ἀφομοίωση τῶν μειονοτήτων φαίνεται νά προχώρησε μέ γρήγορους ρυθμούς. Οἱ γάμοι ἀνάμεσα σέ ὄπαδους διαφορετικῶν δογμάτων – ὅπως τὸ εἶδαμε κιόλας – ἐγιναν πιά συχνό φαινόμενο.

Ὅσο ἰσχυρὴ εἶναι ἡ ἀντίσταση τῶν Κυπρίων πρὸς τὶς ὀργανωμένες δυνάμεις καί τὰ κυριαρχικά σύνολα πού τοὺς ἐπιβάλλονται ἢ ἐπιχειροῦν νά τοὺς ἐπιβληθοῦν, τόσο ἡ στάση τους πρὸς τὰ ἄτομα, ἀκόμα κι ἂν αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὰ ἴδια ἐκεῖνα καταπιεστικά σύνολα, φανερῶνει ἀνεκτικότητα καί ἀποφεύγει τοὺς ἀποκλεισμούς. Μιά ἡμερὴ κοινωνία μέ βιώματα βαθιά στοὺς αἰῶνες, πού σέ μεγάλο βαθμὸ – σέ σύγκριση μέ ἄλλες τῆς ἐποχῆς – δὲν παύει νά ἔχει στό ἐπίκεντρο τὸν ἄνθρωπο μέ τὶς ἀνάγκες καί τὰ προβλήματά του. Ξέρει νά ἐκτιμᾷ τὸ ἀγαθὸ τῆς εἰρήνης καί ξέρει νά τὸ γεύεται μέ γαλήνιες ἀπολαύσεις, μέ ζεστασιά καί μέ κοινωνικότητα, πού κάνει εὐκόλη τὴν ἐξοικείωση καί τὸ πλησίασμα τῶν ἀνθρώπων μέσα ἀπὸ γλέντια καί τραγούδια καί χοροὺς σέ θρησκευτικὲς πανηγύρεις, γάμους, βαφτίσια. Μέσα στὴν καθημερινότητα κρίνονται ὅλα. Ἐκεῖ ἀναδύονται κι ὅλες οἱ πεποιθήσεις, οἱ ἀξίες, τὰ πιστεύω κι ἐκεῖ, μέσα ἀπ' τὶς καθημερινὲς χειρονομίες, δοκιμάζονται καί στερεώνονται ἢ ἀπορρίπτονται. Τὸ πολιτιστικὸ ὑπόβαθρο μιᾶς κοινωνίας πού στηρίζεται στὴν ἀλληλεγγύη καί δέ μπορεῖ νά ἐπινοήσει μόνιμες κοινωνικὲς κατηγορίες καί νά θεσμοθετήσει κοινωνικὲς διακρίσεις. Καί πού δὲν ἔχει

Σύντομα οί ναοί τῶν λατίνων ἄρχισαν νά ἀδειάζουν ἀπό ἐκκλησίασμα —καί μιλάμε γιά μόλις δώδεκα περίπου ἐνορίες ὄλες κι ὄλες σέ ὀλόκληρο τὸ νησί τὸν 14ο αἰώνα. Ἐπὶ τότε σπάνια οἱ ἐπίσκοποι, ἀκόμα καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι, διαμένουν στὴν ἔδρα τους. Οἱ περισσότεροι ζοῦν στὴν Ἰταλία διορίζοντας στὴν Κύπρο ἕναν βικάριο γιά νά διαχειρίζεται τὰ οἰκονομικά καὶ νά τοὺς στέλνει τὰ εἰσοδήματά τους. Ἡ παρακμὴ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ὁμολογεῖται ἐπίσημα ἤδη στὰ 1368 ἀπὸ τὸν πάπα αὐτοπροσώπως, πού θρηνεῖ γιὰτὶ ὁ ἴδιος ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς Λευκωσίας εἶναι ἄδειος τίς Κυριακὲς καὶ τίς γιορτές, καθὼς ὄλοι, βαρόνοι, ἱππεῖς καὶ ἀστοί, βαπτίζονται, παντρεύονται καὶ τελοῦν ὄλα τὰ μυστήρια στὰ σπίτια τους, «σάν νά ἀκολουθοῦν τὴν ὀρθόδοξη πίστη». Ὅσο γιά τίς γυναῖκες, οἱ περισσότερες – κι ὄχι μόνο τῶν λαϊκῶν τάξεων, ἀλλὰ καὶ οἱ εὐγενεῖς –, ἐκκλησιάζονται ἀποκλειστικά στοὺς ὀρθόδοξους ναοὺς. Τρία χρόνια νωρίτερα εἶχε ἀπαγορεύσει τὰ μοιρολόγια, γιὰτὶ οἱ φράγκοι καλοῦσαν Ἑλληνίδες μοιρολογίστριες νά θρηνήσουν τὸ νεκρό.

Αὐτὸς ὁ συγκρητισμὸς τῶν στοιχείων τῆς καθημερινότητος ἔχει ἐμφιλοχωρήσει πιά στὸν πυρήνα, στοὺς βασικότερους σταθμοὺς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς – τὴ γέννηση, τὸ γάμο καὶ τὸ θάνατο – καὶ μοιάζει νά ξεπερνάει τὸ φαινόμενο ἐκεῖνο πού στὴν Ἱστορία ἔχει ὀνομαστεῖ πολιτισμικὴ διεἰσδυση (acculturation). Ἡ συντριπτικὴ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τῶν ὀρθοδόξων ἦταν φυσικὸ νά ὀδηγήσει στὴ σταδιακὴ ἀφομοίωση τῶν μειονοτήτων, ἀλλὰ δὲν πρόκειται μόνο γι' αὐτό. Δὲν πρόκειται δηλαδή μόνο γιά μιὰ ποσοτικὴ ἀναμέτρηση, πού ἔχει μοιραία συνέπεια τὴ συρρίκνωση καὶ τὴ βαθμιαία ἐξαφάνιση τῶν μειονοτήτων μέσα στὸ τεράστιο σῶμα τῆς πλειονότητος, ὅπως ἔχει συμβεῖ, γιά παράδειγμα, στὴν περίπτωση τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τῆς Βενετίας, πού ἄντεξε μὲν στοὺς αἰῶνες, ἀλλὰ ἀφότου ἔπαψε νά ἀνανεῶνεται μὲ καινούργιους μετανάστες ὀδηγήθηκε ἀναπόφευκτα στὸ μαρασμό. Ἐν ἐξετάσουμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ τὴν Ἱστορία τῆς, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι δὲν ὑπάρχουν οἰκογένειες πού νά συνεχίζουν τὴν παρουσία τους πέρα ἀπὸ δύο-τρεῖς γενιές. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἰδρυσή τῆς τὰ σημαντικότερα μέλη τῆς πάντρευαν τοὺς γόνους τους μὲ Βενετούς, πού δὲν ἄργησαν νά τοὺς ἀφομοιώσουν.

Στὴν περίπτωση ὅμως τῆς Κύπρου τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἀπλὰ ποσοτικὸ. Ὑπάρχει μιὰ κοινωνία διαμορφωμένη ἀπὸ αἰῶνες, πού καὶ μόνο ἡ χριστιανικὴ φάση τῆς ἤδη ἔχει ξεπεράσει κατὰ πολὺ τὴ χιλιετία. Διαμορφωμένη μέσα στὸ πλαίσιο ἑνὸς κράτους μὲ σοβαρότατη δομὴ, πού ἀπέρρευσε ἀπὸ τίς ἱστορικὲς συγκυρίες τοῦ μετασηματισμοῦ τοῦ ἑλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ. Πού συνεχίζει νά ρυθμίζει τὴν καθημερινότητά τῆς μὲ βάση τὸ σύνολο τῶν κανόνων

και τῶν συνηθειῶν πού διέπονται ἀπό τή μετάπλαση τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ δικαίου. Καί πού βέβαια διαθέτει μιὰ θρησκευτική ζωή μέ ἀρχαίες παραδόσεις, μέ τελετουργίες κατασταλαγμένες και ἐπεξεργασμένες στό πέρασμα τῶν αἰῶνων, ἀλλά και μέ τίς κοινωνικές προεκτάσεις τους, πού εἶναι φυσικό νά ἐλκύσουν τοὺς νεοφερμένους.

Ὁ Mas Latrie διαπιστώνει μέ πίκρα ὅτι οἱ Φράγκοι δέν ἔφεραν και δέν ἄφησαν στήν Ἀνατολή καμιὰ νέα ἀρχή, καμιὰ καινούρια ἀξία. Εἶδαμε ἐνδεικτικά τή σχεδόν πρωτόγονη ἀντίληψη πού εἶχαν γιά τὸ κράτος. Εἶδαμε ἐπίσης τήν ἐγκαθίδρυση ἐνός ἐκμεταλλευτικοῦ συστήματος πού, σέ ἀντίθεση μέ τὸ προηγούμενο – ἐπίσης ἐκμεταλλευτικό –, ὄχι μόνο ἐπέτρεψε στήν πράξη τίς κοινωνικές διακρίσεις ὅπως ἐκεῖνο, ἀλλά και ὕψωσε ἀδιαπέραστους κοινωνικούς φραγμούς ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Καί τοὺς παγίωσε στόν πυρήνα τῆς ὑπόστασής του, θεσμοθετώντας ἐπίσημα και κατοχυρώνοντας μέ νόμους τή διαίρεση σέ κοινωνικές τάξεις μέ αὐστηρὸ διαχωρισμὸ μεταξύ τους, ὥστε ὅλα τὰ πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα νά περιορίζονται μόνο σέ μιὰ ὀλιγάριθμη κατηγορία και νά ἀσκοῦνται ὄχι μόνο ὑπὲρ τῆς, ἀλλά κυρίως ἐναντίον τῶν ἄλλων τάξεων, πού συνιστοῦσαν βέβαια τήν συντριπτική πλειονότητα.

Ἔτσι, οἱ Κύπριοι ὄχι μόνο ὑποδουλώθηκαν πολιτικά, ἀλλά και καταδικάστηκαν σέ μιὰ κοινωνική ἀνισότητα ἀπὸ τήν ὁποία δέ μπορούσαν πιά νά ἀπαλλαγοῦν οὔτε μέ τήν οικονομική δύναμη οὔτε και μέ τὰ ὁποιαδήποτε προσόντα διέθεταν, τήν προσωπική ἀξία, φέρ' εἰπεῖν, ἢ τήν παιδεία. Τὸ παλιὸ πολιτικὸ και νομικὸ πλαίσιο πού κάπως εὐνοοῦσε ἢ ἐπέτρεπε τήν κοινωνική κινητικότητα εἶχε καταστραφεῖ ἀπὸ τὸ καθεστῶς τῶν νέων κυριάρχων. Καί μέσα σ' αὐτὸ τὸ νέο πλαίσιο οἱ Ἕλληνες δέν βρῆκαν ἄλλο νά πάρουν, ἐκτὸς ἀπὸ νέα ὑλικά ἀγαθὰ και νέους συρμούς, στήν ἀρχιτεκτονική, στό ντύσιμο, στό λεξιλόγιο. Τίποτε βαθύτερο και διαρκές, τίποτε μόνιμο και καθοριστικό. Ὁ W. H. Rudt de Collenberg ἀποφαίνεται ὅτι τὸ 1570 πού ἤρθαν οἱ Ὀθωμανοὶ βρῆκαν τήν Κύπρο τὸ ἴδιο ἑλληνικὴ ὅσο ἦταν και τὸ 1191 πού τήν εἶχε κατακτήσει ὁ Ριχάρδος. Μιὰ διατύπωση τόσο ἀπόλυτη προκαλεῖ ἀμηχανία στόν ἱστορικό. Ἄν εἶναι ποτὲ δυνατόν τετρακόσια χρόνια ὀλόκληρα νά ἔχουν κυλήσει χωρὶς ν' ἀφήσουν τίποτε, σάν τὸ νερὸ πάνω στό ἀδιάβροχο. Μιὰ παρόμοια διατύπωση ὁ ἱστορικός θά μπορούσε νά τῆ δεχτεῖ μόνο στή γλῶσσα τῆς ποίησης, πού γενικεύει και συνθέτει, και ἀποτυπώνει τίς καταστάσεις σέ δυνατὲς εἰκόνας. Ὅπως αὐτὴ τοῦ Ἑλύτη:

*Ἔστησαν καὶ θεμέλιωσαν
στὶς κορφές, στὶς κοιλάδες, στὰ πόρτα
πύργους κραταιοὺς καὶ ἐπαύλεις
ξύλα καὶ ἄλλα πλεούμενα,
τοὺς Νόμους, τοὺς θεσπίζοντας τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα,
στὸ παμπάλαιο μέτρο ἐφαρμόζοντας.
Καὶ τὸ μέτρο δὲν ἔδεσε ποτὲ μὲ τὴ σκέψη τους...
... Καὶ τὸ φῶς δὲν ἔδεσε ποτὲ μὲ τὴ σκέπη τους...
... Καὶ τὸ χῶμα δὲν ἔδεσε ποτὲ μὲ τὴ φτέρνα τους...*

(Ὅδυσσέα Ἐλύτη, *Τὸ Ἄξιον Ἔστί*)

Ἡ κινητικότητα τοῦ ἐνδιάμεσου χώρου

Ἀπὸ τὴ μιὰ, λοιπόν, ὁ φραγκικὸς πληθυσμὸς ἀρχίζει νὰ ἀπορροφᾶται κοινωνικὰ καὶ νὰ ἐμπλέκεται θρησκευτικὰ μέσα στὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα. Ἡ ἀπορρόφηση αὐτὴ ἔχει ξεπεράσει πιά τὰ ὄρια τῶν λαϊκῶν στρωμάτων καὶ τῆς ἀστικῆς τάξης – ὅπου δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἀπομείνει λατινικὴ οἰκογένεια πού νὰ μὴν ἔχει παντρεύει κάποιον μέλος τῆς μετὰ ὀρθόδοξο – καὶ διασπᾶ πλέον τὰ ἐφτασφράγιστα στεγανὰ τῆς κλειστῆς κάστας τῶν εὐγενῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅσοι ὀρθόδοξοι μεταπηδοῦν στὸ λατινικὸ δόγμα γιὰ νὰ πετύχουν τὴν κοινωνικὴ τους ἀνέλιξη δὲν φαίνεται νὰ σπάζουν τοὺς δεσμούς τους μὲ τὴν ὀρθόδοξη κοινωνικὴ ζωὴ. Ὁ Μάρκος Ζαχαρίας, ὀρθόδοξος πού ἔγινε εὐγενῆς – καὶ συνεπῶς λατίνος –, θὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν πάπα στὰ 1451 νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ ταφεῖ στὸ πλάι τῶν προγόνων του, στὰ μνήματα τῶν ὀρθοδόξων. Κι ἐπειδὴ, λέει, δὲ βρισκονται γιὰ τὰ παιδιά του νύφες ἀρχοντοπούλες τοῦ λατινικοῦ δόγματος, ζητᾷ τὴν ἄδεια νὰ τὰ παντρεύῃ μὲ ὀρθόδοξες Ἑλληνίδες... «Ἄλλαξε ὁ Μανολιός, καὶ ἔβαλε τὰ ροῦχα του ἀλλιῶς».

Ὁ Μανολιός αὐτὸς δὲν εἶναι μιὰ μεμονωμένη περίπτωση. Ἀλλὰ καὶ πέρα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς Ἑλληνας πού προσχωροῦν εἰκονικὰ στὸ λατινικὸ δόγμα, πέρα καὶ ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους πού νυμφεύονται καθολικὲς, ὑπάρχει καὶ ἓνα πλῆθος νέων ἀνθρώπων πού ξεπηδοῦν ἀπὸ ἐπιγαμίες φράγκων μὲ ὀρθόδοξες καὶ πού καὶ αὐτοὶ τηροῦν τὸ τελετουργικὸ τοῦ ὀρθόδοξο δόγματος στὸ ὅποιο γαλουχήθηκαν ἀπὸ τὶς μητέρες τους, ὅπως εἶναι φυσικὸ. Ὅσοι ἀπὸ αὐτοὺς ἀνήκουν στὴν τάξη τῶν «εὐγενῶν», γιὰ νὰ μὴ χάσουν τὰ φεουδαρχικὰ δικαιώματά τους παραμένουν τυπικὰ στὸ λατινικὸ δόγμα, παρότι καὶ αὐτοὶ ἔχουν γαλουχηθεῖ ἀπὸ τὶς μητέρες τους στὴν ὀρθόδοξη λατρεία, τὴν ὁποία, ὅπως εἶδαμε, ἀκολουθοῦσαν πιά ὄλες οἱ γυναῖκες τῆς Κύπρου, ἀκόμα καὶ οἱ «εὐγενεῖς».

Κούπα, 14ος αιώνας,
Μουσείο Ίδρύματος Πιερίδη, Λάρνακα.

Ἐξώγαμα τῶν λαϊκῶν τάξεων. Μεγαλώνουν μὲ τὴν ἐνεργὴ φροντίδα τοῦ πατέρα τους, ἡ ὁποία φτάνει ὡς καὶ στὴν ἐπαγγελματικὴ καὶ περιουσιακὴ ἀποκατάστασή τους. Καὶ ἐπιλέγουν ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωση ὁποιοῦ δόγμα ἐξυπηρετεῖ τὴ σταδιοδρομία τους: ὁ ἓνας ἀδερφὸς ὀρθόδοξος, ὁ ἄλλος καθολικὸς. Ἡ ρευστότητα στὸν ἐνδιάμεσο αὐτὸν κοινωνικὸ χῶρο ἀνάμεσα στὶς δύο λατρεῖες εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ ἐμφανίζονται κληρικοὶ τοῦ λατινικοῦ δόγματος ποὺ μὲ ἀπόλυτη φυσικότητα προσφέρονται νὰ τελέσουν τὴ θεία λειτουργία εἴτε μὲ τὸ λατινικὸ εἴτε καὶ μὲ τὸ ὀρθόδοξο τυπικὸ, ἀνάλογα μὲ τὶς ἐπιθυμίες τῆς «πελατείας»!

Ἡ γοητεία τοῦ μύθου

Εἶναι, λοιπόν, ἀπόλυτα κατασκευασμένη καὶ παντελῶς ἀνυπόστατη ἡ καθιερωμένη ἀποψη ποὺ ἀποδίδει στὴν Ἑλένη Παλαιολογίνα, κόρη τοῦ δεσπότη τοῦ Μοριᾶ Θεόδωρου Β΄ καὶ σύζυγο τοῦ βασιλιᾶ τῆς Κύπρου Ἰωάννη Β΄ (1442-1458), τὴ δῆθεν «ἀνόρθωση» τοῦ ὀρθόδοξου δόγματος στὸ νησί. Σ' αὐτὴν τὴν ἐνδιαφέρουσα καὶ δυναμικὴ προσωπικότητα οἱ λατινικὲς πηγὲς βρῆκαν ἓνα βολικὸ ἀποδιοπομπαῖο τράγο γιὰ νὰ «φορτώσουν» εὐκόλα τὴν ἀποτυχία τοῦ παπισμοῦ στὴν Κύπρο. Ἄλλὰ ἡ Ἑλένη οὔτε κατάργησε τὸ λατινικὸ δόγμα οὔτε τὸ κήρυξε «ὑπὸ διωγμὸν». Δὲν φαίνεται νὰ ἐπενέβη οὔτε κἀν γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν κατάφωρη ἀντινομία τοῦ θεσμικοῦ καθεστώτος τοῦ 1260, ποὺ ὄριζε

Ἐνα ἄλλο μεγάλο πλῆθος νέων ἀνθρώπων, πολὺ μεγαλύτερο ἀπ' ὅσο νομίζουμε συνήθως, προέρχεται ἀπὸ τὶς ἐξωσυζυγικὲς σχέσεις τῶν φεουδαρχῶν καὶ τῶν ἰδίων τῶν βασιλιάδων μὲ ἄλλες γυναῖκες. Τὰ παιδιά αὐτὰ δὲν δικαιούνται νὰ κληρονομήσουν τίτλους εὐγένειας, ἀλλὰ ἀπ' τὴν ἄλλη δὲν σπρώχνονται καὶ στὸ περιθώριο, ὅπως πολλοὶ φαντάζονται στὴν ἐποχὴ μας ταυτίζοντάς τα μὲ τὰ

τήν πρωτάκουστη ύποταγή τοῦ ἑνός δόγματος στό ἄλλο. Ἡ παρουσία της ἐμφύχωσε ἀσφαλῶς τοὺς Ἕλληνες καί ἴσως ἀναπτέρωσε ἐλπίδες καί γιά «ἄλλου εἶδους» ἐξελίξεις. Ἀλλά εἶναι πολὺ συζητήσιμο τὸ ἂν εἶχε καμιά ἀνάγκη ἀπὸ ἐμφύχωση τὸ ὀρθόδοξο δόγμα, πού εἶχε ἤδη ἐπικρατήσει στήν οὐσία, δηλαδή στήν καθημερινή ζωή, ὅπως εἶδαμε.

Πόσο ἀβάσιμες εἶναι οἱ ἀπόψεις πού ἀποδίδουν στήν Ἑλένη ὅσα εἶχαν ἤδη συντελεστεῖ στή διαδρομή δυὸ αἰῶνων καί μισοῦ φαίνεται ἀπὸ τίς κρίσεις τῶν ἰδίων τῶν «κατηγόρων» της γιά ἄλλες, λίγο προγενέστερες προσωπικότητες – κρίσεις πού ἐπιβεβαιώνουν καί ἀπὸ μιὰν ἄλλη, ἀπροσδόκητη πλευρά, τὴν τεράστια ἱστορική μεταβολή πού εἶχε συμβεῖ στήν Κύπρο: Ὁ Αἰνεῖας Σίλβιος Piccolomini (ὁ μετέπειτα πάπας Πίος Β΄), πού ἔχει ἐπιδαφιλεύσει στήν Ἑλένη τὴ φήμη τοῦ «κακοῦ δαίμονα» τῶν λατίνων ἀπλῶς καί μόνο ἐπειδὴ ἐκείνη ἦταν ὀρθόδοξη καί ἀγαποῦσε τὸν Ἑλληνισμό, δὲν ἔχει πολὺ καλύτερη γνώμη γιά τοὺς ἰδίους τοὺς λατίνους τοῦ νησιοῦ, ἀκόμα καί γιά τὸν ἀνώτατο ἐκπρόσωπο τῆς λατινικῆς ἱεραρχίας, τὸν ἀρχιεπίσκοπο Λευκωσίας Οὔγο Λουζινιὰν αὐτοπροσώπως, τὸν θεῖο τοῦ Ἰωάννη Β΄. Αὐτὸν τὸν ἀξόλογο κληρικό λοιπόν, πού ἔγινε μάλιστα καρδιναλῖος καί ἰσχυρὸ στέλεχος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τὸν θεωρεῖ σχεδὸν ὀρθόδοξο, ἀφοῦ τὸν χαρακτηρίζει «μᾶλλον εἰδήμονα τῆς ἑλληνορθόδοξης παράδοσης παρά τῆς ρωμαιοκαθολικῆς» (*magis graece quam romane sapientes!*)

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ μικρὲς κουκκίδες τῶν λατίνων στό δημογραφικὸ χάρτη τοῦ νησιοῦ, πού τὸ μέγεθός τους ἦταν δυσδιάκριτο ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχή, τὸν 14ο αἰῶνα πιά ἔχουν ἀναμιχθεῖ ἀξεχώριστα μὲ τὸν ἑλληνορθόδοξο πληθυσμὸ καί ἐξομοιώνονται ὄλο καί περισσότερο μαζί του, τείνοντας πρὸς τὴν ταύτιση: Μιλοῦν τὰ ἑλληνικὰ τῆς Κύπρου (ὄνομαστὸ παράδειγμα ἡ ἴδια ἡ βασίλισσα Καρλότα, πού εἶχε φτάσει στό ἄλλο ἄκρο καί μόνο στὰ ἑλληνικὰ μποροῦσε νὰ ἐκφραστεῖ σωστά), συμμετέχουν στίς κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις καί τελετουργίες – πού σχεδὸν ὅλες συνδέονται μὲ τὸ λατρευτικὸ τυπικὸ – καί μ' ἓνα λόγῳ συμπεριφέρονται στήν πράξη ὡς ὀρθόδοξοι, ἀκόμα κι ὅταν δὲν εἶναι. Φυσικά, οἱ γόννοι μιᾶς τέτοιας κοινωνίας δὲ μπορεῖ παρά νὰ ἀνατρέφονται ἀνάλογα καί νὰ ἐξελληνίζονται ὄλο καί περισσότερο μὲ τὴ διαδοχὴ τῶν γενεῶν. Ὅταν ἔρχεται ἡ Ἑλένη, βρίσκεται μπροστὰ σὲ μιὰ κατάσταση πλήρως διαμορφωμένη: Ὅχι μονάχα ὁ φραγκικὸς λαὸς καί οἱ ἄστοι ἔχουν ἀναμιχθεῖ μὲ τοὺς Ἕλληνες, ἀλλὰ καί ἡ ἴδια ἡ τάξη τῶν φεουδαρχῶν ἔχει ἀπομακρυνθεῖ ὀριστικά ἀπὸ τοὺς Δυτικούς. Πάππου πρὸς πάππου ἀντιδροῦν στήν ἐγκατάσταση νέων

ἐποίκων καὶ προτιμοῦν πολὺ περισσότερο νὰ παντρέψουν τὰ παιδιά τους μὲ ντόπιους παρὰ μὲ Δυτικούς εὐγενεῖς. Ὁ τρόπος πού σκέφτονται ἀποπνέει πιά μιὰ ἔντονη ἐγκώρια αἴσθηση, πού ἔχει γίνει μέρος τῆς συνείδησής τους.

1369: Ἡ ἐπανάσταση τῆς «κυπριακῆς ἰθαγένειας»

Ἦδη τὸ 1369 αὐτὴ ἡ συνείδηση «κυπριακῆς ἰθαγένειας» πού εἶχαν ἀποκτήσει οἱ εὐγενεῖς ἐκδηλώθηκε ἀνοιχτὰ καὶ ἀποφασιστικά, ὅταν τὰ μέλη τοῦ ἴδιου τοῦ βασιλικοῦ συμβουλίου ἀντιτάχτηκαν στὰ σταυροφορικά σχέδια τοῦ Πέτρου τοῦ Α΄, πού ὑπηρετοῦσαν τὶς βλέψεις τῶν Δυτικῶν ὁμογενῶν τους. Θέσπισαν τότε οἱ εὐγενεῖς ὅτι στὸ ἐξῆς, ὅταν πρόκειται γιὰ ἐπιχειρήσεις ἔξω ἀπὸ τὴν Κύπρο, πού δὲν ἀφοροῦν στὴν ἄμυνα τοῦ νησιοῦ, θὰ προσφέρουν στρατιωτικὲς ὑπηρεσίες στὸ βασιλιά μονάχα γιὰ ἓνα μῆνα. Μ' ἄλλα λόγια, τέλος στὶς ἐκστρατείες. Ἐκστρατεία διάρκειας ἑνὸς μηνὸς γιὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους σήμαινε ἀπλῶς τὴν εὐσχημη ματαίωσή της. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπαναστατικὴ πολιτικὴ πράξη, τὴ σημαντικότερη τοῦ φραγκοκυπριακοῦ βασιλείου. Καὶ δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι ἡ ἀνταρσία αὐτὴ τῶν εὐγενῶν συμπίπτει στὸ χρόνο καὶ στὸ περιεχόμενο μὲ μιὰν ἄλλη ἐπανάσταση εὐγενῶν, τὴ λεγόμενη «ἐπανάσταση τοῦ Ἁγίου Τίτου», πού ἐγινε μόλις πέντε χρόνια νωρίτερα, στὰ 1363, ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τῶν Βενετῶν ἀποίκων τῆς Κρήτης ἐναντίον τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας τῆς Βενετίας.

Ἡ Κρήτη τῆς βενετικῆς περιόδου ἔχει καὶ ἄλλα ἱστορικὰ σημεῖα κοινὰ μὲ τὴν Κύπρο, πέρα καὶ ἀπὸ τὰ κοινὰ γνωρίσματα τῆς γεωγραφικῆς τους σπουδαιότητος. Κι ἐκεῖ ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς – καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ ἔχει ἀνώτερη ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, τὴν ὁποία οἱ Βενετοὶ εἶχαν καταργήσει – θὰ ἀφομοιώσει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν δυτικῶν ἐποίκων. Οἱ περισσότερες λατινικὲς ἐπισκοπὲς θὰ ἐρημωθοῦν καὶ θὰ ἐρειπωθοῦν, ἐνῶ ἀντίθετα ἀπὸ τὴν σφύζουσα ὀρθοδοξία τοῦ νησιοῦ μὲ τὴν περίφημη παιδευτικὴ καὶ ἀγιογραφικὴ παράδοση θὰ ξεπηδήσουν οἱ σπουδαιότεροι πατριάρχες τῆς ὀθωμανικῆς περιόδου, ὁ Μελέτιος Πηγὰς καὶ ὁ Κύριλλος Λούκαρης. Καὶ ἡ σταδιακὴ ἀφομοίωση τῶν ἐποίκων, πού ἐπίσης θὰ φτάσει ὡς τὴν τάξη τῶν φεουδαρχῶν, θὰ γεννήσει τὸν ἑξοχο νέο πολιτισμὸ στὶς Τέχνες καὶ στὰ Γράμματα, πού θὰ μπεῖ στὴν ὠριμότητά του ἀμέσως μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς Κύπρου ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς τὸ 1570. Γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ἡ Κύπρος δὲ στάθηκε τυχερή: ἡ πορεία τῆς ἀνακόπηκε τὴ στιγμὴ πού θὰ μπορούσε κι ἐκείνη νὰ γνωρίσει μιὰ παρόμοια πολιτιστικὴ ἀνθήση.

ΠΑΠΙΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ:
ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ

Δυό λόγια ακόμα για την άφομοίωση. Την ένωση των Έκκλησιών στη σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας το 1439 οί ὀρθόδοξοι κληρικοί δέν τήν ἀποδέχτηκαν καί δέν τήν κοινοποίησαν στό ποιμνιό τους. Ἐπωφελήθηκαν ὁμως οί φράγκοι λαϊκοί ἀπ' αὐτήν κι ἄρχισαν νά καλοῦν τοὺς ὀρθόδοξους ἱερεῖς σ' ὄλες τους τίς ἰδιωτικὲς τελετουργίες (γάμους, βαπτίσιᾶ, κηδεῖες), ἀφοῦ τώρα πιά δέν θεωροῦνταν σχισματικοί. Ἄλλὰ αὐτὸ προκαλοῦσε τήν ὀργή τῶν λατίνων ἱερωμένων, πού ἔδιωχναν ἀκόμα καί μὲ τή βία τοὺς παπάδες – διαταράσσοντας τή χαρὰ τοῦ γάμου, τὸ πένθος καί τή θλίψη τῆς κηδεῖας. Οἱ ὀρθόδοξοι διαμαρτυρήθηκαν στὸν πάπα γιὰ τή βίαιη συμπεριφορὰ τῶν λατίνων. Καί οἱ ἱστορικοὶ μέχρι καί σήμερα ἀναρωτιοῦνται «γιατί οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς ἀξιοῦσαν πρόσβαση σὲ λατινικὲς ἱεουργίες». Τίποτε δέν ἀξιοῦσαν οἱ ἄνθρωποι. Τοὺς καλοῦσαν οἱ πιστοὶ – ὄχι βέβαια στοὺς λατινικοὺς ναοὺς γιὰ νά τελέσουν τὴ Θεῖα Λειτουργία, ἀλλὰ στὰ σπίτια τους καί στὰ κοιμητήρια γιὰ νά ἱεουργήσουν σὲ ἰδιωτικὲς τελετές. Ποιὸς πάει ἀκάλεστος στό γάμο; Ἰσα-ἴσα, οἱ λατίνοι κληρικοὶ ἦταν ἐκεῖνοι πού δυναστικά καί μὲ τή βία «ἀξιοῦσαν» τήν ἀπόλυτη κυριαρχία τους πάνω στοὺς φράγκους καί τήν ἰδιωτικὴ τους ζωὴ, μολονότι ἐπιπλέον ἡ ένωση εἶχε ἐξισώσει τὰ δύο δόγματα καί ἦταν πιά θεμιτὸ νά ἀλληλοσυμπληρώνονται ἢ καί νά ἐναλλάσσονται οἱ δύο λατρεῖες.

Μ' ἄλλα λόγια, τήν ένωση τῶν Ἐκκλησιῶν τήν τορπίλλισαν στὴν πράξη οἱ ὀρθόδοξοι λαϊκοί, μὰ κι ἄλλο τόσο οἱ ἴδιοι οἱ λατίνοι ἱερωμένοι. Ἀντίθετα, γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους κληρικοὺς τῆς λατινικῆς ἐπικράτειας ἡ ένωση ἀνοίγει ἓνα εὐρὺ πεδίο δράσης, πρόσφορο γιὰ ἐκτεταμένο – καί νόμιμο – προσηλυτισμὸ.

Ἐγκλωβισμένοι ἀκριβῶς στὴν ἴδια μονοδιάστατη λογικὴ ἐξετάζουμε καί ὀλόκληρο τὸ ζήτημα τῆς ἀπόπειρας τοῦ πάπα νά ὑποτάξει τήν ὀρθόδοξη ἐκκλησία. Καί οἱ μὲν παραθέτουν μιὰ ἀτέλειωτη ἐξιστόρηση ἐνεργειῶν φρενήρους δράσης, χωρὶς ὁμως νά μιλοῦν γιὰ τὴν οὐσία. Οἱ δὲ νομίζουν ὅτι ἡ οὐσία βρῖσκεται ἀπλῶς στό ἂν πέτυχε ὁ πάπας ἢ ὄχι νά ὑποτάξει τὴν ὀρθοδοξία. Καί γράφονται ἑκατοντάδες καί χιλιάδες σελίδων τόσο γιὰ τίς ἐνέργειες (καλῶς, γιατί πρέπει νά τίς γνωρίζουμε) ὅσο καί γιὰ τὸ ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα (κακῶς, γιατί μπορεῖ νά διατυπωθεῖ σὲ μιὰ μονάχα φράση) καί γιὰ τίς ὑποθετικὲς συνέπειες τῆς ὑποταγῆς στὸν πάπα. Ἔτσι καταλήξαμε στό τραγελαφικὸ φαινόμενο οἱ προσπάθειες τῶν «μὲν» νά «θολῶνουν τὰ νερὰ» μὲ τὸν καταιγισμὸ μιᾶς ἀτέλειωτης σειρᾶς γεγονότων χωρὶς ἀντίκρουσμα, χωρὶς κανένα πρακτικὸ

ἀποτέλεσμα, και οί προσπάθειες τῶν «δέ» νά ἀποβαίνουν ἄγονες και χωρίς ἀντικείμενο, ἀφοῦ ἀγωνίζονται νά ἀποδείξουν τὸ ἀυταπόδεικτο, τὴ νικηφόρα ἀντίσταση τῆς ὀρθοδοξίας.

Ἄλλὰ ἡ οὐσία εἶναι ἄλλοῦ, και πρέπει κάποτε νά μιλήσουμε και γι' αὐτήν. Και ἡ οὐσία εἶναι ἀντίθετα ὅτι ὅπουδήποτε στήν Ἄνατολή ἐγκαταστάθηκε λατινικὸ στοιχεῖο πρὶν ἢ μετὰ τὸ 1204 ὄχι μόνο δέν αὐξήθηκε, ἀλλὰ συρρικνώθηκε ἐντυπωσιακά. Εἶτε γιατί παλιννόστησε εἶτε, και κυρίως, γιατί ἀφομοιώθηκε ἀπὸ τὴν ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τῶν ὀρθοδόξων και ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ και πολιτισμικὴ πληρότητα τοῦ ὀρθόδοξου τρόπου ζωῆς, πὸ παρακολουθοῦσε και συμπλήρωνε τὸ κοινωνικὸ γίγνεσθαι μὲ περισσότερο ἀνθρωπισμὸ και ἀνεκτικότητα, ἀφήνοντας μεγαλύτερα περιθώρια ἐλευθερίας.

Ἡ κατάρρευση τοῦ παπισμοῦ

Ἔτσι, παγιδευμένοι σ' αὐτὴν τὴ μονοδιάστατη λογικὴ, παρερμηνεύουμε ἐντελῶς και τὸ νόημα πὸ εἶχε ἡ κίνηση τῆς αὐτοκέφαλῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου νά ζητήσει τὴ σύνδεσή της μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο στὰ 1405. Σύμφωνα μὲ τὴ θεολογικὴ ὀπτική, προσηλωμένη εὐλαβικά στὰ δογματικὰ ζητήματα και στὶς κινήσεις «κορυφῆς», ἢ «ἱστορικὴ» αἰτία τοῦ διαβήματος τῶν Κυπρίων ἱεραρχῶν ἦταν τάχα ἡ ὄξυνση τῶν πιέσεων τῶν λατίνων. Ἄλλὰ συνέβαινε τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο: «χαλάρωση τῆς καταπιεστικῆς πολιτικῆς τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας» – ἡ ὁποία, ἐξάλλου, βρισκόταν μετὰ φθορᾶς και ἀφθαρσίας, ἀφοῦ εἶχε ἤδη καταρρεύσει μισὸ αἰῶνα νωρίτερα, ὅπως εἶδαμε. Κι ὁμως, τὸ διάβημα αὐτὸ ἔχει θεμελιακὴ πολιτικὴ σημασία: Μισὸν αἰῶνα μετὰ τὴν ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς ἤττας τοῦ παπισμοῦ, ἡ κυπριακὴ Ἐκκλησία βεβαιώθηκε πιά ὅτι ἡ κατάσταση αὐτὴ δέν ἦταν ἀναστρέψιμη, καθὼς ἔβλεπε ὅτι ἡ ἴδια παρέμενε ἡ μόνη ἀκμαία και π α ρ ο ὕ σ α Ἐκκλησία στήν Κύπρο. Αἰσθανόταν λοιπὸν ὅτι ἦταν σὲ θέση νά ἀναλάβει δεσμεύσεις ἀπέναντι στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ – και προφανῶς, παρὰ τὴν ἀνιστόρητη ἀντιμετώπισή της ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ Βρυνένιο (πὸ θά ἴλεγε κανεῖς ὅτι μόνο γιὰ τὸ «προπατορικὸ ἀμάρτημα» δέν τῆς ζήτησε νά ἀπολογηθεῖ), θεωροῦσε ὅτι τῆς ἄξιζε μιὰ ἐπιβράβευση, ἀφοῦ ὄχι μόνο εἶχε ἀντέξει στὶς πιέσεις και τὸν κατατρεγμὸ, ἀλλὰ και εἶχε προσελκύσει κοντὰ της τοὺς κυριάρχους.

Δέν προκαλεῖ ἐκπληξη, ἐπομένως, τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ περισσότεροι φράγκοι τοῦ νησιοῦ προσφεύγουν στήν ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ δικαιοσύνη γιὰ νά ἐπιλύσουν τὰ οἰκογενειακά, κληρονομικὰ και ἀστικά τους προβλήματα – μὲ πρῶτες βέβαια τὶς περιπτώσεις διαζυγίων. Οὔτε συνεπῶς ἐκπλήσσει και ἡ

οξύτατη αντίδραση του πάπα, που στα 1472 κατακεραυνώνει με δριμύτατες εκφράσεις το «θράσος» των ὀρθόδοξων ἀρχιερέων, ἀλλὰ καὶ τῶν λατίνων λαϊκῶν, οἱ ὁποῖοι ὅλοι, πέρα ἀπὸ τὶς ἀρμοδιότητες πρὸς «ὑφαρπάζουν» ἀπὸ τοὺς λατίνους κληρικούς, ἐπιπλέον ἀδιαφοροῦν καὶ γιὰ τοὺς ἀφορισμοὺς πρὸς ἐκεῖνοι ἐξαπολύουν ἐναντίον τους. Πρόκειται ὄχι ἀπλῶς γιὰ πλήρη ἀποτυχία τοῦ παπισμοῦ, ἀλλὰ, ἴσα-ἴσα, γιὰ γενικὴ ἐπικράτηση καὶ ἐμφιλοχώρηση τοῦ πνεύματος τῆς ὀρθοδοξίας ἀνάμεσα στοὺς λατίνους.

Στὴ διάρκεια τοῦ 15ου αἰῶνα οἱ ἴδιοι οἱ βασιλιάδες ἐκκλησιάζονται πότε στοὺς λατινικοὺς καὶ πότε στοὺς ὀρθόδοξους ναοὺς. Ἀκόμα καὶ ἡ Βενετσιάνα Κατερίνα Κορνάρου. Καὶ τὰ παιδιά τοῦ Ἰωάννη Β΄, τόσο ἡ Καρλόττα, ἡ νόμιμη διάδοχος του ἀπὸ τὸ γάμο του μὲ τὴν Ἑλένη Παλαιολογίνα, ὅσο καὶ ὁ ἐξώγαμος γιὸς του Ἰάκωβος ἀπὸ τὸ δεσμό του μὲ μιὰν ἄλλη Ἑλληνίδα, τὴ Μαρία τὴν Πατρινή, θὰ ἀνατραφοῦν στὴν πράξη μὲ ὀρθόδοξο τρόπο, ὅσο κι ἂν τυπικὰ θὰ ἀνήκουν στὸ λατινικὸ δόγμα – ὁ Ἰάκωβος μάλιστα ἐπιπλέον θὰ «διοριστεῖ» ἀπὸ τὸν πατέρα του λατίνος ἀρχιεπίσκοπος Λευκωσίας! Παρὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὅμως, ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς καὶ ὁ λαὸς θὰ τοῦ προσφέρουν τὴν ὑποστήριξή τους καὶ θὰ τὸν θεωροῦν, κατὰ κάποιον τρόπο, «δικό τους». Καὶ μήπως δὲν ἦταν; Ἀνάμεσά τους μεγάλωσε. Κι ὅλοι ἀδιάκριτα, Ἕλληνες καὶ Δυτικοί, τὸν φώναζαν Ἀποστόλη, παρὸτι προφανέστατα εἶχε βαπτιστεῖ κατὰ τὸ λατινικὸ δόγμα μὲ τὸ ὄνομα Ἰάκωβος (ὁ Ἀ π ὅ σ τ ο λ ο ς τοῦ Χριστοῦ). Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἐπίσημο ὄνομα τὸ ἀνέσυρε ἀπὸ τὴ λήθη μονάχα ὅταν σφετερίστηκε τὴν ἐξουσία – καὶ ἀπὸ Ἀποστόλης ἔγινε ὁ ρέ Τζάκ.

1369: Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΑΜΠΗ

Εἶδαμε ὅτι τὰ χρόνια γύρω στὰ 1360 ἀποτελοῦν ἀποφασιστικὴ καμπὴ – τὴ σπουδαιότερη τῆς φραγκικῆς περιόδου – στὴ μεσαιωνικὴ ἱστορία τῆς Κύπρου, τόσο τὴ θρησκευτικὴ καὶ πολιτισμικὴ ὅσο καὶ τὴν πολιτικὴ. Στὰ 1368 ἔχουμε τὴν ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς ἤττας τοῦ παπισμοῦ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἀρχηγό του. Στὰ 1369 τὴν ἐπίσημη διακήρυξη τῶν ἡγετῶν τῆς ἀρχουσας τάξης ὅτι τὸ κράτος τους ἀποτελεῖ αὐθύπαρκτη ὄντοτητα μὲ κυπριακὰ χαρακτηριστικά κι ὄχι προτεκτοράτο καὶ ὄργανο τῶν δυτικῶν συμφερόντων, πρὸς ὑπηρετεῖ πειθίηνια τοὺς στόχους καὶ τὶς σταυροφορικὲς στρατηγικὲς τους στὴν περιοχὴ.

Ἀλλὰ τὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι τὸ ἴδιο σημαντικά καὶ ἀπὸ μιὰ τρίτη ἀποψη, κοινωνικὴ. Ὁ βασιλιάς Πέτρος ὁ Α΄ ἔχει, λέει, ἀνάγκη ἀπὸ χρήματα, γιὰ νὰ

ὀργανώσει τις σταυροφορίες του. Ὁ εὐκολότερος τρόπος γιὰ νὰ τὰ συγκεντρώσει γρήγορα χωρίς νὰ καταφύγει στὴν ἔκτακτη φορολογία (ποὺ θὰ διαμόρφωνε ἀρνητικὸ κλίμα ἀπέναντί του, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι στὴν ἰδέα τῆς σταυροφορίας) ἦταν ἡ πώληση δικαιωμάτων – κι ἀνάμεσα στὰ τελευταῖα μεγάλη ζήτηση παρουσίαζε ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν κατοίκων τῶν πόλεων ἀπὸ τὸ φόρο τῆς *στρατείας* καὶ τῶν χωρικῶν ἀπὸ τὴν κατάσταση τοῦ παροίκου. Γι' αὐτό, λοιπόν, προβαίνει σὲ μαζικὲς ἀπελευθερώσεις ἔναντι χρημάτων.

Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ἔχει τεράστια σημασία γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ κοινωνικοῦ χάρτη τοῦ νησιοῦ, καθὼς αὐξάνει ἀπότομα καὶ ἐντυπωσιακὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπελευθερωμένων, ποὺ θὰ ἔχουν πιά νόμιμη καὶ ἀπρόσκοπτη συμμετοχὴ στὸ κοινωνικὸ γίγνεσθαι καὶ θὰ συμβάλουν καίρια στὶς διεργασίες καὶ τὶς ἀνατροπὲς ποὺ μᾶς ἀπασχόλησαν πιὸ πάνω. Οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων (οἱ «περπυριάριοι») ἐξαγοράζουν τὴν ἐλευθερία τους ἀνοίγοντας τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἔνταξή τους στὸ σῶμα τῶν ἀστῶν. Οἱ πάροικοι, μὲ θυσίες καὶ ἐνεχυριάσεις ποὺ *μποροῦμε κάλλιστα νὰ φαντασθοῦμε* – πραγμάτων καὶ σωμάτων –, ἐξασφαλίζουν τὸ πολυπόθητο τίμημα τῆς λύτρωσης ἀπὸ τὸν μισητὸ ζυγὸ τῆς δουλοπαροικίας.

Ο ΑΝΑΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΟΠΑΡΟΙΚΙΑΣ

Πρέπει νὰ τονίσουμε μὲ ἔμφαση πὼς αὐτὴ ἡ δουλοπαροικία δὲν ἦταν ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀπλῆς μεταφορᾶς τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος στὸ νησί. Σύγχρονοι δυτικὸι μελετητές, ἄριστοι γνώστες τῆς φεουδαρχίας, βεβαιώνουν ὅτι, σὲ σύγκριση μὲ τὴ Δύση, ἡ δουλοπαροικία ποὺ εἰσήγαγαν οἱ Λουζινιαὶν στὴν Κύπρο ἦταν ἀσύλληπτα ἀναχρονιστικὴ: Γύριζε τοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς βύθιζε στοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνες τῆς πιὸ ἀγρίας καὶ βαρεῖας ὑποδούλωσης τῶν χωρικῶν τῆς Δύσης τόσο στὸ οἰκονομικὸ ὅσο καὶ στὸ προσωπικὸ ἐπίπεδο. Οἱ πάροικοι, ἐξαρτημένοι πλέον ὄχι ἀπὸ τὸ κτῆμα ποὺ καλλιεργοῦσαν, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη του τὸν φεουδάρχη, ὅπως εἶδαμε, ὑποχρεώνονται νὰ τοῦ παραδίδουν κάθε χρόνο τὸ ἕνα τρίτο τῆς παραγωγῆς – καὶ παράλληλα ἕνα ἀνυπολόγιστο πλῆθος ἀπὸ ἄλλα δοσίματα. Πέρα ἀπὸ αὐτά, στὸ προσωπικὸ ἐπίπεδο ὀφείλουν νὰ προσφέρουν ἑκατὸν τέσσερις ἡμέρες ἀγγραφείας τὸ χρόνο (δύο μέρες τῆ βδομάδα) στὸν ἀφέντη τους, δηλαδὴ τὸ ἕνα τρίτο καὶ πάλι τοῦ ἐργασιμοῦ χρόνου τους. Ἄν δὲν ἐκτελεστοῦν, ἔστω καὶ μὲ ὑπαιτιότητα τοῦ ἀφέντη, τοῦ καταβάλλουν τὰ ἀντίστοιχα ἡμερομίσθια ἢ ὁ φεουδάρχης τοὺς νοικιάζει σὲ ἄλλους. Μόνο μὲ τὴν ἄδειά του μποροῦν νὰ παντρευτοῦν – κι ἀσφαλῶς οἱ

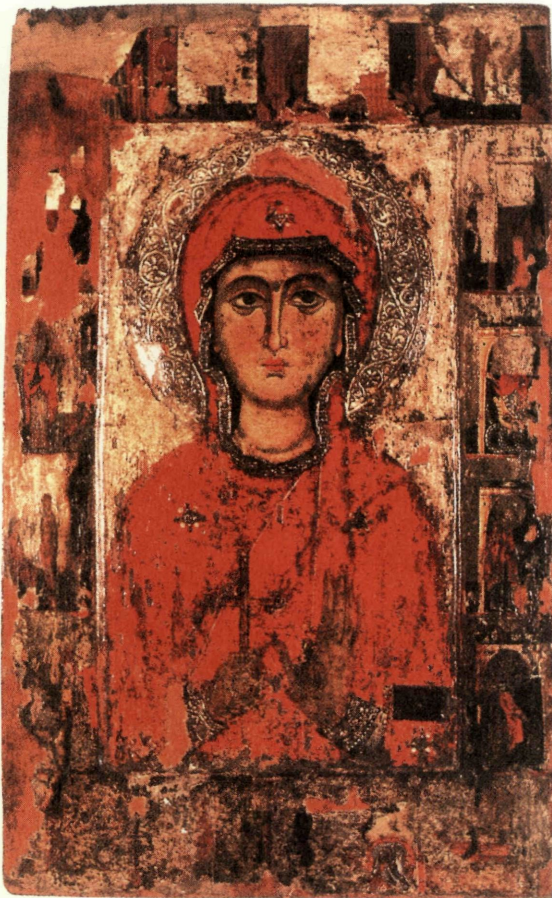

*Τὸ φρούριο τῆς μαρτυρικῆς Κερύνειας,
ἀπὸ τὶς κυριότερες βάσεις γιὰ τὴν ἐπιτήρηση τῶν παραλίων.*

γάμοι γίνονται μόνο μεταξὺ παροίκων. Κι ἂν τύχει καὶ πάρουν γυναίκα ποὺ δὲν εἶναι πάροικος τοῦ ἴδιου φεουδάρχη, πρέπει νὰ βροῦν μιὰν ἄλλη γυναίκα νὰ τοῦ δώσουν στὴ θέση της.

Ἡ μόνη προσωπικὴ λύση εἶναι ἡ ἀπόδραση καὶ ἡ φυγὴ (ὑπάρχει καὶ ἡ δυνατότητα νὰ ἀκολουθήσει κανεὶς τὸ ἱερατικὸ στάδιο, ὑπὸ προϋποθέσεις καὶ πάντα μὲ τὴν ἄδεια τοῦ ἀφέντη, ἀλλὰ δὲν εἶναι λύση: ναὶ μὲν, ὁ ἱερέας παύει νὰ θεωρεῖται πάροικος, ἀλλὰ τὰ παιδιά του δὲν θὰ σωθοῦν, θὰ ξαναπέσουν στὴ δουλοπαροικία). Ἡ λύση τῆς φυγῆς πάλι εἶναι ἀτομικὴ: μονάχα οἱ νέοι, οἱ ἄγαμοι καὶ οἱ ἄτεκνοι ἀποτολμοῦν νὰ τὴν ἐπιχειρήσουν. Οἱ πάροικοι ἐπιτηροῦνται ἄγρυπνα καὶ μὲ αὐστηρότατα μέτρα ἀσφαλείας: φυλάκια, περιπολίες, ἐνέδρες καὶ προπαντὸς ἀδιάκοπη φρούρηση τῶν παραλίων γιὰ τὸν κίνδυνο τῆς ὀριστικῆς ἀπομάκρυνσης ἀπ' τὸ νησί. Ὅσους συλλαμβάνονται τοὺς περιμένει μιὰ εὐρεία ποικιλία παραλλαγῶν ταπείνωσης καὶ βασανιστηρίων, ὄχι ὁμως ὁ θάνατος ποὺ θὰ τοὺς λύτρωνε – θὰ μάθουμε ἀμέσως τὸ γιατί. Ἡ ἀμοιβὴ γιὰ τὴ σύλληψή τους εἶναι πλουσιοπάροχη – δέκα δουκάτα γιὰ τὸν καθένα, σὺν τὰ ἔξοδα τοῦ ταξιδιοῦ – καὶ προκαλεῖ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐπικερδοῦς ἐπαγγέλματος τοῦ κυνηγοῦ κεφαλῶν. Σμήνη ἀπὸ δαύτους χτενίζουν ἀσταμάτητα ὅλο τὸ νησί.

Ἡ ἀμοιβὴ εἶναι ὑψηλὴ ὄχι μονάχα γιὰ νὰ παταχθεῖ τὸ φαινόμενο τῶν ἀποδράσεων, ἀλλὰ κυρίως γιὰ λόγους κυνικὰ οικονομικούς: Ἡ ἀγγαρεία μόνον μιᾶς μέρας – καὶ μόνον τῶν κρατικῶν παροίκων – ἀποδίδει κέρδος 100 δουνάτων τὸ χρόνο, λέει ὁ γενικὸς προνοητὴς Βερνάρδος Sagredo στὰ 1564. Τόσα ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἐτήσια ἀμοιβὴ τοῦ καθηγητῆ ποὺ στέλνει ἡ Βενετία στὴ Λευκωσία. Γι' αὐτὸ οἱ Βενετοὶ ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς ἐξουσίας τους εἶχαν διατυπώσει τὸ δόγμα: «ἡ διατήρηση [τοῦ θεσμοῦ καὶ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ] τῶν παροίκων εἶναι ὅσο τίποτε ἄλλο ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀπόδοση [ἐκμετάλλευση] καὶ τὴν ἀφθονία τῶν ἀγαθῶν στὸ νησί. Γι' αὐτὸ, πρέπει νὰ καταβάλλεται κάθε φροντί-

Προστάτης τῶν παιδιῶν ἡ Ἁγία Μαρίνα
 μὲ τὰ δαιμονικά (Ἐλύτης).
 Εἰκόνα 13ου αἰῶνα μὲ ἐμφανῆ προσωπογραφικὰ στοι-
 χεῖα, Ἰδρυμα ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ',
 Λευκωσία.

δα, κάθε τέχνασμα καὶ κάθε ἐπιμέλεια, ὥστε μὲ κα νένα τ ρ ό π ο νὰ μὴ φύγουν ἀπὸ κεῖ, ἴσα-ἴσα, ἂν ἀπομακρυνθοῦν καὶ φύγουν, νὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ ἐπιστρέψουν. Γιατί [...] χωρὶς αὐτοὺς ὀλόκληρο τὸ νησί θὰ ἦταν ἀκατοίκητο καὶ ἀκαλλιέργητο... » (Mas Latrie, τόμ. III, σελ. 457). Γι' αὐτὸ λοιπόν, ὅταν πιάνουν τοὺς δραπέτες, δὲν τοὺς χαρίζουν τὸ θάνατο ποὺ θὰ τοὺς λύτρωνε.

Ἡ ἄλλη λύση δὲν εἶναι προσωπική. Καὶ προϋποθέτει μεγάλη ἐξοικείωση μὲ τὸν πόνο. Πρῶτα-πρῶτα, τὴν ἀποδοχὴ τῆς προσωπικῆς δυστυχίας. Ὑστερα, τὴ δύναμη τῆς ἐπιλογῆς μπροστὰ σὲ διλήμματα ποὺ παραλύουν τὴ σκέψη, ὅπου ὅποια ἀπόφαση κι ἂν πάρει κανεὶς αἰσθάνεται ὡς νὰ ξεσκίξει τὰ σπλάχνα του. Ἐννοῶ τοὺς τραγικοὺς ἐκείνους γονεῖς

πού παραιτούνται από την έλπίδα να σωθούν οί ίδιοι και συγκεντρώνουν τίς προσπάθειές τους στή λύτρωση τών παιδιών τους. Μόνο πού, για να τα σώσουν, θα πρέπει να τό πάρουν απόφαση ότι δέν θα τα ξαναδοϋν στή ζωή τους, ότι δέν θα τα γνωρίσουν καν. Κι όμως, αρκετοί αφήνουν τα νεογέννητα μωρά τους έκθετα στήν πόρτα του λατινικού καθεδρικού ναού, για να τα απαλλάξουν από τή σκληρή μοίρα του παροίκου (όπως είναι γνωστό, στίς παλαιότερες έποχές πολλά παιδιά έγκαταλείπονταν έξω από τίς πόρτες πλουσιόσπιτων ή στο *τριστρατο*, γι' αυτό σέ όρισμένα από αυτά έδιναν τό όνομα Βρετός, γιατί τα *εβρισκαν* παρατημένα). Έκει όμως είναι πού τα πράγματα περιπλέκονται: Στο κατώφλι του ναού αφήνουν τα μωρά τους κι άλλες μητέρες, πού τα είχαν αποκτήσει από έξώγαμες σχέσεις. Τότε, λοιπόν, έπεμβαίνει ανάλλητη ή έξουσία, διεκδικώντας τα όλα ως παιδιά παροίκων! Και μπορεί να φανταστεί κανείς τό είδος τών ανακρίσεων πού διενεργούνται: είναι παιδιά παροίκων ή έξώγαμα – και τίνος ακριβώς...

“Υπαιθρος και πόλη, διαχωριστικές γραμμές και πεδία πολιτισμικής επαφής

Είναι καιρός, νομίζω, μετά από όσα είπαμε, να καθορίσουμε εὐκρινέστερα τήν κοινωνική διαστρωμάτωση του έλληνικού πληθυσμού, αξιοποιώντας τα πορίσματα και τα μεθοδολογικά εργαλεία του Νίκου Σβορώνου και τής Καίτης Ασδραχά. Είναι φανερό ότι τό φεουδαρχικό καθεστώς έχει ύψώσει άδιαπέραστα τείχη γύρω από τους παροίκους, πού τους κατατάσσει στο έπίπεδο του κτήματος ή, άλλως, του μέσου παραγωγής. Τό νομοθετικό πλέγμα μέσα στο όποιο τους έχει περιορίσει όχι μονάχα τους στερεί στοιχειώδη ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά και τους απομονώνει από τίς άλλες κοινωνικές τάξεις – κι από τό ίδιο τους τό γένος. Αποτελούν μιá ξεχωριστή, αυστηρά περιμαντρωμένη και έλεγχόμενη κατηγορία πληθυσμού, πού δέν έχει δικαίωμα να έρθει σέ έπιγαμία με καμιά άλλη, ούτε με τους περπυριάρους ούτε καν με τους λεύτερους, μαζί με τους όποιους καλλιεργούν τίς γαίες τών άφεντάδων. Ό μισός σχεδόν πληθυσμός του νησιού είναι έξουδετερωμένος πολιτικά και κοινωνικά, βυθισμένος στήν έξαθλίωση. Τό μίσος άπ' τήν άγρια έκμετάλλευση πού ύφίσταται δέν έπιτρέπει τήν παραμικρή όσμωση με τόν κατακτητή.

Στό έλεος όμως τών κτηματιών βρίσκονται και οί λεύτεροι, πού, όπως οί πάροικοι, καλλιεργούν έπίσης τή γή. Ανήκουν, μ' άλλα λόγια, στο ίδιο κατώτερο κοινωνικό στρώμα του πληθυσμού, χωρίς πολιτικά δικαιώματα και, παρά τήν απαγόρευση έπιγαμιών, ζοϋν σέ συνεχή έπαφή μαζί τους, δουλεύον-

τας στους ίδιους κάμπους και κινδυνεύοντας το ίδιο από την εχέρεια του φεουδάρχη να τους κατατρέξει ή να τους αδικήσει. Αυτό το συμπαγές σώμα των κατοίκων της ύπαιθρου – παροίκων και λεύτερων μαζί – αριθμεί, με τους μετριότερους υπολογισμούς, τα τρία πέμπτα του συνολικού πληθυσμού, αν όχι και τα δύο τρίτα. Συγκροτεί δηλαδή μια ισχυρότατη κοινωνική ομάδα, που μάλιστα, ακόμα κι αν το επιδίωκε, δεν θα της επιτρεπόταν να ξερθει εύκολα σε συνάφεια με τους κατακτητές και να αφομοιωθεί.

Άλλα ή έκταση του ισχυρού αυτού μετώπου γίνεται σαρωτική, αν λογαριάσουμε την άγροτική φυσιογνωμία που είχαν τότε οι πόλεις. Σύμφωνα με έγκυρη μαρτυρία, σχεδόν τα τέσσερα πέμπτα του πληθυσμού των κυπριακών πόλεων διαθέτουν επάρκεια σιτηρών για τις ανάγκες τους. Αυτό σημαίνει ότι πάνω από τα τέσσερα πέμπτα των κατοίκων όλου του νησιού αποτελούν μια όμοειδη κατηγορία, που αποξεί από τις άγροτικές ασχολίες και στη συντριπτική της πλειονότητα εργάζεται στην ύπαιθρο είτε με το καθεστώς του παροίκου είτε του λεύτερου είτε και του περπυριάριου. Μάλιστα, η γνωστή μόνιμη σύγκρουση ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο έχει τόσο αμβλυνθεί εξαιτίας της κοινής καταπίεσης, ώστε οι κυρίαρχοι επιστρατεύουν μέχρι και την ορθόδοξη ιεραρχία, για να σταματήσουν οι γάμοι μεταξύ περπυριάριων και παροίκων!

Κατά συνέπεια, ο χώρος των «καθαρών» αστικών στρωμάτων είναι περιορισμένος περίπου στο ένα πέμπτο του πληθυσμού. Οι διεργασίες πολιτισμικών ανταλλαγών και κοινωνικής κινητικότητας που παρακολούθησαμε συντελούνται κατ' έξοχήν στον πυρήνα του χώρου αυτού, όπου βρίσκουμε τους παλιούς Έλληνες άρχοντες, τους εμπόρους και την κρατική υπαλληλία. Ένας ευρύτερος επάλληλος κύκλος περιλαμβάνει τους βιοτέχνες και το ήμισυ-στικό στρώμα των περπυριάριων, καθώς και αρκετούς από τους λεύτερους των πόλεων. Ο τρίτος επάλληλος κύκλος περιέχει τους περπυριάριους με αποκλειστικά γεωργικές ασχολίες και ο τέταρτος, ο *έξωτερος*, τους λεύτερους των χωριών. Όσπου φτάνουμε στο βουβό και άπροσπέλαστο τείχος των παροίκων, όπου κάθε διάυλος επικοινωνίας αυτοαναιρεϊται και στομώνει: Είναι ολοφάνερο πώς η έκβαση των πραγμάτων με αυτά τα αριθμητικά και θεσμικά δεδομένα είναι κι αυτή δεδομένη.

1426: Η επανάσταση των παροίκων

Ο θεσμός αυτής της όπισθοδρομικής δουλοπαροικίας διασπούσε την κοινωνική συνοχή του ελληνικού πληθυσμού της Κύπρου, απομονώνοντας, όπως είδαμε, τους παροίκους. Από την άλλη όμως ενίσχυε την αλληλεγγύη ανάμεσά

τους. Και ἡ ἑξαθλίωσή τους, πού ὑπενθύμιζε τόσο στοὺς λεύτερους ὅσο και στοὺς περ-
 πυριάρειους τὴν ἀβεβαιότητα
 τῆς κοινῆς μοίρας, ἔδινε προ-
 φανῶς πιὸ ἀνθρωπιστικὸ
 περιεχόμενον στὸ ρόλο τῶν
 κληρικῶν, ἰδίως τῶν ἱερέων,
 ἀλλὰ και τῶν καθιδρυμάτων,
 ὅπως ἦταν πρῶτιστα τὰ
 μοναστήρια. Τὸ σχῆμα τῆς
 διωκόμενης Ἐκκλησίας πού
 συγκεντρώνει γύρω της τοὺς
 ἑξαθλιωμένους παροίκους
 και εὐρύτερα τὰ λαϊκὰ στρώ-
 ματα τῆς ὑπαίθρου προβάλλει
 μὲ εὐκρίνεια ἤδη στὴν
 ἀρχὴ τῆς ὀθωμανικῆς περιό-
 δου, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως
 παρακάτω. Ἡ ἐμφάνιση και ἡ
 διαμόρφωσή του ὁμως φαίνε-
 ται πῶς ἀνάγονται στὴ φρα-
 γκικὴ περίοδο, μέσα στὴ συγκυρία
 τῆς καταπίεσης τοῦ πληθυσμοῦ
 ἀπὸ τὴ μιὰ και τῶν θρησκευτικῶν
 διωγμῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὁ νησιω-
 τισμὸς και τὸ αὐτοκέφαλο
 τῆς κυπριακῆς Ἐκκλησίας
 συντέλεσαν ἀκόμα περισσότερο
 στὴ διαμόρφωση τοῦ ἡγετικοῦ
 της ρόλου.

*Ἄγνωστος – ἀδιάγνωστος – στρατιωτικὸς ἅγιος
 Εἰκόνα 13ου αἰ., Ἱερὰ Μητρόπολις Πάφου.*

Τὰ ἴχνη αὐτῆς τῆς ἀόρατης παρουσίας ἴσως ἐντοπίζονται στὴ μεγάλη ἐπα-
 νάσταση τῶν παροίκων πού σημειώθηκε στὰ 1426, μετὰ τὴν παράλυση τοῦ
 καθεστώτος ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ τῶν Μамελούκων τῆς Αἰγύπτου. Ὁ Κωνσταν-
 τίνος Σπυριδάκις ἔχει ἀποκαταστήσει τὴ φυσιογνωμία τῆς ἐπανάστασης
 αὐτῆς, πού ὁ Λεόντιος Μαχαιρᾶς τὴν ἐμφάνιζε ὡς ὀχλοκρατία. Ἔχει διαπι-
 στώσει τὴν ὀλοκληρωμένη μορφὴ της και τὴν πλήρη και ὀργανωμένη ἐπιβολὴ
 της και στὰ πέντε γεωγραφικὰ διαμερίσματα τοῦ νησιοῦ, ἑξαίροντας και
 ἀναδεικνύοντας παρὰλληλα τὴν κοινωνικὴ της διάσταση. Ἀπ' αὐτὴν τὴν
 ἀποψη, πρόκειται γιὰ μιὰ σπάνια περίπτωση πλήρους ἐπικράτησης ἐνὸς κοι-
 νωνικοῦ κινήματος σ' ὀλόκληρη τὴν ὑπαίθρο, ἔξω ἀπὸ τὰ φρούρια τῆς Λευ-

κωσίας, τῆς Κερύνειας καὶ τῆς Πάφου (ἡ Ἀμμόχωστος ἦταν ἀκόμα στὰ χέρια τῶν Γενουατῶν). Ἡ ἐπιβολή τῆς ἦταν τόσο ἀπρόσκοπτη καὶ δραστική, ὥστε ὁ χρονογράφος μας, πὺ κάνει ὅ,τι μπορεῖ γιὰ νὰ τὴν ἀμαυρώσει καὶ νὰ ἀποκρύψει τὸ κοινωνικὸ τῆς μήνυμα, δὲν βρῖσκει τίποτε νὰ τῆς καταλογίσει πέρα ἀπὸ δυὸ περιθωριακὰ ἐπεισόδια ἐναντίον ἑνὸς ζευγαριοῦ Ἀρμένηδων καὶ ἑνὸς λατίνου ἐπισκόπου, οἱ ὁποῖοι προφανῶς ἀμφισβήτησαν τὴ νέα κατάσταση ἢ θεωρήθηκαν κατάσκοποι.

Παράλληλα ὁ Κ. Σπυριδάκις τονίζει τὴν καθολικὴ καὶ «ἐθνικὴ» διάσταση τοῦ κινήματος, πὺ ἀποσκοποῦσε στὴν ἀποτροπὴ τῆς ἀναρχίας καὶ στὴ δημιουργία διάδοξης κατάστασης μετὰ τὴν κατάρρευση (ὅπως φαινόταν τότε) τῶν Λουζινιανῶν. Μένει κανεῖς μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ διάρθρωση τῆς ἐπαναστατικῆς ἐξουσίας καὶ ἡ ἐγκαθίδρυσή τῆς ἔγιναν τόσο φυσιολογικά, σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς καλὰ μελετημένου σχεδίου, μῖς στρατηγικῆς πὺ εἶχε καταστρωθεῖ ἀπὸ πολὺ νωρίτερα καὶ συγκέντρωνε τὴ γενικὴ ἀποδοχή. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν μπορεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ ἀποκλεισθεῖ ἡ παρασκηνιακὴ καθοδήγηση τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου, πὺ σὲ ὅλη αὐτὴν τὴν ἀπόπειρα δὲν ἀναφέρεται πουθενὰ στὶς πηγές, οὔτε θετικὰ οὔτε ἀρνητικὰ. Δὲν ἀναφέρονται βέβαια οὔτε καὶ ἐκπρόσωποι τῶν παλιῶν Ἑλλήνων ἀρχόντων καὶ τῶν ἀστῶν, πὺ ἀσφαλῶς θὰ ἐμφανίζονταν στὸ προσκήνιο σὲ μιὰ δευτέρη φάση καὶ θὰ ἀνέτρεπαν τὴν ἐξουσία τῶν παροίκων, ἂν τελικὰ τὸ φραγκικὸ καθεστῶς κατέρρεε ὀριστικά...

Η ΣΚΥΤΑΛΟΔΡΟΜΙΑ ΤΩΝ ΧΑΜΕΝΩΝ ΕΥΚΑΙΡΙΩΝ

Μιὰ τέτοια ὁμοιογένεια πληθυσμοῦ μὲ τόσο βαθειὰ πολιτισμικὴ συνοχὴ καὶ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη ἀποτελεῖ τὸ πιὸ καταλυτικὸ ὄπλο τῆς παθητικῆς ἀντίστασης. Καὶ εἶδαμε στὶς κρίσιμες περιστάσεις τῆς θρησκευτικῆς βίας αὐτὴν τὴν ἀντίσταση νὰ γίνεται ἀπότομα καὶ ἀποφασιστικὰ ἐνεργητικὴ, ἀνοιχτὰ ἐπιθετικὴ καὶ ἔτοιμη νὰ πάρει ἀπρόβλεπτες διαστάσεις. Μὲ δεδομένη, λοιπόν, τὴ συνεχῆ ἐτοιμότητα (πὺ ὑποθέσαμε ἐπιπλέον ὅτι τὴν ὑπέθαλπε ἡ στάση τοῦ κλήρου), πῶς ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι, μετὰ τίς δυὸ ἀρχικὲς ἐξεγέρσεις τοῦ 1191 ἐναντίον τοῦ Ριχάρδου τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ 1192 ἐναντίον τῶν Ναϊτῶν ἱπποτῶν, δὲν σημειώθηκε ἄλλη μεγάλη ἐξέγερση μέχρι τὸ 1426;

Ἡ ἀπάντηση ἔρχεται νὰ ὑπογραμμίσει τὴ νευραλγικὴ σημασία τῆς γεωγραφικῆς θέσης τοῦ νησιοῦ πὺ ἐπισημάνσαμε στὴν ἀρχή: Κάθε φορὰ πὺ σημειώ-

νεται αλλαγή κυριάρχου της Κύπρου, έτοιμάζονται και προμηνύονται σοβαρότατες ευρύτερες ανακατατάξεις και μεταβολές της διεθνούς ισορροπίας, όπως ή κατάληψή της τὸ 1570 σηματοδότησε τὴν ἐδραίωση τῶν Ὀθωμανῶν στὴ Μέση Ἀνατολή και τὴν πολιτικὴ ἀπομάκρυνση τῶν Δυτικῶν γιὰ πάνω ἀπὸ διακόσια χρόνια, ἐνῶ ἀντίστοιχα ή ἔξαγορά της ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς τὸ 1878 «προεξόφλησε» τὴ διάλυση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἔτσι και στὸν 12ο αἰῶνα, ή ἀρχή τῆς φραγκικῆς κατάκτησης τῆς Κύπρου σήμανε τὸ τέλος: Μόλις δώδεκα χρόνια ἀργότερα, στὰ 1204, ή Κωνσταντινούπολη ἔπεφτε στὰ χέρια τῶν σταυροφόρων και ή ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία διαμελιζόταν ὀριστικά.

Γιὰ περισσότερα ἀπὸ ἑκατὸν πενήντα χρόνια ή Κύπρος ἔγινε δυτικὴ βάση ἀνεφοδιασμοῦ και προώθησης πρὸς τὴ Μέση Ἀνατολή, γεμάτη ἀπὸ στόλους και σταυροφόρους πὸν πηγαινοέρχονταν στοὺς Ἁγίους Τόπους. Καμιὰ δυνατότητα ἐπιτυχίας δὲν μποροῦσε νὰ ὑπάρξει γιὰ τὴν ἔκρηξη ἑνὸς λαϊκοῦ κινήματος χωρὶς ὄπλα και στρατιωτικὴ ἐμπειρία ἀπέναντι στοὺς σιδερόφραχτους ἱππότες και τοὺς συμμάχους τους. Ἡ ἐπαγρύπνηση τῶν Δυτικῶν γιὰ τὴ διατήρηση τῆς Κύπρου στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τους ἀποδείχτηκε περίτρανα τὸ 1263, ὅταν ὁ ἴδιος ὁ πάπας ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσει τοὺς Λουζινιανὸν ὅτι ὁ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος, πὸν μόλις πρὶν ἀπὸ δυὸ χρόνια εἶχε ξαναπάρει τὴν Πόλη, ἔτοιμαζόταν μυστικά νὰ καταλάβει τὸ νησί με συμμάχους τοὺς Γενουάτες. Ἡ ἀπόπειρα δὲν φαίνεται νὰ ἔγινε ποτέ, ἀλλὰ αὐτὲς οἱ μυστικὲς ἐτοιμασίες σήμαιναν ἀσφαλῶς, μεταξύ ἄλλων, ὅτι σὲ συνεννόηση με τὴν Κωνσταντινούπολη οἱ κάτοικοι ὀργάνωναν ἐξέγερση γιὰ τὴ στιγμή τῆς ἐμφάνισης τοῦ στόλου στὸ νησί. Ἡ ἐτοιμότητα τοῦ πληθυσμοῦ, λοιπὸν, ἦταν ἑναργῆς, ἄλλο ἂν στὴ συνέχεια ή ἀδυναμία τῶν Παλαιολόγων και οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι τῆς δυναστείας τους δὲν τῆς ἄφησαν περιθῶριο νὰ ἐκδηλωθεῖ.

Πρὸς ἓνα ἑλληνικὸ κράτος;

Στὸ μεταξύ οἱ Ἑλληνες τῆς Κύπρου ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα ἐπικράτησαν πολιτιστικά, θρησκευτικά και κοινωνικά, ὅπως εἶδαμε. Μπήκαν στὸν 15ο αἰῶνα με τέτοια σιγουριά, ὥστε ὁ θεσμικὸς ὑπόδουλος κληρὸς τους τόλμησε νὰ ζητήσει θεσμικὴ σύνδεση με τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο και νὰ ἀναλάβει δεσμεύσεις, πὸν φυσικά δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ παραμείνουν κρυφές. Ἡ ἐπικράτηση αὐτὴ ἐπισφραγίστηκε με τὸ γάμο τοῦ Ἰωάννη Β΄ με τὴν Ἑλένη Παλαιολογίνα, πὸν ἴσως δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι διαδέχτηκε μιὰν ἄλλη πριγκίπισσα ἡμιελληνικῆς καταγωγῆς – ἀπὸ μητέρα Παλαιολογίνα –, τὴ Μήδεια τοῦ Μομφεράτου, πὸν ἔσβησε πρόωρα.

Ἡ παρουσία τῆς Ἑλένης, καί στή συνέχεια τῆς Καρλόττας καί τοῦ ἑτεροθαλοῦς ἀδερφοῦ τῆς Ἰακώβου, πού καί οἱ δυο εἶχαν ἑλληνικό πολιτιστικό υπόβαθρο, ἐδραίωσε τήν ὑπεροχή τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, εὐνόησε ἀκόμη περισσότερο τή διείδυσή του στά κέντρα ἐξουσίας καί καλλιέργησε προφανῶς τίς ἐλπίδες γιά μεγαλύτερο ἔλεγχο τοῦ συστήματος ἢ ἀκόμα καί γιά τήν ἐξάρθρωσή του. Ἦδη ἀπό τά 1384 τουλάχιστον οἱ κυρίαρχοι εἶχαν ἀναγνωρίσει τήν ἀνάγκη νά λαβαίνουν ὑπόψη τους ἀκόμα καί τίς πολιτικές θέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ – χωρίς νά διστάζουν μάλιστα καί νά τίς υἱοθετοῦν σέ κρίσιμες περιστάσεις, ὅπως ἀκριβῶς ἐκείνη τοῦ 1384, ὅποτε φαίνεται πῶς ὑπῆρχε «ἐπίσημος» ἔκφραστής αὐτῶν τῶν θέσεων στό συμβούλιο τῶν εὐγενῶν, ὁ παπα-Σταυρινός Μαχαιρᾶς, παππούς τοῦ Λεοντίου.

Ἡ «ἄλωση τοῦ συστήματος ἐκ τῶν ἔνδον» δέν ἦταν τόσο ἀνεδαφική ὅσο ἴσως μᾶς φαίνεται σήμερα. Τό σύστημα παρέπαιε καί χρειαζόταν τονωτικές ἐνέσεις, γιὰτί ὑπέφερε ἀπό τήν παρακμή καί τή βαθμιαία ἐξάντληση καί ἐξαφάνιση τῶν παλιῶν φεουδαρχικῶν οἰκῶν. Καταρρακώθηκε μέ τόν βίαιο σφετερισμό τοῦ θρόνου ἀπό ἕναν «νόθο», πού μοίραζε τίτλους εὐγένειας ἀδιάκριτα καί νομιμοποιοῦσε ἐπίσης τά δικά του ἐξώγαμα ὀρίζοντάς τα στή σειρά τῆς διαδοχῆς του μέ διαθήκη: Ἡ ἀναρρίχηση τοῦ Ἰακώβου κλόνησε τή νομική βάση τῆς ὀλιγαρχίας τῶν «εὐγενῶν τοῦ αἵματος» καί θά μπορούσε νά ἀνοίξει τόν δρόμο γιά τήν ἀποδιάρθρωση ἢ καί τόν παραμερισμό τοῦ δικαίου τῶν «ἀσιζῶν» τους. Νά ἀνοίξει τόν δρόμο ὄχι βέβαια γιά τίποτε πολὺ δημοκρατικότερο, ἀλλά μᾶλλον γιά τήν ἐμφάνιση μιᾶς νέας ὀλιγαρχίας, λιγότερο μονολιθικῆς καί λιγότερο προσκολλημένης στόν πρωτογονισμό τοῦ αἵματος.

Αὐτό τὸ νέο πλαίσιο φαίνεται πῶς περίμεναν οἱ Ἕλληνες, ὅπου ὁ ἀγῶνας γιά τήν ἐξουσία δέν θά ἀπέκλειε τοὺς ὀικονομικά καί κοινωνικά ἰσχυροὺς οὔτε θά ἐμπόδιζε τήν ἀνέλιξη ἀτόμων μέ πολιτικὲς (ἢ ἄλλες) ἱκανότητες. Κάθε ἄλλο παρὰ νέο, φυσικά, ἦταν τὸ πλαίσιο: Ἦταν τὸ ἴδιο μέσα στό ὁποῖο γιά αἰῶνες πρὶν καί γιά αἰῶνες μετὰ στήν ἑλληνική Ἀνατολή διεξαγόταν ὁ ἀγῶνας ἀνάμεσα στοὺς μεγάλους γαιοκτῆμονες καί τήν κρατικὴ ὑπαλληλία, πού καί οἱ δυο μαζί καταπίεζαν καί ἐκμεταλλεύονταν τὸν πληθυσμό. Δέν πρέπει ὅμως νά ξεχνᾶμε πῶς ἐκεῖνο τὸ πλαίσιο ρυθμιζόταν ἀπὸ τοὺς θεμελιακοὺς κανόνες τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖο βέβαια δέν ἀποσοβοῦσε τήν καταπίεση καί τήν ἀδικία κατὰ τήν ἐφαρμογή του, ἀλλά οἱ κοινωνικὲς διακρίσεις τῆς φεουδαρχίας δέν μπορούσαν νά χωρέσουν μέσα του παρὰ μόνο μέ τήν πλήρη ἀναθεώρηση ἢ τήν ἀνατροπή του. Καί ὁ κυπριακὸς πληθυσμὸς εἶχε ἀδιάκοπη

ἐπαφή μ' αὐτὸ τὸ δίκαιο, πὺ ἐβλεπε νὰ ἐφαρμόζεται στὶς σχέσεις μεταξύ τῶν Ἑλλήνων ἀστῶν, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ δικαιοσύνη. Γι' αὐτὸ καὶ μᾶλλον θεωροῦσε αὐτονόητο ὅτι ἡ ἀνάδειξη ὁμογενῶν του στὴν ἐξουσία θὰ σήμαινε τὴν αὐτόματη ἐπικράτηση τοῦ δικαίου αὐτοῦ καὶ ὄχι μιὰ ἀπλὴ ἐναλλαγή, μιὰ ἀντικατάσταση ἰσχυρῶν ἀπὸ ἄλλους ἰσχυροὺς, ἔστω καὶ «ἡμετέρους».

Βενετικὴ περίοδος:

Βῆμα σημειωτὸν ἢ βήματα πρὸς τὰ πίσω;

Οἱ προσδοκίες τῶν Ἑλλήνων, ὅποιες κι ἂν ἦταν, ἔνθεν καὶ ἔνθεν, διαφεύστηκαν μὲ τὸν ἀδόκητο θάνατο τοῦ νιόπαντρου Ἰακώβου Β' καὶ στὴ συνέχεια τοῦ βρέφους του Ἰακώβου Γ' (ὄσο γιὰ τὴν περίφημη διαθήκη τοῦ «νόθου» βασιλιᾶ, δὲν ξανάγινε λόγος – οὔτε κὰν ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἀπροκατάληπτη ἱστοριογραφία, πὺ πάντως δὲν ἀποφεύγει νὰ τοῦ προσάπτει συχνὰ-πυκνὰ (ἀπὸ συνήθεια;) μὲ κεφαλαῖο ἀρχικὸ τὴ μειωτικὴ προσωνυμία). Ἡ πορεία τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς νέους χρόνους ἀνακόπηκε πάνω στὴν πλήρη ἀκμὴ τῆς νέας ἐποχῆς πὺ ἐπικράτησε νὰ ὀνομάζεται Ἀναγέννηση. Τὴ στιγμὴ τῆς ἐπέκτασης τῶν κατακτήσεών τους, πὺ θὰ συμβάδιζαν μ' αὐτὴν τὴ νέα ἐποχὴ, ἡ Βενετία, κλείνοντας τὴ μέγγενη μὲ τὴν ὁποία εἶχε περιζῶσει τὴν Κύπρο, ἐνσωμάτωσε τὸ νησί στὸ ἀποικιακὸ της κράτος δίνοντας συνέχεια στὴ σκυταλοδρομία τῶν χαμένων εὐκαιριῶν:

Ὅχι μόνο διαιώνισε τὴ δουλοπαροικία, ἀλλὰ καὶ, παρὰ τὶς σχετικὰ πιὸ φιλελεύθερες τάσεις τῆς ἐποχῆς, ἔκανε ἀκόμα βαρύτερο καὶ ἐπαχθέστερο αὐτὸν τὸν ἤδη ἀναχρονιστικὸ θεσμό. Μὲ νέα ζέση ἐπέβαλε τὴν ἀτεγκτὴ ἐφαρμογὴ τοῦ καθεστώτος, αὔξησε τὴν ἐπιτήρηση τῶν παροίκων, ἐκμηδένισε σχεδὸν κάθε ἐλπίδα γιὰ ἀπελευθέρωσή τους μὲ ἐξαγορὰ καὶ ἐξαχρείωσε στὸ ἔπακρο τὴν ποιότητα τῆς ζωῆς τους. Παράλληλα, περιορίσε τὰ δικαιώματα τῶν λευτέρων, τοὺς κινήγησε ἀπὸ τὶς πόλεις καὶ τοὺς ἐπέβαλε ἀγγαρεῖς καὶ φόρους. Ἡ οἰκονομικὴ χρῆση παροίκων καὶ λευτέρων ἐπισκίαζε στὴν ὀπτικὴ τῶν Βενετῶν κάθε ἄλλη πλευρὰ τῆς ὑπαρξῆς τους – καὶ εἶδαμε πόσο κρυστάλλινα διατύπωσαν τὴν ὀπτικὴ αὐτὴ σὲ ὦμὸ δόγμα. Ἡ ἀπροκάλυπτη εὐνοία πρὸς τοὺς φεουδάρχες καὶ ἡ ἀτεγκτὴ καὶ ψυχρὴ στάση πρὸς τὶς λαϊκὲς τάξεις, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἐξαιρετικὰ βραδυκίνητο σύστημα ἀπονομῆς δικαιοσύνης, ἐνθάρρυναν τὴν αὐθαιρεσία τῶν ἰσχυρῶν, ὀδηγώντας τὶς λαϊκὲς τάξεις στὴν ἀπελπισία.

Ἦδη στὰ 1483 ἐξυφαίνονταν συνωμοσίες γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν Βενετῶν, πὺ ἔγιναν σαφέστερες στὰ 1487. Οἱ κινήσεις αὐτὲς προέρχονταν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ, ἐνῶ κάποιες ἄλλες στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 16ου αἰῶνα μέχρι τὸ 1505 ἀπέβλεπαν σὲ συνεννοήσεις μὲ τὸν δούκα τῆς Σαβοΐας. Ἡ

ἀγανάκτηση φτάνει στο ἀπροχώρητο στην τελευταία δεκαετία πριν ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση. Τὸ κίνημα τοῦ φλογεροῦ λόγιου καὶ ἐπαναστάτη Ἰάκωβου Διασωρινοῦ ἀποσοβεῖται στὰ 1562, ἀλλὰ στὰ 1565 θὰ ξεσπάσει μιὰ νέα ἐξέγερση ἐξαιτίας τῆς σιτοδείας καί, πάνω ἀπ' ὅλα, τῆς κερδοσκοπικῆς πολιτικῆς τῶν Βενετῶν διοικητῶν. Ἡ δράση τοῦ Διασωρινοῦ στὴν κυπριακὴ ὑπαιθρο καὶ ἡ προετοιμασία τοῦ κινήματός του ἐνισχύουν τὴν ἄποψη ὅτι οἱ Κύπριοι ἦταν πάντα ἐτοιμοὶ νὰ ξεσηκωθοῦν, ἀρκεῖ νὰ παρουσιαζόταν μιὰ συγκυρία μὲ βásiμες πιθανότητες ἐπιτυχίας.

Μέχρι τὸ τέλος

Ἡ βενετικὴ ἐξουσία καταδίωξε καὶ ἐξόρισε τοὺς εὐγενεῖς ποὺ ἀντέδρασαν στὴν ἐπιβολή της καὶ μὲ μιὰ ἐπιδέξια πολιτικὴ παραχωρήσεων καὶ ἀφαίρεσης προνομίων ὑπέταξε τοὺς ὑπόλοιπους. Ἡ ἐδραίωσή της τοὺς ὑπέβαλε τὴν ἀνάγκη νὰ τὴν προσεγγίσουν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χάσουν καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῶν δεσμῶν τους μὲ τὸ φραγκικὸ παρελθόν τους καὶ νὰ ἐξομοιωθοῦν μὲ τοὺς ντόπιους Ἑλληνες ἄρχοντες, ποὺ κι ἐκεῖνοι ἀπ' τὴν πλευρὰ τους βέβαια προσπαθοῦσαν νὰ προσεγγίσουν τὴ βενετικὴ πραγματικότητα. Ἡ ἐξομοίωση αὐτὴ πουθενὰ δὲν ἀναδύεται ἐναργέστερη παρὰ στὸ ζήτημα τῆς παιδείας. Εἶναι πράγματι πολὺ ἐντυπωσιακὸ νὰ βλέπει κανεὶς τοὺς εὐγενεῖς αὐτοὺς νὰ μιλοῦν κατηγορηματικὰ γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἀξία τῆς παιδείας καὶ τῆς μόρφωσης – καὶ ὄχι μόνον γιὰ τὴν ἀξία τῆς περίφημης εὐγένειας τοῦ αἵματος. Αὐτὸ βέβαια ὅταν πιά ἡ πανεπιστημιακὴ ἐπιπέδου μόρφωση ποὺ εἶχε ἀνθήσει γιὰ αἰῶνες στὴ Λευκωσία, μὲ τὴ διδασκαλία καὶ τῶν δύο κλασικῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλων, καὶ μάλιστα ἀνατολικῶν γλωσσῶν, ἦταν ἤδη παρελθόν. Ἡ Βενετία μετὰ βίας ἔστειλε ἕναν καθηγητὴ στὴν πρωτεύουσα τῆς Κύπρου, ὅπως εἶδαμε.

Καὶ ὅμως, ἐπαναλαμβάνουμε πῶς ἡ Κύπρος θὰ μποροῦσε νὰ γνωρίσει μιὰ νέα ἀνθησι τῶν γραμμάτων παράλληλη μὲ τῆς Κρήτης μετὰ τὸ 1570, ἀν δὲν μεσολαβοῦσε ἡ ὀθωμανικὴ κατάκτηση, στὴ σκυταλοδρομία τῶν χαμένων εὐκαιριῶν. Ὅσο γιὰ τὸ κοινωνικὸ καθεστῶς, ἡ καταπίεση, ἰδίως τῶν παροίκων, θὰ αὐξάνεται ἀναπόδραστα μέχρι τὸ τέλος. Μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν Ὀθωμανῶν, οἱ Βενετοὶ θὰ θυμηθοῦν νὰ διακηρύξουν τὴν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας! Ὅμως, τοὺς εἶχαν ἤδη προλάβει οἱ ἐπίδοξοι κατακτητῆς... Βέβαια, κι ἐκεῖνοι θὰ «τροποποιήσουν» τὴν ὑπόσχεσή τους ὅταν θὰ ἐπικρατήσουν τελικὰ.

Δίχως τέλος

Ἡ ἴδια ἐτοιμότητα τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ γιὰ ἐξέγερση διατηρεῖται καὶ στὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, ὅπως φαίνεται ἀκόμα καὶ τριάντα χρό-

*Ἦρθαν καὶ φύγαν ἕνα-ἕνα τὰ κύματα τῆς ἱστορίας
 ἦρθαν καὶ φύγαν, μὰ ἐμεῖς ἐμείναμε,
 ... ἐμεῖς ποῦ θὰ μείνουμε - κι ἄς ἔρχονται, ἄς φεύγουνε,
 ἄς ὀρμοῦνε, ἄς παφλάξουν, ἄς σβήνουνε,
 ἕνα-ἕνα τὰ κύματα τῆς ἱστορίας...*

Θοδόσης Πιερίδης

Μικρογραφία χειρογράφου, Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη.

νια μετὰ τὴν κατάκτηση, στὰ 1600. Τότε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βενιαμὶν δηλώνει στὸν ἀπεσταλμένο τοῦ δούκα τῆς Σαβοΐας ὅτι δὲν ἀπομένει παρὰ ἕνα νεῦμα τοῦ γιὰ νὰ ξεσηκωθοῦν οἱ κάτοικοι καὶ νὰ κομματιάσουν τοὺς λίγους Ὀθωμανοὺς τοῦ νησιοῦ. Πρόκειται γιὰ μιὰ συνωμοτικὴ κίνηση μὲ σοβαρὸ ὀργανωτικὸ ὑπόβαθρο, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἶχε ὀριστεῖ συγκεκριμένη ἡμερομηνία καὶ ὥρα γιὰ τὸν ξεσηκωμό, ποῦ ἀνακοινώθηκαν μυστικὰ στὸν κυπριακὸ κληρὸ στὴ διάρκεια ἐκκλησιαστικῆς συνόδου. Οἱ συνωμότες εἶχαν ἐξασφαλίσει τὴν ἐνεργὴ συμμετοχὴ καὶ συνεργασία Κυπρίων ποῦ εἶχαν ἐξομώσει τὸ 1570 καὶ κατεῖχαν θέσεις στὴν ὀθωμανικὴ διοίκηση. Τὸ κίνημα διέθετε ἀρχηγὸ καὶ ἐπεξεργασμένο σχέδιο ἐνοπλῆς δράσης.

Διέθετε ἐπίσης ἄποψη καὶ πρόγραμμα γιὰ τὸ καθεστῶς ποῦ ὀραματιζόταν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν πληρότητα καὶ τὴν πρωτοποριακὴ ἰδεολογικὴ ποιότητα τῶν πολιτικῶν προτάσεων ποῦ ὑπέβαλε πρὸς τὸν δούκα γιὰ τὴ διακυβέρ-

νηση και τὸν καταστατικό χάρτη τοῦ νησιοῦ. Οἱ προτάσεις αὐτὲς ἀποκρυσταλλώνουν τὴν ἐμπειρία τῶν Κυπρίων – ἀλλὰ καὶ γενικότερα τῶν Ἑλλήνων – ἀπὸ τὴ φραγκικὴ καὶ τὴ βενετικὴ περίοδο καὶ φανερώνουν τὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς ὠριμότητας ποὺ κατέκτησαν στὴ διαδρομὴ τῆς πολυκύμαντης ἱστορίας ποὺ εἶχαν διανύσει. Εἶναι ἓνα κείμενο ποὺ δὲν ἔχει ἀξιολογηθεῖ οὔτε κατ' ἐλάχιστο, σὲ σύγκριση μὲ τὴν κορυφαία σημασία του γιὰ τὶς ἰδεολογικὲς κατευθύνσεις ὁλόκληρου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὑπογραμμίζουμε τὰ ἀκόλουθα σημεῖα – καὶ μ' αὐτὰ θὰ τελειώσουμε:

1. Ναὶ μὲν, ὁ ἡγεμόνας θὰ ἔχει δικαίωμα νὰ συγκροτήσῃ συμβούλιο εὐγενῶν καὶ μάλιστα ἀπὸ Δυτικούς τῆς ἀπόλυτης ἐπιλογῆς του πλὴν τῶν Ἰσπανῶν, ἄ λ λ ἄ :

2. Θὰ ἐπιλέγῃ τοὺς διοικητικὸς ἀξιωματούχους, κυβερνήτες τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὑπαλλήλους ἀποκλειστικὰ ἀνάμεσα στοὺς Κυπρίους.

3. Οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι θὰ ἐκλέγουν ἀνάμεσά τους τοὺς λειτουργοὺς γιὰ τὸν ἐπισιτισμὸ τοῦ τόπου [καὶ τὴν ἄσκηση τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης], δηλαδὴ τοὺς *πρωτόγερους*.

4. Οἱ πάροικοι θὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπ' τὰ δεσμὰ τῆς δουλοπαροικίας. Θὰ εἶναι ἐλεύθεροι – *franchi, liberi et essenti* – ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ βάρη καὶ ἀγγραφεῖς καὶ ὀφειλὲς πρὸς τοὺς ἀφέντες. Νὰ μὴ μποροῦν νὰ τοὺς πουλήσουν, νὰ τοὺς παίξουν στὰ χαρτιά, νὰ τοὺς χαρίσουν ἢ νὰ τοὺς ἀνταλλάξουν, ὅπως ἐπέτρεπε ἡ *Signoria* τῆς Βενετίας κι ὅπως ἔκανε καὶ ἡ ἴδια μὲ τοὺς παροίκους τοῦ Δημοσίου!

5. Σ' ὅλες τὶς πόλεις θὰ ἰδρυθοῦν ἀνώτερες σχολὲς Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν – *delle scienze et dottrine* – μὲ καθηγητὲς ποὺ θὰ μισθοδοτεῖ τὸ κράτος.

6. Στὴ Λευκωσία θὰ λειτουργεῖ ἀνώτατη Σχολή, πανεπιστήμιο – *seminario* –, ὅπως στὸν καιρὸ τῶν Φράγκων. Καὶ ἡ φοίτηση θὰ ἐπιτρέπεται ὄχι μόνον στοὺς εὐγενεῖς, ἀλλὰ σὲ ὄλο τὸ λαό, σὲ ὅποια ἐπιστήμη κι ἂν ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπιδοθεῖ. Μάλιστα θὰ προβλέπονται ἀπ' τὸ κράτος ὑποτροφίες γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν στὴ στέγαση, τὴν ἔνδυση καὶ τὴν τροφή.

Ἐλευθερία καὶ αὐτοδιοίκηση, ἰσονομία καὶ δημόσια παιδεία: οἱ διαχρονικὲς ἀξίες ποὺ διατρέχουν καὶ δονοῦν ὅλες τὶς φάσεις τῆς νεοελληνικῆς συνείδησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

Αίκατερίνη Ἀριστείδου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῆς κυπριακῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς Βενετίας, τόμ. I (1474-1508), Λευκωσία 1990, τόμ. II (1509-1517), Λευκωσία 1994.

Γεωργίου Βουστρωνίου Χρονικὸν Κύπρου. Ἐκδόσεις: Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. Β΄, Βενετία 1873, σελ. 411-543· Γ. Κεχαγιόγλου, Διήγησις Κρόνικας Κύπρου, Κριτικὴ ἔκδοση, Ἀθήνα 1994.

Cl. Delaval Cobham, *Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus*, Καίμπριτζ 1908 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Λευκωσία 1969).

N. Κουρέας - Chr. Schabel, *The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom of Nicosia*, Λευκωσία 1997.

Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Ἐξήγησις τῆς γλυκειᾶς χώρας Κύπρου.... Ἐκδόσεις: Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Β΄, Βενετία 1873, σελ. 51-409· E. Miller - Κ. Σάθα, *Leontios Makhairas, Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle'*, Edited with a Translation and Notes by R. M. Dawkins, τόμ. I-II, Ὁξφόρδη 1932 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση Les Editions l' Oiseau, Ἀμμόχωστος χ. χ.).

Μαρτύριον Κυπρίων. Διήγησις τῶν ἁγίων τριῶν καὶ δέκα ὁσίων πατέρων τῶν διὰ πυρὸς τελειωθέντων παρὰ τῶν Λατίνων ἐν τῇ νήσῳ Κύπρῳ ἐν τῷ στυλθ' ἔτει. Ἐκδόσεις: Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Β΄, Βενετία 1873, σελ. 20-39· Θ. Παπαδόπουλλου, «Μαρτύριον Κυπρίων», Τόμος ἀναμνηστικὸς ἐπὶ τῇ 50ετηρίδι τοῦ περιοδικοῦ «Ἀπόστολος Βαρνάβας» (1918-1968), Λευκωσία 1975, σελ. 307-338.

L. de Mas Latrie, *Histoire de l' île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, τ. II-III, Παρίσι 1852, 1855 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση Les Editions l' Oiseau, Ἀμμόχωστος 1970).

L. de Mas Latrie, *Nouvelles preuves de l' histoire de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, Παρίσι 1873 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Ἀμμόχωστος 1970).

Νεοφύτου πρότερον μοναχοῦ καὶ Ἐγκλείστου, *Περὶ τῶν κατὰ τὴν χώραν Κύπρον σκαιῶν*, ἔκδ. Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Β΄, Βενετία 1873, σελ. 1-4.

Βασιλική Νεράντζη-Βαρμάζη, *Σύνταγμα βυζαντινών πηγών κυπριακής Ιστορίας, 4ος-15ος αιώνας*, [ΚΕΕ, Πηγές και μελέτες της Ιστορίας της Κύπρου XXIII], Λευκωσία 1996.

ΜΕΛΕΤΕΣ

- B. Arbel, «Urban Assemblies and Town Councils in Frankisch and Venetian Cyprus», *Πρακτικά τοῦ Δευτέρου Διεθνoῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Β´, Λευκωσία 1986, σελ. 203-213.
- Αἰκατερίνη Ἄσδραχᾶ, «Cypriot Culture during the Lusignan Period: Acculturation and Ways of Resistance», *Σύμμεικτα* 9 (1994), σελ. 81-93.
- E. Ashtor, *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*, Λονδίνο 1976.
- Ἄπ. Βακαλόπουλος, «Une reine grecque de Chypre mal comprise par les historiens: Hélène Paléologine (1442-1458)», *Πρακτικά τοῦ Πρώτου Διεθνoῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Β´, Λευκωσία 1972, σελ. 277-280.
- P. Bâdenas, «Le choc des mentalités pendant l' occupation franque de Chypre», *Le partage du monde. Échanges et colonisation dans la Méditerranée médiévale*, ἔπιμ. M. Balard - A. Ducellier, Παρίσι 1998, σελ. 335-344.
- Π. Γουναρίδης, «Ἡ “Διήγησις” τοῦ μαρτυρίου τῶν μοναχῶν τῆς Καντάρας καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Κύπρου», *Πρακτικά τοῦ Δευτέρου Διεθνoῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Β´, Λευκωσία 1986, σελ. 313-332.
- C. Enlart, *L' art gothique et la renaissance en Chypre*, τόμ. I-II, Παρίσι 1899 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Ἄμμόχωστος 1966).
- Φίλιος Ζανέτος, *Ἱστορία τῆς νήσου Κύπρου ἀπὸ τῆς ἀγγλικῆς κατοχῆς μέχρι σήμερον, μετὰ Εἰσαγωγῆς περιλαμβανούσης περιγραφὴν τῆς ὄλης ἱστορίας αὐτῆς*, τόμ. Α´, Λάρινακα 1910.
- Π. Ζέπος, «Τὸ δίκαιον τῆς Κύπρου ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας», *Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* 23 (1976), σελ. 123-141.
- G. Grivaud, «Formes byzantines de la fiscalité foncière chypriote à l' époque latine», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 18 (1991), σελ. 117-127.
- G. Grivaud, «Ordine della secreta di Cipro. Florio Bustron et les institutions franco-byzantines afférentes au régime agraire de Chypre à l' époque vénitienne», *Μελέται καὶ Ὑπομνήματα* 2 (1992), σελ. 533-592.

- G. Grivaud, «Villages désertés à Chypre (fin XIIe- fin XIXe siècle)», *Μελέται και Ὑπομνήματα* 3 (1998), σελ. 1-603.
- G. Hill, *A History of Cyprus*, τόμ. II-III, Καίμπριτζ 1948-1950.
- D. Holton, «Cyprus and the Cretan Renaissance: A Preliminary Study of Some Cultural Connections», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 19 (1992), σελ. 515-530.
- N. Κουρέας, *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312*, Μ. Βρεταννία 1997.
- N. Κουρέας, «Conversion on Latin Cyprus: A New Faith or a New Rite?», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 24 (1998), σελ. 77-86.
- K. Κωνσταντινίδης, «The Copying and Circulation of Secular Greek Texts in Frankish Cyprus», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 21 (1995), σελ. 15-32.
- Χρύσα Μαλτέζου, «Ἑλληνες καὶ Λατίνοι: Ἡ εἰκόνα τοῦ ἄλλου στὸν πρῶτο αἰῶνα φραγκικῆς κυριαρχίας στὴν Κύπρο», *Βουκόλεια. Mélanges offerts à B. Bouvier*, [Γενεύη] 1995, σελ. 181-190.
- L. de Mas Latrie, *Histoire de l' île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, τόμ. I, Παρίσι 1861 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Ἀμμόχωστος 1970).
- Θ. Παπαδόπουλλος (ἐκδ.), *Ἱστορία τῆς Κύπρου*, τόμ. Δ´-Ε´, Λευκωσία 1995-1996.
- Θ. Παπαδόπουλλος, «Κυπριακὰ νόμιμα», *Μελέται καὶ Ὑπομνήματα* 1 (1984), σελ. 1-142.
- Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιριτζῆ καὶ Μαρία Ἰακώβου (ἐπιμ.), *Βυζαντινὴ μεσαιωνικὴ Κύπρος. Βασίλισσα στὴν Ἀνατολὴ καὶ ρήγαινα στὴ Δύση*, Λευκωσία 1997.
- Ἄντ. Πάρδος, «Οἱ ἄξονες τῆς ἰδεολογίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ στὴν ἄλλη Κωνσταντινούπολη. Ἡ παρακαταθήκη τοῦ Βησσαρίωνα: Λάσκαρης καὶ Μουσοῦρος ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνες τῆς Βενετίας», *Ἄνθη Χαρίτων. Μελετήματα ἐόρτια...*, ἐπιμ. Ν. Παναγιωτάκη, Βενετία 1998, σελ. 527-568.
- J. Richard, «La révolution de 1369 dans le royaume de Chypre», *Bibliothèque de l' École des Chartes* 110 (1952), σελ. 108-123.
- W. H. Rudt de Collenberg, «Le déclin de la société franque de Chypre entre 1350 et 1450», *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 46 (1982), σελ. 71-83.

- W. H. Rudt de Collenberg, «Études de prosopographie généalogique des Chypriotes mentionnés dans les registres du Vatican, 1378-1471», *Μελέται και Ὑπομνήματα* 1 (1984), σελ. 521-678.
- W. H. Rudt de Collenberg, «Les Lusignan de Chypre», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 10 (1979-1980), σελ. 85-319.
- N. Σβορώνος, «Ζητήματα σχετικά με την οικονομική, κοινωνική και νομική κατάσταση των Ελληνοκυπρίων στη διάρκεια της φράγκικης κυριαρχίας», *Σημείο* 4 (1996), σελ. 29-50.
- P. Schreiner, «Παρατηρήσεις στις πολιτιστικές σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Λατίνων στή μεσαιωνική Κύπρο», *Πρακτικά τοῦ Δευτέρου Διεθνoῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Β΄, Λευκωσία 1986, σελ. 77-82.
- K. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, τόμ. I-IV, Φιλαδέλφεια 1976-1984.
- Θ. Σοφοκλέους, «Ἐνδείξεις περὶ ἐπιδράσεως τοῦ ὀρθοδόξου Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τῶν Φράγκων ἐν Κύπρῳ ἐπὶ φραγκοκρατίας», *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 16 (1952), σελ. 9-23.
- K. Σπυριδάκις, «Ὁ χαρακτήρ τῆς κυπριακῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1426 καὶ ὁ Λεόντιος Μαχαιρᾶς», *Εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου*, Ἀθήνα 1960, σελ. 71-75.
- F. Thiriet, «Peut-on parler d' un sentiment patriotique chez les chroniqueurs chypriotes du Moyen Âge?», *Πρακτικά τοῦ Δευτέρου Διεθνoῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Β΄, Λευκωσία 1986, σελ. 185-199.
- Λοῦζος Φιλίππου, *Ἡ ἐκκλησία Κύπρου ἐπὶ τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975.
- Ἰω. Χάκκεττ, *Ἱστορία τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, μετάφραση καὶ συμπλήρωση Χ.Ι. Παπαϊωάννου, τόμ. Α΄, Ἀθήνα 1923, τόμ. Β΄, Πειραιᾶς 1927, τόμ. Γ΄, Πειραιᾶς 1932.
- Νάσα Χριστοφίδου, «Εἰκόνες ἀπὸ τῆ βασιλικῆ αὐλῆ τοῦ Ἰανοῦ», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 20 (1993-1994), σελ. 165-191.

Οι Φράγκοι Βασιλείς της Κύπρου

Γουίδων (Γκυ)	1191-1194
Αιμερύ (Αιμέριχος)	1194-1205
Ούγος Α΄	1205-1218
Ερρίκος Α΄	1218-1253
Ούγος Β΄	1253-1267
Ούγος Γ΄	1267-1284
Ιωάννης Α΄	1284-1285
Ερρίκος Β΄	1285-1306
Αμωρύ (Αμάλριχος), αυθέντης της Τύρου	1306-1310
Ερρίκος Β΄	1310-1324
Ούγος Δ΄	1324-1359
Πέτρος Α΄	1359-1369
Πέτρος Β΄	1369-1382
Ιάκωβος Α΄	1382-1398
Ιανός	1398-1432
Ιωάννης Β΄	1432-1458
Λουδοβίκος της Σαβοΐας	1458-1464
Ιάκωβος Β΄	1464-1473
Ιάκωβος Γ΄ και Αικατερίνη Κορνάρο	1473-1474
Αικατερίνη Κορνάρο	1474-1489

Η Κύπρος στην περίοδο της Βενετικής Κυριαρχίας.

Χρονολόγιο

- 332, 342, 365 μ.Χ. Σειρά σεισμών καταστρέφει τις πόλεις του νησιού, Σαλαμίνα, Πάφο και Κούριο.
- 343/ 344 Στη σύνοδο της Σαρδικής υπογράφουν 13 Κύπριοι ιεράρχες.
- 366 Εκλέγεται ο Άγιος Επιφάνειος, επίσκοπος Σαλαμίνας - Κωνσταντίας και αρχιεπίσκοπος Κύπρου.
- 4ος αι., τέλη Ιδρύονται βασιλικές μεγάλων διαστάσεων στην Πάφο, το Κούριο, τη Σαλαμίνα και τους Σόλους.
- 431 Η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος της Εφέσου επιβεβαιώνει το αυτοκέφαλο της κυπριακής εκκλησίας .
- 474-491 Ο αυτοκράτορας επικυρώνει την απόφαση της συνόδου της Εφέσου και απονέμει στον αρχιεπίσκοπο της Κύπρου το προνόμιο να υπογράφει με κιννάβαρι και να φέρει πορφυρό μανδύα και αυτοκρατορικό σκήπτρο στις ιεροτελεστίες.
- 6ος αι., τέλη Πρώτες εποικήσεις Αρμενίων στην Κύπρο.
- 691 Η Πενθέκτη Σύνοδος επικυρώνει το αυτοκέφαλο της εκκλησίας της Κύπρου.
- 649 Πρώτη επιδρομή κατά της Κύπρου των Αράβων, υπό τον εμίρη της Συρίας Μωαβία. Σκοτώνονται πολλοί και αιχμαλωτίζονται 120.000 Κύπριοι.
- 653 Νέα επιδρομή του αραβικού στόλου. Πολλοί νεκροί και 50.000 αιχμάλωτοι.

- 787 Ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κωνσταντίνος μετέχει στην Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο.
- 911/912 Ο Άραβας στρατηγός Δαμιανός (Damyana), λεηλατεί την Κύπρο, ως αντίποινα για τη συνεργασία των Κυπρίων με τον βυζαντινό στρατηγό Ιμέριο.
- 913 Επιστολή του πατριάρχη Νικολάου Μυστικού στο χαλίφη al Muqtadir. Σύμφωνα με την επιστολή, οι κάτοικοι της Κύπρου είχαν γίνει υποτελείς του αραβικού χαλιφάτου και έζησαν κάτω από αυτό το καθεστώς σχεδόν τριακόσια έτη.
- 875 περίπου Τα βυζαντινά στρατεύματα αποκαθιστούν την κυριαρχία του αυτοκράτορα στην Κύπρο. Ο αυτοκράτορας Βασίλειος Α΄ δημιουργεί το θέμα Κύπρου. Η βυζαντινή κυριαρχία στην Κύπρο διαρκεί επτά έτη. Το νησί υποτάχθηκε και πάλι στους Σαρακηνούς.
- 965 Απελευθέρωση της Κύπρου, στα πλαίσια της νικηφόρας απελευθερωτικής εκστρατείας του αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά.
- 10ος αι. Κατασκευή εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής Γεροσκήπου.
- 11ος αι. αρχές Κατασκευή εκκλησιών του Αγίου Αντωνίου των Κελλίων στη Λάρνακα και του Αγίου Νικολάου της Σκεπής κοντά στην Κακοπετριά.
- 1042 Ο στρατηγός Θεόφιλος Ερωτικός επαναστάτησε και παρέσυρε στην αποστασία τα φτωχότερα στρώματα του κυπριακού πληθυσμού, με την υπόσχεση της απαλλαγής από τη βαριά φορολογία. Η επανάσταση έληξε άδοξα και ο Ερωτικός οδηγήθηκε στην Κωνσταντινούπολη όπου διαπομπεύτηκε.
- 1082 Ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός παραχώρησε με χρυσόβουλλο στους Βενετούς προνόμια ελεύθερης εμπορίας στα βυζαντινά εδάφη.

- 1092 Επανάσταση του δούκα της Κύπρου Ραψομάτη και ανακήρυξη της Κύπρου σε ανεξάρτητη επικράτεια. Ανακατάληψη του νησιού απο τον καίσαρα Ιωάννη Δούκα.
- 1097 Ο στόλος της Πίζας, που μετέφερε σταυροφόρους με επικεφαλής τον αρχιεπίσκοπο Δαγοβέρτο ή Δαϊμ-βέρτο (Daimbert), προσπάθησε να λεηλατήσει την Κύπρο.
- 1097 Ο εξόριστος στην Κύπρο ορθόδοξος πατριάρχης Ιεροσολύμων Συμεών Β΄ στέλνει εφόδια στους σταυροφόρους που πολιορκούν την Αντιόχεια.
- 1098 Στη διάρκεια της πολιορκίας της Αντιόχειας, σταυροφόροι βρίσκουν ξεκούραση στην Κύπρο.
- 1098 Απεσταλμένοι από τη Μάμιστρα πηγαίνουν στην Κύπρο για αγορά τροφίμων.
- 1098 Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Αντιόχειας, Έλληνες και Αρμένιοι, από την Κύπρο, τη Ρόδο και άλλα νησιά, καθώς και από την ακτή της Μικράς Ασίας, μεταφέρουν και πωλούν τρόφιμα στους σταυροφόρους.
- 1099 Ο Λατίνος πατριάρχης της Ιερουσαλήμ, μεταβαίνει στην Κύπρο με σκοπό να συγκεντρώσει χρήματα για την ενίσχυση του Παναγίου Τάφου.
- 1099 Γενουατικά, βενετικά και βυζαντινά πλοία μεταφέρουν από την Κύπρο, τη Ρόδο και άλλα νησιά τρόφιμα στους σταυροφόρους.
- 1102 Με εντολή του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, ο βυζαντινός στρατιωτικός διοικητής της Κύπρου στέλνει πλοία με εργάτες και οικοδομικά υλικά για την οικοδόμηση πολιχνίου (Mont Pèlerin), που θα βοηθούσε στην πολιορκία της Τριπόλεως.
- 1107 Ο Νικόλαος Μουζάλων ονομάζεται αρχιεπίσκοπος Κύπρου από τον αυτοκράτορα.

- 1111/ 1112 Οι πρέσβεις του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού απειλούν τον κόμη της Τρίπολης Ροπς και τον Λατίνο επίσκοπο της πόλης ότι, αν δεν επιστρέψουν τα χρήματα που είχαν αφήσει για φύλαξη οι Βυζαντινοί, θα δώσουν εντολή στον δούκα της Κύπρου να διακόψει τον ανεφοδιασμό, με αποτέλεσμα να γίνουν λιμοῦ παρανάλωμα.
- 1126 Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Β΄ Κομνηνός ανανέωσε τη συνθήκη με τη Βενετία.
- 1143 Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Κομνηνός, λίγο πριν από τον θάνατο του, σκόπευε να αποσπάσει την Αντιόχεια και την περιοχή της από τους Φράγκους φεουδάρχες και μαζί με την Κιλικία και την Κύπρο να τις εμπιστευτεί στο νεότερο γιο του, τον Μανουήλ.
- 1147 Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ Κομνηνός ανανέωσε τα προνόμια των Βενετών.
- 1152 Ο Ιωάννης Κρητικός ονομάζεται αρχιεπίσκοπος Κύπρου από τον αυτοκράτορα.
- 1158 Ληλασία της Κύπρου από τον Ρενάλδο ντε Σατιγιόν (Renault de Chatillon) – που ασκούσε την εξουσία στην Αντιόχεια και θεωρητικά ήταν φεουδαλικός υποτελής του βυζαντινού αυτοκράτορα – και τον Τόρος, γιο του Αρμένιου ηγεμόνα Λέοντα, ο οποίος είχε αποστατήσει και είχε επιβάλει την κυριαρχία του σε πόλεις της Κιλικίας.
- 1160 Οι μοναχοί της μονής Μαχαιρά ζήτησαν ενίσχυση από τον αυτοκράτορα Μανουήλ.
- 1161 Επιδρομή και λεηλασία της Κύπρου από τον κόμη της Τρίπολης Ραϋμόνδο Γ΄.
- 1184 Ο Ισαάκιος Κομνηνός, εκμεταλλευόμενος την πολιτική σύγχυση, με πλαστά έγγραφα ανέλαβε τη διοίκηση του Κύπρου και αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας.

- 1185-1191 Τα στρατεύματα που έστειλε στην Κύπρο ο αυτοκράτορας Ισαάκιος Β΄ Άγγελος αποτυγχάνουν να καταστείλουν την εξέγερση του Ισαακίου Κομνηνού.
- 1187, 2 Οκτωβρίου Ο Σουλτάνος της Αιγύπτου Σαλαδίν κυριεύει την Ιερουσαλήμ και καταλύει το Φραγκικό βασίλειο.
- 1191, Μάιος Κατάληψη της Κύπρου από τον βασιλιά της Αγγλίας Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο.
- 1192 Παραχώρηση της Κύπρου στους Ναΐτες Ιππότες με καταβολή του ποσού των 100.000 χρυσών βυζαντινών. Εξέγερση στη Λευκωσία εναντίον των Ναϊτών. Σφαγή του πληθυσμού. Οι Ναΐτες αναγκάζονται να επιστρέψουν την Κύπρο στον Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο.
- 1192 Ο έκπτωτος βασιλιάς της Ιερουσαλήμ Γκυ ντε Λουζινιάν (Guy de Lusignan) γίνεται κύριος της Κύπρου καταβάλλοντας το τίμημα των 100.000 χρυσών βυζαντινών.
- 1192, Μάιος Ο Γκυ ντε Λουζινιάν αποβιβάζεται στην Κύπρο ως κύριος του νησιού.
- 1194 Μετά τον θάνατο του Γκυ ντε Λουζινιάν το σώμα των ευγενών της Κύπρου εκλέγει ως ηγεμόνα τον αδελφό του Αιμέριχο (Aimery de Lusignan).
- 1196 Ανασύσταση της οικονομικής υπηρεσίας του «σεκρέτου» (σιγκρίτου) με στελέχη Έλληνες.
- 1197, Σεπτέμβριος Ο Αιμέριχος ντε Λουζινιάν στέφεται βασιλιάς της Κύπρου στη Μητρόπολη της Λευκωσίας.
- 1197, Οκτώβριος Ο Αιμέριχος ντε Λουζινιάν στέφεται (πιθανότατα στην Τύρο) βασιλιάς της Ιερουσαλήμ.
- 1218 Παραχώρηση εμπορικών προνομίων προς τους Γενουάτες.
- 1220 Ο λεγάτος του πάπα Πελάγιος υποτάσσει την ορθόδοξη Εκκλησία στη λατινική και συρρικνώνει την ανώτερη ιεραρχία της.

- 1223 Ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Νεόφυτος διαμαρτυρούμενος αυτοεξορίζεται στη Μικρά Ασία.
- 1223 Διαπιστώνεται ηθική παρακμή του κατώτερου λατινικού κλήρου, που απουσιάζει από την κυπριακή ύπαιθρο.
- 1228, 21 Ιουλίου Ο Γερμανός αυτοκράτορας Φρειδερίκος Β΄ του Hohenstaufen αποβιβάζεται στη Λεμεσό. Σύγκρουση με τον αντιβασιλέα Ιωάννη Ιβελίνο (D'ibelin). «Πόλεμος των Λομβαρδών».
- 1231 Μαρτύριο των δεκατριών μοναχών της Παναγίας Κανταριώτισσας.
- 1232, 10 Ιουνίου Ο βασιλιάς της Κύπρου Ερρίκος Α΄ συνομολογεί στην Αμμόχωστο συνθήκη με τους Γενουάτες και τους παραχωρεί εμπορικά και άλλα προνόμια.
- 1232, Ιούνιος Κατάληψη της Λευκωσίας από τον Ερρίκο.
- 1232, 15 Ιουνίου Ήττα των οπαδών του αυτοκράτορα Φρειδερίκου στο Αγρίδι.
- 1233, Απρίλιος Η Κερύνεια, τελευταίο οχυρό των αυτοκρατορικών, παραδίδεται μετά από δεκάμηνη πολιορκία στις κυπριακές δυνάμεις.
- 1233, 2 Δεκεμβρίου Ο Ερρίκος ανανεώνει τα προνόμια των Γενουατών και συνάπτει μαζί τους πενταετή αμυντική συμμαχία.
- 1236, Μάρτιος Παραχώρηση προνομίων σε Μασσαλιώτες και άλλους Προβηγκιανούς.
- 1237 Πρόσληψη Ελλήνων επιστατών στα φέουδα και αποπομπή των Λατίνων.
- 1237 Ο πάπας διαμαρτύρεται για τη μη καταβολή από τους βαρόνους της Κύπρου της δεκάτης προς τον λατινικό κλήρο και για την ανεκτική στάση του βασιλιά που κατηγορείται ότι έχει πάψει να εκκλησιάζεται στον καθεδρικό ναό.

- 1240 Οι πιέσεις των Λατίνων εξαναγκάζουν τον ανώτερο ορθόδοξο κλήρο να καταφύγει σύσσωμος στη Μικρά Ασία.
- 1249-1250 Συμμετοχή του βασιλείου της Κύπρου στη Σταυροφορία του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου Θ΄ του Αγίου κατά της Αιγύπτου.
- 1260 Έκδοση της *Constitutio Cypria (Bulla Cypria)* και οριστική υποταγή του ορθόδοξου κλήρου στον λατινικό.
- 1263 Λαϊκά αντίποινα κατά των ορθοδόξων ιερέων που αναγνωρίζουν τη λατινική Εκκλησία.
- 1291, Μάιος Άλωση της Άκρας και της Τύρου από τους Μουσουλμάνους.
- 1291, καλοκαίρι Πρώση χριστιανικών οχυρών Παλαιστίνης και Συρίας.
- 1291 Ο Ερρίκος Β΄ παραχωρεί εμπορικά προνόμια σε Πιζάνους και Καταλανούς.
- 1292-1294 Σύγκρουση Βενετών και Γενουατών.
- 1298 Ο Ερρίκος αποζημιώνει τους Γενουάτες για τις καταστροφές που τους προξένησαν οι Βενετοί στην Κύπρο.
- 1299 Οι Γενουάτες κηρύσσουν εμπορικό αποκλεισμό της Κύπρου.
- 1310-1313 Εκκλησιαστικές δίκες εναντίον των Ναϊτών στη Λευκωσία. Διάλυση του ιπποτικού τάγματος.
- 1314 Εξέγερση του ορθόδοξου λαού της Λευκωσίας κατά του παπικού λεγάτου.
- 1324, 13 Μαΐου Ο βασιλιάς της Κύπρου Ούγος Δ΄ στέφεται στην Αμμόχωστο βασιλιάς της Ιερουσαλήμ.
- 1324, 1327 Παραχώρηση εμπορικών προνομίων στους Φλωρεντινούς.

- 1328 Συνθήκη του βασιλείου της Κύπρου με τους Βενετούς.
- 1329 Συνθήκη με τους Γενοuates.
- 1330 Καταστροφικές πλημμύρες στη Λευκωσία και στη Λεμεσό προκαλούν μεγάλες υλικές ζημιές και τον θάνατο χιλιάδων ανθρώπων.
- 1335 Μαρτυρία του μοναχού Ιακώβου από τη Βερόνα ότι όλοι οι Κύπριοι μιλούσαν ελληνικά αλλά γνώριζαν επίσης τα αραβικά και τα φραγκικά.
- 1338 Νέα συνθήκη με τους Γενοuates.
- 14ος αι., μέσα Ο Κύπριος λόγιος Αθανάσιος Λεπεντήνος σε γράμμα του προς τον Νικηφόρο Γρηγορά χαρακτηρίζει τους Κυπρίους «τριγλώσσους» που γνωρίζουν καλά να μεταφράζουν από τα ελληνικά στα συριακά και στα ιταλικά.
- 1343 Σύναψη συμμαχίας ανάμεσα στον πάπα Κλήμεντα ΣΤ΄, τους Ιωαννίτες, τον βασιλιά της Κύπρου και τη Βενετία. Στη συμμαχία προστέθηκαν η Γένουα, η Πίζα, οι Καταλανοί και ο βυζαντινός αυτοκράτορας Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος. Κοινή επιχείρηση στο Αιγαίο και κατάληψη της Σμύρνης.
- 1348 Πλήττει την Κύπρο η πανώλη («Μαύρος Θάνατος») με αποτέλεσμα τον θάνατο του μισού πληθυσμού του νησιού.
- 1350 Σύναψη στην Αβινιόν νέας αντιτουρκικής συμμαχίας ανάμεσα στον πάπα, τη Βενετία, τους Ιωαννίτες Ιππότες και τον βασιλιά της Κύπρου.
- 1352 Ανανέωση της συμμαχίας του 1350 από τον Ιννοκέντιο ΣΤ΄
- 1360 Σύναψη νέας συνθήκης με Βενετούς.
- 1360 Νέα εξέγερση μετά την απόπειρα του λεγάτου Πέτρου Θωμά να εκβιάσει την προσχώρηση των ορθόδοξων κληρικών στον παπισμό.

- 1360-1369   Απελευθέρωση μεγάλου πλήθους παροίκων από τον βασιλιά της Κύπρου Πέτρο Α΄ με την καταβολή χρημάτων.
- 1361, 24 Αυγούστου   Ο βασιλιάς της Κύπρου Πέτρος με την υποστήριξη του πάπα και άλλων εκστρατεύει στη Μικρά Ασία και κυριεύει την Αττάλεια.
- 1362-1365   Αποδημία του βασιλιά της Κύπρου στη δυτική Ευρώπη.
- 1363, 5 Μαρτίου   Υπογράφεται στη Γένοβα από τον Πέτρο Α΄ συνθήκη που ανανεώνει τα προνόμια των Γενοואτών στην Κύπρο.
- 1363-1364   Τουρκικές επιδρομές στα βόρεια παράλια της Κύπρου. Οι Τούρκοι αποκομίζουν λάφυρα και αιχμαλώτους.
- 1365, 18 Απριλίου   Νέα συνθήκη που υπογράφεται στη Γένοβα από τους απεσταλμένους του Πέτρου ανανεώνει τα γενοואτικά προνόμια του 1232 με επαχθείς όρους για το βασίλειο της Κύπρου.
- 1365   Ανανεώνονται τα προνόμια των εμπόρων του Μονπελλιέ (Montpellier) στην Κύπρο.
- 1365, Οκτώβριος   Εκστρατεία του βασιλιά της Κύπρου Πέτρου Α΄ κατά της Αλεξάνδρειας. Άλωση και καταστροφή της πόλης. Αιχμαλωσία πέντε χιλιάδων κατοίκων (μουσουλμάνων, χριστιανών και εβραίων).
- 1367   Εκστρατεία του βασιλιά Πέτρου κατά της Συρίας.
- 1368   Μετάβαση του Πέτρου στη Ρώμη και στη Βενετία. Ο Πέτρος αποδέχεται την προσφορά του στέμματος της Αρμενίας.
- 1368   Παρακμή του λατινικού δόγματος στην Κύπρο. Γυναίκες (Λατίνων) ευγενών εκκλησιάζονται σε ναούς ορθοδόξων.
- 1369   Εξέγερση του Συμβουλίου των Ευγενών τετρατίζει τη συμμετοχή του βασιλείου της Κύπρου στις σταυροφορίες.

- 1369 Επιδρομή κυπριακών πλοίων στα παράλια της επικράτειας του σουλτάνου και απόπειρα να εισέλθουν στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας.
- 1369 Η Βενετία και η Γένοα με τη συγκατάθεση του πάπα συμμαχούν κατά του σουλτάνου. Στη συμμαχία παίρνουν αργότερα μέρος οι Ιωαννίτες και το βασίλειο της Κύπρου.
- 1370 Σύναψη ειρήνης με τον σουλτάνο της Αιγύπτου.
- 1372, 10 Οκτωβρίου Στέψη του Πέτρου Β΄ στην Αμμόχωστο ως βασιλιά της Ιερουσαλήμ. Σύγκρουση Βενετών και Γενουατών. Λαϊκή εξέγερση και επίθεση κατά των γενοουατικών εγκαταστάσεων.
- 1373, Απρίλιος Μοίρα γενοουατικού στόλου έρχεται στην Αμμόχωστο και προβαίνει σε επιθετικές ενέργειες κατά των παραλίων της Κύπρου.
- 1373, Οκτώβριος Πολιορκία και άλωση (10 Οκτωβρίου) της Αμμοχώστου. Σύλληψη του Πέτρου Β΄.
- 1373, Δεκέμβριος Οι Γενουάτες γίνονται κύριοι της Λευκωσίας.
- 1374 Πολιορκία της Κερύνειας απο τους Γενουάτες.
- 1374, 21 Οκτωβρίου Σύναψη ειρήνης με επαχθείς όρους για το βασίλειο της Κύπρου. Οι Γενουάτες παραμένουν κύριοι της Αμμοχώστου, που φθίνει και παρακμάζει οικονομικά.
- 1378 Προσχώρηση του βασιλείου της Κύπρου στην αντιγενοουατική συμμαχία Βενετίας και Μιλάνου.
- 1381 Συνθήκη του Τορίνου μεταξύ Βενετίας και Γένοας. Η αντιγενοουατική συμμαχία διαλύεται.
- 1382, 3 Οκτωβρίου Θάνατος του Πέτρου Β΄. Το συμβούλιο των ευγενών ανακηρύσσει βασιλιά τον θείο του Πέτρου κοντόσταυλο Ιάκωβο που βρισκόταν αιχμάλωτος στη Γένοα.
- 1383, 19 Φεβρουαρίου Υπογραφή συνθήκης μεταξύ Ιακώβου ντε Λουζινιάν και Γενουατών, που επιβάλλουν στο βασίλειο της Κύπρου δυσμενείς όρους.

- 1388 Σύναψη αντιτουρκικής συμμαχίας ανάμεσα στο βασίλειο της Κύπρου, τους Ιωαννίτες, τη Μαhονα της Χίου, τον δυνάστη της Λέσβου Γκαττιλούζιο (Gattilusio) και τους Γενουάτες του Πέραν.
- 1396 Συνδρομή του βασιλιά της Κύπρου στην οικονομική προσπάθεια για απελευθέρωση των Χριστιανών αιχμαλώτων μετά την ήττα στη Νικόπολη.
- 1401, Ιούνιος Οι Βενετοί αναστέλλουν την εμπορική δραστηριότητά τους στην Κύπρο.
- 1402 Με την υποστήριξη των Καταλανών ο βασιλιάς της Κύπρου Ιανός πολιορκεί χωρίς αποτέλεσμα την Αμμόχωστο.
- 1403 Σύναψη συνθήκης με τον Γάλλο κυβερνήτη της Γένουας Βουσικώ (Boucicaut) με βαρείς οικονομικούς όρους για το βασίλειο της Κύπρου.
- 1404-1414 Επιδρομές κυπριακών σκαφών κατά των ασιατικών και αφρικανικών παραλίων της επικράτειας του σουλτάνου της Αιγύπτου.
- 1407 Νέα πολιορκία της Αμμοχώστου χωρίς επιτυχία.
- 1409 Επιδημία βουβωνικής πανώλης.
- 1409-1412 Επιδρομή ακριδών αφανίζει τη γεωργική παραγωγή.
- 1410 Συνθήκη ειρήνης μεταξύ Κύπρου και Γένουας.
- 1414 Επικύρωση των συνθηκών που είχαν συναφθεί το 1383 και το 1410 με τους Γενουάτες.
- 1419, 1420 Επιδημίες πανώλης.
- 1422 Νέα επιδημία πανώλης.
- 1424 Επιδρομή Μαμελούκων στη Λεμεσό και στα Κούκλια.
- 1425 Επιδρομή κυπριακών σκαφών κατά της Τύρου.
- 1425, Αύγουστος Επίθεση των Μαμελούκων κατά της Αμμοχώστου. Παράδοση της πόλης. Κατάληψη και λεηλασία της Λάρνακας, της Λεμεσού και των γύρω οικισμών.

- 1426 Νέα εισβολή των Μαμελούκων στην Κύπρο. Ήττα του κυπριακού στρατού στη μάχη της Χοιροκοιτίας (7 Ιουλίου). Αιχμαλωσία του βασιλιά της Κύπρου. Κατάληψη της Λευκωσίας και επιβολή της αραβικής κατοχής στην Κύπρο. Έξι χιλιάδες αιχμάλωτοι μαζί με τον βασιλιά της Κύπρου οδηγούνται στην Αίγυπτο.
- 1426 Εξέγερση Ελλήνων παροίκων και οκτάμηνη επικράτησή τους.
- 1427, Μάιος Επιστροφή του Ιανού στην Κύπρο.
- 1432, 23 Αυγούστου Ο Ιωάννης Β΄ ντε Λουζινιάν στέφεται ταυτόχρονα στη Λευκωσία βασιλιάς της Κύπρου, της Ιερουσαλήμ και της Αρμενίας.
- 1439 Σύνοδος Φερράρας - Φλωρεντίας. Διακήρυξη της ένωσης των Εκκλησιών.
- 1441, Δεκέμβριο Ο Ιωάννης Β΄ με τη συνδρομή των Καταλανών πολιορκεί χωρίς επιτυχία την Αμμόχωστο.
- 1442, 3 Φεβρουαρίου Γάμος του βασιλιά της Κύπρου Ιωάννη Β΄ (1432-1457) με την Ελένη Παλαιολογίνα, κόρη του δεσπότη της Πελοποννήσου Θεοδώρου Β΄ και εγγονή του βυζαντινού αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄.
- 1442-1458 Βασιλεία της Ελένης Παλαιολογίνας. Ευνοείται η ενεργός ανάμιξη Ελλήνων στα πολιτικά πράγματα του βασιλείου. Ενισχύεται η θέση της ορθόδοξης Εκκλησίας.
- 1447 Η Γένουα παραχωρεί τα κυριαρχικά της δικαιώματα στην Αμμόχωστο στη γενουατική τράπεζα του Αγίου Γεωργίου.
- 1450 Ο δούκας της Σαβοΐας Λουδοβίκος, σύζυγος της Άννας ντε Λουζινιάν αδελφής του βασιλιά Ιωάννη Β΄, διεκδικεί τον θρόνο της Κύπρου.
- 1458, 15 Οκτωβρίου Η Καρλόττα ντε Λουζινιάν, νόμιμη κληρονόμος του βασιλιά Ιωάννη Β΄, στέφεται βασίλισσα της Κύπρου.

- 1459, 7 Οκτωβρίου Η Καρλόττα παντρεύεται τον εξάδελφό της γιο του δούκα της Σαβοΐας Λουδοβίκο, κόμη της Γενεύης, που στέφεται την ίδια μέρα βασιλιάς της Κύπρου.
- 1460 Με την υποστήριξη των Μαμελούκων ως επικυρίαρχων του βασιλείου της Κύπρου, ο Ιάκωβος ντε Λουζινιάν, νόθος γιος του Ιωάννη Β΄ και αδελφός της Καρλόττας, γίνεται κύριος της Λευκωσίας και της δυτικής Κύπρου.
- 1461 Ο Ιάκωβος (Ιάκωβος Β΄) είναι κύριος της Κύπρου με εξαίρεση την Κερύνεια και την Αμμόχωστο.
- 1461 Ο πάπας αρνείται να δεχτεί σε ακρόαση τους απεσταλμένους του Ιακώβου που τον θεωρεί σφετεριστή του θρόνου.
- 1461, Οκτώβριος Η Φλωρεντία αναγνωρίζει τον Ιάκωβο ως βασιλιά της Κύπρου. Η Καρλόττα επισκέπτεται τον πάπα στη Ρώμη και εξασφαλίζει την υποστήριξή του.
- 1462, 18 Ιουνίου Η Καρλόττα υπογράφει στο Τορίνο σύμφωνο με το οποίο παραχωρεί το στέμμα της Κύπρου στη θεία και πεθερά της Άννα της Σαβοΐας, σε περίπτωση που η ίδια και ο σύζυγός της Λουδοβίκος θα πέθαιναν χωρίς απογόνους.
- 1461-1464 Ο Ιάκωβος πολιορκεί την Αμμόχωστο και την Κερύνεια.
- 1464, 6 Ιανουαρίου Η φρουρά της Αμμοχώστου συνθηκολογεί και παραδίδει την πόλη στον Ιάκωβο.
- 1464, φθινόπωρο Παράδοση της Κερύνειας.
- 1466 Ο Ιάκωβος διαπραγματεύεται τον γάμο του με τη Ζωή (ή Σοφία) Παλαιολογίνα, κόρη του δεσπότη της Πελοποννήσου Θωμά Παλαιολόγου.
- 1468, Ιούλιος Τελείται στη Βενετία με αντιπρόσωπο ο γάμος του Ιακώβου με τη Βενετή πατρικία Αικατερίνη Κορνάρο.

- 1469, 4 Οκτωβρίου Η Βενετία θέτει κάτω από την προστασία της τον Ιάκωβο και το βασίλειο της Κύπρου.
- 1472 Ευρεία αποδοχή του ορθόδοξου τρόπου ζωής από τους Λατίνους, που επιλέγουν την ορθόδοξη πρακτική και σε ζητήματα αρμοδιότητας εκκλησιαστικών δικαστηρίων.
- 1472, τέλη Άφιξη της Αικατερίνης Κορνάρο στην Κύπρο. Τέλεση του γάμου της στην Αμμόχωστο και στέψη της ως βασίλισσας στη Λευκωσία.
- 1473, 6 Ιουλίου Πεθαίνει απο ύποπτη αιτία (δυσεντερία) ο Ιάκωβος Β΄. Ανάληψη βασιλείας από την Αικατερίνη Κορνέρ.
- 1473, 28 Αυγούστου Γέννηση του γιου του Ιακώβου και της Αικατερίνης, που λίγους μήνες αργότερα στέφεται βασιλιάς ως Ιάκωβος Γ΄.
- 1473, 13 Νοεμβρίου Εκδηλώνεται συνωμοτικό κίνημα κατά των Βενετών.
- 1474, Ιανουάριος Καταστολή του κινήματος και παραδειγματική τιμωρία των συνωμοτών.
- 1474, 3 Φεβρουαρίου Άφιξη του βενετικού στόλου στην Κύπρο.
- 1474 Ο Ιάκωβος Γ΄ πεθαίνει πρόωρα.
- 1479 Αποκαλύπτεται και καταστέλλεται αντικαθεστωτικό πραξικόπημα προτού εκδηλωθεί.
- 1482, Απρίλιος Ο έκπτωτος βασιλιάς Λουδοβίκος πεθαίνει στη Σαβοΐα.
- 1485, 25 Φεβρουαρίου Η Καρλόττα παραχωρεί στον δούκα της Σαβοΐας Κάρολο Α΄ και στους διαδόχους του τα δικαιώματά της στον θρόνο της Κύπρου.
- 1487, 16 Ιουλίου Η Καρλόττα πεθαίνει στη Ρώμη και ενταφιάζεται στον Άγιο Πέτρο.
- 1488 Αποτυχία απόπειρας του τουρκικού στόλου να καταλάβει την Αμμόχωστο λόγω της εκεί παρουσίας του βενετικού στόλου.

- 1489, 14 Ιανουαρίου Ο Γεώργιος Κορνέρ, αδελφός της βασίλισσας, γνωστοποιεί την απαίτηση της Βενετίας να της παραχωρηθεί το βασίλειο της Κύπρου.
- 1489, 26 Φεβρουαρίου Κάτω από την πίεση της παρουσίας του βενετικού στόλου, που είχε εντολή να επιβάλει με τη βία τη θέληση της Βενετίας, η Αικατερίνη παραδίδει το βασίλειο της Κύπρου και η βενετική σημαία υψώνεται στην Αμμόχωστο.
- 1489 Απόβαση στις ακτές της Καρπασίας τουρκικών πειρατικών πλοίων και λεηλασίες χωριών της περιοχής.
- 1490 Συμφωνία μεταξύ Βενετίας και Μαμελούκων σουλτάνων της Αιγύπτου. Αναγνώριση από τους δεύτερους της αλλαγής που υπήρξε στην Κύπρο.
- 1500 Τουρκική επιδρομή κατά του νησιού.
- 1501 Νέα τουρκική επιδρομή κατά του νησιού.
- 1503 Υπογραφή βενετοτουρκικής συνθήκης ειρήνης.
- 1506 Νέα Τουρκική επιδρομή κατά της Κύπρου.
- 1509 Απειλές των δυνάμεων της Συμμαχίας του Καμπραί (Cambrai) ότι θα εκστρατεύσουν εναντίον της Κύπρου.
- 1510, Ιούλιος Η Αικατερίνη Κορνέρ πεθαίνει στον πύργο της στο Άξολο, όπου είχε αποσυρθεί μετά την επιστροφή της στη Βενετία ζώντας με τη βασιλική χορηγία των 8.000 δουκάτων τον χρόνο, που της παρείχε το βενετικό κράτος.
- 1510 Συζητήσεις για την οργάνωση αντιβενετικού συνασπισμού από ευρωπαϊκές δυνάμεις. Ναυαγεί το σχέδιο κατάληψης της Κύπρου.
- 1517 Κατάκτηση της Αιγύπτου από τους Οθωμανούς και κατάλυση του Κράτους των Μαμελούκων. Φόβοι για κατάληψη της Κύπρου. Στις 17 Σεπτεμβρίου υπογράφεται στη Δαμασκό βενετοτουρκική συνθήκη.

- Στους νέους κυριάρχους της Αιγύπτου καταβάλλεται από τους Βενετούς ετήσιος φόρος υποτέλειας για την κατοχή της Κύπρου
- 1520 Υπόνοιες ότι ο σουλτάνος Σελίμ Α΄ θα εκστρατεύσει κατά της Κύπρου. Αμυντικές προετοιμασίες στο νησί.
- 1522 Τουρκική επίθεση και κατάληψη της Ρόδου. Οι Βενετοί τηρούν στάση ουδέτερη φοβούμενοι επίθεση εναντίον της Κύπρου.
- 1539 Ο τουρκικός στόλος επιτίθεται αιφνιδιαστικά και καταστρέφει το φρούριο της Λεμεσού. Άγνωστος ο αριθμός των θυμάτων.
- 1540 Υπογραφή βενετοτουρκικής συνθήκης ειρήνης. Παραμένει σε ισχύ ο φόρος υποτέλειας έναντι της κατοχής από τους Βενετούς της Κύπρου.
- 1562 Εκδήλωση κινήματος του Ιακώβου Διασσωρινού. Βίαιη καταστολή του.
- 1563 Συνωμοτική κίνηση στην Κωνσταντινούπολη για την άνοδο στο βασίλειο της Κύπρου τυχοδιώκτη, δήθεν απόγονου των Λουζινιάν.
- 1564 Αποτυχημένη προσπάθεια υποκίνησης από τους Τούρκους αξιώσεων του οίκου Σαβοΐας επί της Κύπρου.
- 1570, αρχές Πολεμικές προετοιμασίες στη Κωνσταντινούπολη και φήμες για επίθεση εναντίον της Κύπρου.
- 1570, τέλη Μαρτίου Τηλεσίγραφο του Σελίμ Β΄ στους Βενετούς για την παράδοση χωρίς όρους της Κύπρου.
- 1570, τέλη Ιουνίου Πρώτες τουρκικές αποβάσεις στην Κύπρο.
- 1570, 26 Ιουλίου Έναρξη πολιορκίας Λευκωσίας.
- 1570, 8 Σεπτεμβρίου Άλωση της Λευκωσίας και τουρκικές βιαιότητες.
- 1570, 17 Σεπτεμβρίου Αρχίζει η πολιορκία της Αμμοχώστου.

- 1571, 26 Ιανουαρίου Διάσπαση του ναυτικού αποκλεισμού και βοήθεια στους πολιορκούμενους.
- 1571, 1 Αυγούστου Έναρξη συζητήσεων για παράδοση της πόλης.
- 1571, 5 Αυγούστου Πάρασπόνδηση των Τούρκων και κατάληψη της Αμμοχώστου.
- 1571, 9 Αυγούστου Θανάτωση με φρικτό τρόπο του Βενετού διοικητή της Αμμοχώστου Μαρκαντώνιου Μπραγκαντίν (Bragadin).
- 1571, 7 Οκτωβρίου Ναυμαχία της Ναυπάκτου. Ήττα του τουρκικού στόλου.
- 1600 Ελληνικά σχέδια για απελευθέρωση της Κύπρου με βασικές αρχές την ισότητα, την αυτοδιοίκηση και τη δημόσια παιδεία για όλους τους κατοίκους του νησιού.

Το υλικό της εικονογράφησης του τόμου προέρχεται από τις ακόλουθες εκδόσεις:

G. Hill, *A History of Cyprus*, τόμ. II *The Frankish Period*, 1192-1432, Καίμπριτζ 1972.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. I, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1974.

Γ. Τόλιας, *Οι ελληνικοί ναυτικοί χάρτες. Πορτολάνοι 15ος-17ος αιώνας*, Αθήνα 1989.

Η κατεχόμενη γη μας, Λευκωσία 1991.

Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τόμ. Ε΄, μέρος Β΄, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον-Ενετοκρατία*, Λευκωσία 1996.

Δήμητρα Παπανικόλα - Μπακιριτζή – Μαρία Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος. Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997.

Το Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη, Τα πρώτα 20 χρόνια, Αθήνα 1998.

Κύπρος. Η λεηλασία ενός πολιτισμού, Αθήνα 2000.

*Σ*την κυπριακή ιστορία της μεσαιωνικής και της μεταμεσαιωνικής εποχής αντικαθρεφτίζονται η κινητικότητα και οι μεταλλαγές που σημειώνονται στην ιστορία της Μεσογείου. Δύση και Ανατολή σε διαρκή ροή, είτε αντιμάχονται είτε συμβιώνουν ειρηνικά, συμφύρονται στο χώρο της Μεσογείου δημιουργώντας το πλαίσιο και τις ροπές της πολιτισμικής ανέλιξης των μεσογειακών λαών. Το φαινόμενο είναι ιδιαίτερα αισθητό στην περίπτωση της Κύπρου.

Στον παρόντα τόμο επιχειρείται να εξετασθούν και να ερμηνευθούν οι συνιστώσες της κυπριακής ιστορίας, το βυζαντινό υπόβαθρο, η πολυπολιτισμική πραγματικότητα και η ταυτότητα του κυπριακού πληθυσμού, οι ξένες διεκδικήσεις, οι συνέπειες του ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών δυνάμεων, η αντίσταση των Κυπρίων.

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

Λεωφ. Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα
Τηλ.: 72 73 501, Fax: 72 46 618

ISBN: 960-7998-09-X